

זֵכֶר עֶמֶלֶק וְטַעַם הַחֲזִיר: הַשְׁנָאָה הַמְטַפִּיזִית

אבשלום אליצור

טיוטה מורחבת (יולי 2010)

תקציר

"שנאה מטפיזית" היא שנאה שאינה מבוססת על נימוקים מציאותיים, אך עוצמתה אינה פחותה מהשנאה לאויב אמיתי. שתי דוגמאות מהיהדות לשנאה כזאת – המצווה להשמיד עמלק והתיעוב כלפי החזיר – נלמדות במאמר זה מתוך המקרא, המדרש, ההלכה, הקבלה ושאר מקורות היהדות. ההסבר לתופעה מוצע על-פי הפסיכואנליזה ומגוון הזרמים בה: הפסיכואנליזה הקלאסית, פסיכולוגיית ה"אני", תיאוריית יחסי-האובייקט, פסיכולוגיית ה"עצמי" והפסיכואנליזה ההתייחסותית. שורשי השנאה המטפיזית נעוצים בלא-מודע, שם רוחשים דחפים תוקפניים (קנאה ושנאה כלפי בני משפחה ודמויות סמכותיות) ומיננים (גילוי עריות, הומוסקסואליות ובעיקר אוננות) שרוב הדתות, ובעיקר היהדות, אוסרות עליהם בחומרה. הבושה והאשמה המתעוררות בתגובה לדחפים אלה מפעילות מגוון מנגנוני הגנה כמו הדחקה, הכחשה, השלכה ועיצוב-תגובה, המתעצמים עד להתפתחות דיכאון, מחשבות רדיפה ושנאה עצמית עד כדי התאבדות. הקונפליקט מוחרף על רקע הנרקיסים הנורמלי, שגם אותו מדכאות הדתות, ובהן היהדות, ע"י הדרישה לשפלות-רוח קיצונית בפני האל. סכסוכים אלה מובילים לפיצול הולך וגובר של הרגש והחשיבה: מחד מתפתח "עצמי" אידיאלי, נרקיסטי באופן קיצוני, כגון האלוהים או העם הנבחר, ומאידך "עצמי" שלילי שהוא התגלמות הרוע, כגון עם המוכרז כאויב נצחי או חיה המוגדרת כיצור הטמא ביותר. פיצול זה מעניק הפוגה מהסכסוכים הנפשיים, אבל באופן בלתי-נמנע מעורר האובייקט השנוא גם הזדהות, קנאה ואפילו משיכה מינית. לפיכך הפיתרון אינו יציב: עם הזמן חוזרת השנאה ופונה נגד בני עמו של השנוא, נגד בני משפחתו ולבסוף נגד עצמו. ואכן, בחקירה מעמיקה יותר של האמונה וההיסטוריה היהודית, כמו גם של כל אידיאולוגיה המלכה שנאה מטפיזית, מתגלית שנאה נרחבת (עד כדי מעשי רצח והתאבדות המוניים) מצד הקבוצה השונאת כלפי עצמה. נראה כי דמות מבלבלת של הורה אוהב-שונא, שהופנמה בתקופת הילדות, היא שורש יחסי-האובייקט הפתולוגיים המניעים את התהליך כולו. היהדות עצמה הייתה מודעת לסכנותיה של השנאה המטפיזית: הפסיקה, המסורת וההגות היהודית השתדלו כבר מימי קדם למנוע אותה בדרכים דומות לאלו של התרפיה הפסיכואנליטית. מסקנות אלה מורחבות מהשנאה לעמלק ולחזיר ביהדות אל דוגמאות כלליות של שנאה מטפיזית בתרבות האנושית: גזענות, פנאטיות, שוביניזם, התעללות בבעלי-חיים, רצח סדרתי ורצח-המונים.

התקציר בקיצור

חקירת עמלק והחזיר מעניקה את ההבנה העמוקה ביותר של היהדות.

תוכן

פתח-דבר: השנאה כטעם החיים

ב. מבוא פסיכואנליטי: נפש היחיד ונפש העם

חלק ראשון: עמלק

ג. השונא בעיני עצמו: עליון על כל הגוים

ד. הג'נוסייד הראשון

ה. למה? ככה! הניסיון לדחות את המוסר האוטונומי

ו. עמלק ההיסטורי: התאום הנסתר

ז. את מי רצה אלוהים למחות תחת השמים?

ח. כמידת הקרבה כן עוצמת השנאה: המקרה המוזר של המדיינים

ט. אמור לי מי אלוהיך...

י. ...ואומר לך מי אויבך

יא. כמידת האחוה כן סכנת ההשמדה: הטרגדיה של שבטי רחל

יב. עמלק המיתי: תמונת ראי

יג. הפרנויה מתעצמת: עמלקים בכל מקום ובכל זמן

יד. מעגל השנאה מתרחב: לא תתעב אדםי פי אחיך הוא – רק תשמיד אותו

טו. הפרנויה יוצאת משליטה: אדום נבלע בישראל – אבל משתלט על העולם

טז. להבין הכל פירושו לסלוח הכל

יז. שיבת המודחק: נחשו מי בא לסעודת פורים

יח. פרי התובנה: רה-הומניזציה של הגוי

חלק שני: החזיר

יט. חזירולוגיה למתחילים

כ. מקורות התיעוב: שנאת החזיר כסימן היכר לדת-ישראל

כא. נימוקים רציונליים

כב. אירציונליות כנימוק בפני עצמו

כג. אישום ראשון: אנחנו מבדילים, החזיר מבלבל

כד. חטא על פשע: מישוהו פה חושב שהוא בן אדם

כה. החזיר שבפנים

כו. גועל-נפש – אתה ממש דומה לי!

כז. משנאת החיה אל שנאת הזר: האבולוציה ההפוכה של קונראד לורנץ

חלק שלישי: השנאה המטפיזית

כח. אבי אבות השנאה: טומאת הגוף בעיני היהדות

כט. ההדחקה ועונשה: האשה הופכת לערווה מהלכת

ל. הטירוף בשיאו: האוננות מוכרזת כמגפה

לא. מהגוף אל הגוי: הנוכרי כמקור תשוקה

לב. מהגוף אל החיה: בעל-החיים כמקור תשוקה

לג. המחיר: קרבן החיה

לד. שיבת המודחק: קרבן האדם מופיע מחדש כ"קידוש השם"

לה. מקורות אבולוציוניים ונפשיים להכחדה העצמית

לו. המשפחה כמקום סכנה: הביוגרפיה המונוטונית של הרוצח הסדרתי ורוצח-ההמונים

לז. המונוטוניות של הרוע: יוגוסלבים, רואנדים ואנטישמים

לח. "Hier ist kein warum": הכשל האונטולוגי בחקר השנאה

לט. רשות הדיבור ליהדות

מ. הפסיכואנליזה של השנאה המטפיזית – יש גם תיראפיה?

סיכום המודל הפסיכואנליטי: השיטה שבשיגעון השנאה

מא. סוף דבר: ושנאת לרעך כמוך

ביבליוגרפיה

מפתח

תודות

גרסה ראשונה של מאמר זה פורסמה בספר "בכור היצירה: ספר היובל לכבוד פרופ' שלמה שוהם" בעריכת חמי בן-נון, הוצאת "שערי משפט" 2005. אני מודה לנועם אורדן, ד"ר שחר ארזי, ד"ר שחר דולב, אורי חקק, ד"ר יצחק מנדלסון, מיכאל פרי ופרופ' אבי שגיא על הערותיהם המועילות; לד"ר ינינה ופרופ' קלמן אלטמן על הנסיעה ל"קן הנשרים" באוברזלצבורג; לפרופ' ג'ון ס. קפקא, פסיכיאטר, על הערותיו לפתוגרפיה של היטלר ועל התפקיד שמילא דודו ד"ר בלוך בחיי משפחת היטלר; לעומרי בהם על המסע לאושוויץ ועל השיחות במהלכו; לאחי בנימין-זאב על ידיעותיו בחיות המשק ולאחי רפאל-יוסף על הטיולים לאזורי מחייתם של חזירי הבר; למורתי וחברתי ד"ר רונית אלוני על שיעוריה המאלפים במינויות האדם; לתלמידי וידידי הרב יוסף-יצחק קוזעצקי שפתח בפניי פתח לתורת חב"ד. לתודות רבות מספור ראויים כמה גולשים אלמונים שהעירו הערות רבות-ערך לגרסאות קודמות של מאמר זה באינטרנט. תודה מיוחדת לד"ר יעקב מרגולין, לשעבר הפסיכיאטר המחוזי למחוז תל-אביב, על עזרתו האדיבה בענייני רצח סדרתי.

משה, אהרן וחור מול המלחמה בעמלק
ג'ון אוורט מיאליס (Miallis), 1871

א. פתח-דבר: השנאה כטעם החיים

קרוב לשעה ארבע לפנות בוקר ה-29 באפריל 1945, בבונקר התת-קרקעי של בניין הרייכסגנצלאי בברלין, סיים אדולף היטלר להכתיב למזכירתו את צוואתו המדינית. גם עתה, כשהחיים איבדו בעיניו כל ערך, נשאר דבר אחד חשוב לו יותר מכל: "יחלפו מאות שנים אולם מהריסות ערינו ומצבותינו תצמח מחדש השנאה לאלה האחראים לה בסוף חשבון. אלה הם האנשים שלהם אנו צריכים להודות על כל זה: היהדות הבינלאומית ועוזריה."¹

בדברים עצמם לא היה חידוש. עוד בהיותו בן חמש-עשרה הפטיר "זה אינו שייך ללינץ" כשעבר ליד בית כנסת בעיר הולדתו,^{2,3} רסיס ראשון מנהרות הקצף אותם עתיד היה להגיר על העולם כולו. עכשיו, מעיר שיירר,¹ "בשעות האחרונות של חייו, הוא חזר להיות הצעיר מימי הביבים של וינה ותקופת מרתף הבירה במינכן." גם פסט⁴ מעיר על אותה "צפידות מוקדמת ושלמה" בנפשו של היטלר, שנותרה ללא שינוי במשך כל השנים שחלפו מאז המהפך שעבר בצעירותו.⁵ אז, התקוממו רגשותיו "אלף פעמים ואחת" נגד האמונה שהחלה משתלטת עליו, עד שנכנע לה:

בכל אשר הלכתי התחלתי לראות יהודים, וככל שראיתם כך נבדלו בעיניי ביתר חריפות משאר בני-האדם. העיר הפנימית והרבעים מצפון לתעלת הדאנובה רחשו במיוחד אנשים שאפילו למראית-עין לא דמו עוד כלל לגרמנים... כל זה ספק אם אפשר היה לומר שהיה מושך את הלב ביותר, אך הוא נעשה מבחיל ממש כאשר, בנוסף על זיהומם הפיזי, גילית את כתמי הלכלוך על מוסרו של "העם הנבחר" הזה... כלום הייתה איזו צורה של זוהמה או הפקרות, ובפרט בחיי התרבות, שאין ליהודי אחד לפחות חלק בה? אם נעצת סכינך אפילו בזהירות במורסה מעין זו, מוצא היית, כמו רימה בגוף מרקיב, תכופות מסוננוור מן האור הפתאומי – יהודון!^{4,5}

הוא לא מספר על מגע של ממש עם אחד היהודים האלה – שיחה, היכרות או סכסוך – ונראה כי די היה במראם כדי להעיר בו את ההכרה כי הם אויבי האנושות, וגרוע מזה: אויבי האלוהים עצמו: "מאמין אני היום, שאני פועל ברוחו של בורא-עולם הכל-יכול: בכך שאני מתגונן מפני היהודי אני נאבק למען פועל-ידו של אדון-עולם."^{5,679}

היהודים נגד האלוהים – זו הייתה בעיני היטלר המערכה שגורלו הועיד לו לקחת חלק בה. אפיזודה משנת 1920 בערך, והוא עוד דמות שולית בזירה הפוליטית במינכן, מלמדת איזה מקום תפסה שנאת היהודים בנפשו: הוא ישב עייף ושותק משך כשעה עד שבמקרה אמרה המארכת משהו ידידותי על היהודים,

רק אז התחיל לדבר ודיבר בלי הפסק. כעבור זמן-מה הדף את כיסאו לאחור ועמד על רגליו, בעודו מדבר, או ביתר-דיוק צורת, בקול אדיר וחודר שכמותו לא שמעתי מעולם מפי איש זולתו. בחדר הסמוך התעורר ילד והתחיל לבכות. לאחר שמשך יותר מחצי שעה נשא נאום שנון למדי אבל חד-צדדי עד מאוד על היהודים, פסק פתאום, ניגש אל המארכת שלו, ביקש סליחה, ובנשקו את ידה פנה ללכת.^{4,143-4}

א. תחושה זו של קפיאה בזמן משתקפת אפילו בעדות הראשונה שמסרה המזכירה, זמן לא רב לפני מותה. מבעד לניסיונותיה הפתטיים להכחיש שהקרובים להיטלר ידעו על השואה, נדמה לי שיש משהו אותנטי בדבריה על מה שחשה כשהכתיב לה את הצוואה: "אני חושבת – כן, חשבתי כך אז – כמה לא מכובד היה כל זה. בדיוק אותם ביטויים, באותו קול שקט, ואז, בסוף, אותן מילים איומות על היהודים. אחרי כל הייאוש, כל הסבל, אף לא מילה של צער, של חמלה. אני זוכרת שחשבתי: הוא השאיר אותנו עם כלום. פשוט כלום" (טראודל יונגה, ראיון טלוויזיוני, 2001).

תגובה כמעט זהה ראה עד-ראייה אחר, יוזף הל, ב-1922: הוא שאל את היטלר, "שעד לרגע הזה דיבר בשלווה ובנימה שקולה", מה דעתו לעשות ביהודים כשיגיע לשלטון. היטלר "חדל להתבונן בפניי והחל לבהות מעל לראשי לתוך החלל הריק. קולו עלה לטונים גבוהים עד שנתקף מעין עווית. לבסוף פתח בצעקות, משל הייתי אסיפת-עם שלמה".^{15'2} אותו דימוי של השנאה כסם מחזק מהדהד בסצנה הידועה מ"הדיקטטור הגדול" של צ'רלי צ'פלין: היטלר משמיע נאום נלעג ופומפוזי עד הגיעו לנושא "יהודים". אז הוא פולט פתאום נחרת חזיר, פניו מתעוותות בטירוף, הדיבור עולה לצריחה ואפילו המיקרופונים נרתעים אחרנית, היטלר עובר לאיים על העולם כולו ואז מתרגמת הקריינית ביושב: "הפיהרר אומר שעם כל העמים האחרים הוא רוצה רק שלום." בוודאי הרגיש האמן, בגאונותו האינטואיטיבית, כי בשנאת היהודים ביטא היטלר את שנאתו לעולם כולו.

שנאה זו נוצקה בהתמדה אל תיאור אפוקליפסה קוסמית: "אם, בעזרת האני-מאמין המרקסיסטי שלו, ינחל היהודי ניצחון על שאר עמי העולם, יהיה כתר זר-הקבורה של האנושות וכוכב-הלכת הזה ישוט לו בחלל האוויר, כמו ששט לפני מיליוני שנים, באין עליו בני-אדם".^{108'2} ואם תשרוד, במקום כלשהו, אפילו משפחה יהודית אחת, "תיעשה אותה משפחה מרכז-חידקים לחתרנות חדשה".^{679'2} וכשהצטרף גבלס למפלגה הנציונל-סוציאליסטית, שקד אותו צר מנבח להפוך את דיבוק אדוניו לחזון בלהות כלל-אנושי: "ראו, זה אויב העולם, מחריב התרבויות, טפיל האומות, בן התוהו, התגלמות הרע, מתסיס הרקב, הדמון הגלוי של התנוונות האנושות".^{213'5}

בתמונת-עולמו של חולה הנפש יש לעתים קרובות שני מרכיבים הפוכים, או, נכון יותר, משלימים: קיימות דלוזיות על אסונות, מוות וקץ העולם, אבל לצידן מופיעות דלוזיות הפוכות בדבר נסים ומעשי ריפוי, כאילו מתאמצת הנפש החולה לחזור ולתקן את עולמה המתפורר. כזה היה גם היטלר. מצד אחד, הוא הוקסם כל ימיו מהרס וחורבן: הוא התעקש להפציץ את ורשה חרף כניעת הפולנים, הפליג בתיאורים נפעמים על כתישת הבניינים והשמדת יושביהם, דרש להעלות את פריז באש, הביע סיפוק מהפצצת ברלין שאחריה תכנן לבנות בניינים חדשים, ואפילו כשהפציצו בעלות-הברית את מעונו באוברזלצבורג, הביע את צעריו על כך שלא החריבו גם את ביתו השני (טעות שהמפציצים הזדרזו לתקן). מלחמה, בעיניו, הייתה אמצעי לשמירה על בריאות הציבור: "שלום שיאריך יותר מעשרים וחמש שנה גורם נזק רב לאומה".^{634'4} הוא דיבר בפירוש על "גבולות מדממים לנצח",^{152'10} ופעם התוודה באוזני שר-החוץ שלו: "אתה יודע, ריבנטרופ, גם אם היום אגיע להסכם עם רוסיה, אתקוף אותה שוב מחר. הרי איני יכול לנהוג אחרת".^{152'10} מצד שני, דווקא האיש הזה אחוז דיבוק ההרס ראה עצמו כאמן, שרטט ללא הרף סקיצות לבניינים ואפילו בימיו האחרונים בבונקר השתקע ברצינות תהומית בתרשימו הארכיטקטוניים בעוד תותחי סטאלין כותשים את העיר שמעליו.

כפל-פנים זה מופיע גם בתמונת העולם הנאצית. מול ההרס והאבדון שזרע היהודי, ניצב חזון עולם "יודנפריי" (נטול-יהודים) שופע ומלבלב.^{7,6,4} את החזון הזה היה היטלר מפרט במונולוגים אינסופיים אל תוך הלילה באוזני אורחים מותשים שלא העזו לפהק. הגאולייטר של דאנציג, הרמן ראושנינג,⁸ שערך מאוחר יותר, העלה את הנאומים האלה על הכתב, ומהם עולים פרטי הרייך בן אלף השנים שראה הפיהרר בעיני רוחו. קיסרות אירו-אסיאתית גדושת מונומנטים ארכיטקטוניים ייחודיים תשתרע מהכפים המסולעים של האוקיינוס האטלנטי עד ערבות רוסיה, ותאוכלס במאתיים מיליון נורדים טהורי גזע מגרמניה, סקנדינביה, הולנד ושוויצריה, לצד האנגלים, האחים ל"הֶרן רֶאָסָה" (גזע האדונים), שישלטו באוקיינוסים. האומה הארית תכפיל ותשלש את גודלה בעזרת ה"לֶפֶנסבורן" (מעין החיים) של הימלר, שחטף נשים בעלות תווים אריים מכל הארצות הכבושות. אלה היו מתעברות ללוחמים כדי ללדת שפע תינוקות מעוצבים על פי הסטנדרט הנורדי של גינתר: "בלונדיני, גבה-קומה, ארוך-גולגולת, צר-פנים, סנטר מעוצב היטב, אף דק וגבוה מאוד, שיער בהיר לא מתולתל, עיניים בהירות ושקועות, עור בגוון לבן-ורדרד".⁹ מושבות גרמניות ישתרעו על פני אפריקה ואסיה ויתעצמו עד ליום שבו תפלוש הקיסרות

ליבשת אמריקה. בעיר נולסבורג יוקם "מרכז מטפיזי" ענק שיכשיר "אנטי-אפיפיורים" שישליטו דת ארית עתיקה במקום הנצרות. העמים הסלאביים ישמשו עבדים לארים במזרח, יאולצו להשתמש באמצעי מניעה כדי להגביל את ילודתם ולא יורשו ללמוד קרוא-וכתוב (פעם גיחך היטלר כשהעיר שמדי פעם יידרס איזה סלאבי שיחצה פסי רכבת מבלי להבין את שלט האזהרה). מוסקבה תיהרס ובמקומה ייבנה מאגר מים ענקי. בני הקיסרות יחדשו את אמנות הסריגה הקימברית וישתלו גידולי שורש אקזוטיים, ישיבו גזע צהוב שיער ותכול עיניים ויעמידו ולדות זכרים לרוב על ידי מנהגי פרישות, טיולים ממושכים ברגל ותזונה נאותה (צמחונית, כמובן). הפיהרר עצמו, כשיגיע לגיל הפנסיה, יפרוש לניהול מוזיאון אמנות בעיר הולדתו לידץ, לשם יובאו כל אוצרות האמנות שגרינג שדד ברחבי אירופה, ופעם בשנה יבואו לבקר ליום הולדתו. עד כמה החשיב היטלר את עצמו ככישרון אמנותי⁹¹⁰ ניתן להבין מהרהורי הנכאים שהשמיע באוזני מזכירתו כחודש לפני המפלה הסופית: "אם משהו יקרה לי, תישאר גרמניה בלי מנהיג... הס משוגע, גרינג איבד את אהדת העם והימלר על-ידי המפלגה. חוץ מזה, הוא בלתי-אמנותי לגמרי!"⁹¹⁰

עתה, כשחמישים מיליון בני-אדם כבר בין המתים ומבעד לשלג המפשר בוקעת צחנת הגופות בין ההריסות ברחבי גרמניה, נחפז ה"אמן" המיוסר לסיים את צוואתו. רעם תותחי הרוסים כבר נשמע היטב מאזור גן-החיות של ברלין, מרחק כמה רחובות מהבונקר, אבל אפילו עתה לא היה היטלר מסוגל להבין איך מעזים חייליו להעדיף את חייהם על פני "מות גיבורים". הוא דרש ממפקדי שלושת הכוחות המזוינים

לחזק בכל האמצעים האפשריים את רוח ההתנגדות של חיילינו באמונה הנציונאל-סוציאליסטית תוך הדגשה מיוחדת על העובדה שאני עצמי, מייסד התנועה ויוצרה, מעדיף מוות על התפטרות או אפילו כניעה. הלוואי ובעתיד תהיה זו שאלת כבוד אצל קציני הצבא הגרמני, כפי שזה כבר אצל הצי שלנו, שכניעת מחוז או עיר לא באה בחשבון וכי בראש ובראשונה חייבים המפקדים לתת דוגמה מזהירה של מסירות נאמנה לחובה עד המוות.⁹²⁴

א. כמוהו כאחד מקודמיו, נירון קיסר, שייבב "איזה אמן מאבד העולם!" לפני שהתאבד.

מבין חמישים מיליוני הנספים, כששה מיליון אזרחים, שהושמדו בטכנולוגיית-רצח חדשה, השתייכו לעם זעיר, מפוזר ונטול מולדת שלכאורה לא היה צד במלחמה, אבל בעיני היטלר היה הצד הראשי. עתה כמעט שנמחו היהודים מעל אדמת אירופה ובכל זאת, הם עדיין נראו לו, אדירי-כוח כתמיד, אורבים מתוך כל שוחה ומתרס: רק שבועיים קודם לכן הזכיר בפקודת-היום לחייליו במזרח:

אויבנו עד מוות, האויב היהודי-בולשוויקי, יצא בפעם האחרונה להתקפה בהמוניו. הוא מנסה להחריב את גרמניה ולהכחיד את עמנו.^{631 ע'33}

לא עוד האמין כי בני עמו הם גזע האדונים. אדרבא, הוא הגיע למסקנה כי גם הגרמנים חייבים להיכחד וכי העם הרוסי הוא שיהיה הגזע השליט.^{126 ע'10; 231 ע'4} אבל בנושא זהותו של מנהיג האויבים נותר איתן בדעתו. הנה, אלה המילים בהן נפרד היטלר מהעולם:

היהדות היא האשמה האמיתית במאבק רצחני זה! לא העלמתי מאיש את העובדה כי בזו הפעם לא רק מיליוני ילדים אירופים מבני האומות האריות ימותו ברעב, לא רק מיליוני גברים בוגרים ימצאו את מותם ולא רק מאות אלפים של נשים וילדים יישרפו חיים בערים בעוד הפצצתם למוות נמשכת באין מפריע, מבלי שהאשם האמיתי משלם על פשעו, אף כי בדרכים אנושיות יותר. יותר מכל אני משביע את ההנהגה ואת האומה ונאמניה לדבוק בכל מאוּדם בחוקי הגזע ולהתנגד ללא פשרה למרעילה העולמית של כל העמים, היהדות הבינלאומית.^{166 ע'11}

כמעט לכל אדם העומד להתאבד, אפילו כשהוא מצהיר שכבר לא איכפת לו משום דבר, נשאר משהו שהוא רוצה לדאוג לו אחרי מותו. כמי שבילה שעות רבות בקריאת מכתבי מתאבדים התרגלתי לחפש בקשות שכיב-מרע כאלה, שמהן ניתן ללמוד איך למשוך את המתאבד חזרה אל החיים.¹² איך לתאר את מה שמעורר בי מכתב הפרידה של היצור הזה, שבקשתו האחרונה היא להמשיך בהשמדת היהודים?

אבל מטורפים ומתאבדים קיימים לאלפים בעולמנו. לא זה הדבר שהדעת מתקשה כל כך לתפוס כאן, אלא העובדה שהאיש הזה לא היה לבד. כי בעוד הוא מכתוב את צוואתו התנהלו מחזות בל ייאמנו על אדמתה המתכווצת של גרמניה. אפילו בימים הללו, סוף אפריל 1945, הוצעו אסירים יהודים ממחנות הריכוז שלהם ל... לאן? לשום מקום! ממש כמו הפיהרר, שעד נשימתו האחרונה ניזון משנאת היהודים, כך גם רבים מחייליו, שסכנת המוות כבר ריחפה מעל ראשיהם, היו עסוקים במונטוניות בהולכת היהודים סחור-סחור מהמחנות שעמדו ליפול בידי בעלות הברית. גופות המוזלמאנים נפלו על ימין ועל שמאל, כשהשומרים יורים בנחשלים. בכמה עיירות ניסו אנשים להגיש להם מרק ולחם, אבל השומרים איימו להרגם. גרמנים אחרים התנדבו לסייע לשומרים בלכידת היהודים שברחו ובהריגתם. שומרי אחת הצעדות האלה אפילו קיבלו הוראה תקיפה מהימלר, שהיה באותה עת בעיצומו של משא ומתן עם האמריקאים, להפסיק את מעשי הטבח ולנהוג ברחמים באסירות היהודיות שאותן היו מצעידים למוות. לשווא. חיילים גרמנים הפרו פקודות ובלבד שיוכלו להמשיך להרוג יהודים! אפילו ב-7 במאי – כשגרמניה כולה כבר כבושה – יצא לדרכו עוד מסע מוות. נקל להבין מדוע, מול חזיון הביעותים הזה, גולדהגן פשוט מרים ידיים:

כיצד יש להבין את האירועים שהתרחשו במצעד המוות מהלמברכטס ובמצעדי המוות בכלל? מדוע הולכו הגרמנים את היהודיות מהלמברכטס במצעד משונה זה שהוביל לשום מקום? מדוע נשארו עם היהודיות והוסיפו להרוג ולענות אותן עד הרגע האחרון, אף כי גורל המלחמה כבר נחרץ, וברור היה ששיטותיהם חסרי התכלית לא יספרו בכלום את מצבה של גרמניה? מדוע לא ויתרו על משימה חסרת טעם זו, במקום להסתכן בנפילתם בשבי? כיצד הבינו ופירשו בעצמם את הדברים הללו?^{340 ע'10}

הנה, לא רק היטלר; **חלקים גדולים מהעם הגרמני היו אחוזי תאוות רצח שהייתה חזקה אף יותר מרצון החיים**. מול דיבוק בלתי נתפס זה השאלות של גולדהגן הן בעליל רטוריות. ובכל זאת, בעבור הזעם, הפלצות וחוסר האונים, נותר הרצון הפשוט להבין: למה?

גדולים וטובים מאתנו שאלו שאלה זו. אחד מהם, איינשטיין, שלח מכתב פומבי לפרויד ובו שאל לסיבת המלחמות בין בני האדם.¹³ זה היה שנים אחדות אחרי מלחמת-העולם הראשונה, אותה חולל קוצר-ראותן של כמה משפחות מלוכה מנוונות שניסו לשמור את עולם-ערכיהן המתפורר. לא יעברו חמש שנים ומלחמה נוראה פי כמה תפרוץ בהנהגת שליטים מסוג שכמותו טרם ראה העולם, כמו ה"פיהרר" ה"דוצ'ה" או סתם ה"חבר", שמגרונם ידברו עתה השנאה ותאוות-ההרס במלוא עוצמתן. במהלך מלחמה זו, משוואה מדהימה בת חמש סימנים בלבד בדבר השיויון בין מאסה לאנרגיה, אותה רשם גאון עול-ימים באביב 1905, תוליד את זוועת הירושימה ונגסאקי ואת סכנת ההשמדה הגרעינית המרחפת כיום על האנושות כולה. כמה נבואית, אם כן, הייתה פנייתו של אותו גאון, עתה בגיל העמידה וחרד לשלום העולם, אל בן-דורו ובן-עמו בשאלת-הילד הפשוטה: **למה בכלל יש מלחמות בעולם?** עשרות שנים חלפו, השאלה של איינשטיין לפרויד בעינה עומדת, וביסודה השאלה הכללית יותר: **למה רוחשת שנאה כה נרחבת בין בני האדם? מהיכן השנאה האינסופית הזאת, שנאה שאינה תלויה בדבר, הנעשית ברבות הזמן לתכלית חייו של השונא?**

*

תשובה אבקש בעמודים הבאים לא בנבכי נפשם של היטלר ועושי דברו אלא באמצעות תופעה מטרידה מתולדות העם היהודי: התנ"ך מציג את המקרה הראשון בהיסטוריה שבו הוכרז עם שלם – **מעצם לידתו, מטבע ברייתו ובאשר יהיה** – כבן-מוות. אישית אשמח מאוד אם באחד הימים תחשוף הארכיאולוגיה עדות קדומה יותר לרעיון השמדת-העם ובכך תסיר מעל עמי את זכות היוצרים המיותרת הזאת. אבל עד אז, מצוות השמדת עמלק היא יצירה מקורית של עם שהיה בעצמו קורבן לרצח-העם הגדול ביותר בדברי ימי האדם. אחרוני ניצולי השואה עוד מהלכים בינינו (ויקרים מאוד ללבי), ומדרך הטבע ההשוואה אינה קלה. אבל ההקבלה בין שתי השנאות אומרת – נכון יותר, תובעת – דרשני.

התופעה השנייה שבה אעסוק היא יותר קוריוז תרבותי, אפילו קצת משעשע, מאשר בעיה היסטורית: השנאה לחזיר. יצור נפוץ למדי, גם אם דוחה, נכלל בין כמה חיות אסורות לאכילה במקרא. והנה, מאזכור סתמי זה הלך תיעובם של היהודים כלפיו והתעצם מדור לדור עד שאכילתו הפכה סמל ומשל לכל חטא. עד היום, מכירת בשר חזיר היא עילה נפוצה בישראל לסכסוכים אלימים בין דתיים וחילוניים.

לשתי השנאות, שנאת העם ושנאת החיה, מאפיין משותף: על אף שהשונא מנדב שפע נימוקים לשנאתו, הם ממש לא משכנעים. הם אינם לקוחים מהמציאות הקונקרטית אלא מהדת והמיסטיקה. ובכל זאת, בשני המקרים, זו שנאה חזקה דיה כדי לדחוף אנשים למעשים קיצוניים מאוד. להלן אשתמש במונח "שנאה מטפיזית" לציון שנאה כזאת.

מדרך הטבע מוביל החיפוש אחרי שרשי השנאה המטפיזית אל היבטים רבים ונסתרים בנפש היחיד ובנפש העם. השאלה למה שנאו היהודים את העמלקים והחזירים אומרת יותר על היהודים עצמם, כשם שהשאלה למה שנאו הגרמנים את היהודים מלמדת בעיקר על הגרמנים. הבנת השנאה המטפיזית היא, אם כן, גם הבנת החולי הנפשי לסוגיו, בחיי היחיד ובחיי עמים שלמים.

אל עמלק והחזיר נפנה, אם כן, לנסות לברר מדוע שנאו אותם אבותינו בעוצמה כזאת, וממה שנמצא שם ננסה להכליל אל יתר גילויי השנאה המטפיזית.

ב. מבוא פסיכואנליטי: נפש היחיד ונפש העם

האיש ממנו ביקש איינשטיין מענה היה, כאמור, פרויד. אם השאלה טעונה תשובה, גם הדרך שאיינשטיין בחר לחפש את התשובה מחייבת הסבר. למה כדאי, גם כיום, לבחור דווקא בפסיכואנליזה כדי לענות על שאלה זו?

ראשית: כי זו התיאוריה היחידה בפסיכולוגיה המציעה הסבר לתופעות נפשיות כה קיצוניות. שנית: הפסיכואנליזה, בפשטות, עובדת. לא כאן המקום לסקור את המחקר המודרני שהוכיח כמה מטענות היסוד שלה, לצד טענות אחרות שהופרכו והוחלפו.¹⁴ תחת זאת אסביר בקצרה כמה עקרונות הממחישים את העוצמה, החתרנות והרעננות התמידית של החשיבה הפסיכואנליטית, ושבהם נסתייע בהמשך.

כוחה של תיאוריה זו נובע מהיותה פסיכולוגיה שלמה, העוסקת הן בתהליכי התפיסה והחשיבה והן בתהליכי הריגוש. בצד הקוגניטיבי, מציב המטופל בפנינו חידה: בהתנהגותו ובתחושותיו יש סתירות שאינן מובנות אפילו לו עצמו. בצד הריגושי, הוא מציג גם סבל גדול, שאין יחס הגיוני בינו לבין הנסיבות המיידיות של חייו.

למה? יש חוק בסלנג הצה"לי הנקרא "חוק שימור הנחס": במהלך השירות חייב כל אדם לעבור כמות מסוימת של סבל, ואם הוא מתחמק ממנו בשלב כלשהו הוא יצטרך לסבול אותו בשלב הבא, כמו אדם שרוצה להיכנס למים הקרים אבל לא רוצה לעבור את דקות הקור הראשונות. בא פרויד וערער על חוק שימור הנחס: נכון, המטופל המסכן מציג באיחור סבל שלא הופיע בזמן, אבל אין כאן רק שימור אלא גם ריבוי של הסבל. הנה, למשל, חייל הסובל מ-PTSD, מצב של חרדה ודיכאון הפורץ זמן רב אחרי המלחמה: הוא נאלץ לעבור לא את המשבר הרגיל שעובר אדם המגיב מיידית לטראומה, אלא סיוט כפול ומכופל, עד סוף חייו, כאילו צבר הרבה ריביות והפרשי הצמדה באיזה בנק של ייסורים.

למה? אמר פרויד: בואו נחפש את הסיבה ב"לא-מודע", כלומר נבדוק אם האדם לא מחק מזיכרוננו איזו טראומה או חלק ממנה, נשחזר את סיפור חייו ונחפש תקלות אחרות, עד שנבין מאיפה בא הנחס המקורי ולמה לא הגיב לו המטופל באותו זמן. לכאורה יש לנו כאן חידה ככל החידות, אבל זו לא חידה רגילה כמו למשל חידת תשבץ, כי בניסיונו לפתור אותה אנו נתקלים בקושי חדש, הנוסף על הקושי האינטלקטואלי: המטופל עצמו מפרע לנו כל הזמן! על כל התקדמות בהבנה הוא מגיב בחרדה, כעס, עלבון, גועל ועוד רגשות שליליים, בקיצור, וזה מאוד חשוב: **הניסיון להבין מהיכן בא הסבל מתעורר**

בעצמו הרבה סבל. לא לחינם, אם כן, הלא-מודע אינו מודע: גדוד של "מנגנוני הגנה" שונים ומשונים דואג לכך שתכנים מסוימים לא יגיעו לתודעה ויגרמו לסבל. את מנגנוני ההגנה האלה צריך לפרק לאט ובזהירות.¹⁵ לכן טבע פרויד מונח חשוב: ה"התנגדות", שהיא תגובתו של כל מטופל לאפשרות של שינוי במצבו: למרות שהוא עצמו, במודע, רוצה בשינוי, הוא גם מנסה להכשיל אותו. תגובה חשובה נוספת לפלישה הטיפולית היא ה"העברה": אהבה, שנאה וכד' המתעוררים כלפי הפסיכולוג, בלי סיבה מציאותית אלא כהחייאה-מחדש של יחסים שהיו למטופל בילדותו. את שתי התגובות האלה, ההתנגדות וההעברה, הפך פרויד מגורמים מפריעים למנופים רבי-עוצמה לטובת הטיפול. עכשיו, הבטיח פרויד, פיתרון החידה

מדליה לכבוד פרויד מתלמידיו ליום הולדתו החמישים. דיוקנו של פרויד מצד אחד ומצד שני אדיפוס מול הספינקס.

א. אם רצונכם לראות איך נוכלים עושים הרבה כסף מתגליתו של פרויד לכו לפגישות סיינטולוגיה או למרתונים פסיכולוגיים ותראו איך המנחה שובר מנגנוני הגנה על ימין ועל שמאל. אלה ששורדים "טיפול" כזה נעשים חסידיו השוטים, ואלה שלא...

– הפגישה עם הסבל הראשוני, שבדרך אליו השתחרר לא-מעט הרבה סבל משני – יביא מרפא: "החלפנו אומללות נזירותית בסבל קיומי." זה לא נשמע הרבה, במיוחד כשהטיפול עולה הרבה כסף, אבל זה (גם) מניסיוני האיש) משתלם.

שיטה זו גילה פרויד במהלך ניסיונותיו להבין סימפטומים ספציפיים בכל הפרעה נפשית שהביאו אליו אנשים. למה סובלת אידה ("דורה") דווקא משיעולים בלתי-פוסקים ללא סיבה גופנית ואילו סרגיי ("איש הזאבים") מעדיף דווקא עצירויות? למה מככבים נחשים בהזיותיה של ברתה ("אנה או.") בעוד שלהרברט ("הנס הקטן") יש אובססיה לסוסים?

הסימפטום הנזירותי, השיב פרויד, הוא "עיצוב פשרה" (compromise formation) בין שני כוחות מנוגדים: מצד אחד דחף מיני או תוקפני שהאדם אינו מעז להודות בקיומו, ומצד שני ההגנה של ה"אני" מפני דחף זה. הנה למשל חולה הניקיון הכפייית: הוא מנקה ללא הרף את גופו ואת סביבותיו, בניסיון לסלק מחייו לכלוך אמיתי או סמלי, אבל עצם פעולות השפשוף והקרחוף מסמלות אף הן אקט מיני או תוקפני כלשהו, וכך מתקבעת הפעילות הנזירותית מהאנרגיה הנפשית המושקעת בה ע"י שני צדי הסכסוך הנפשי.

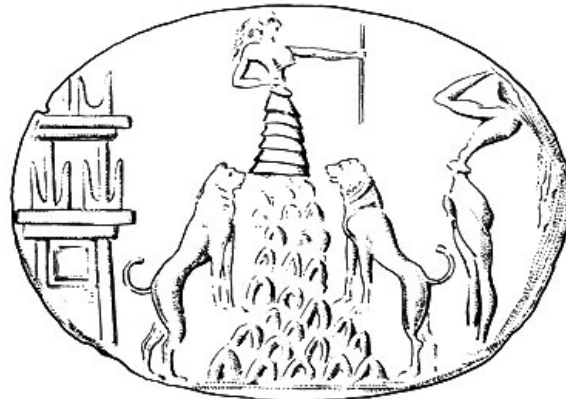
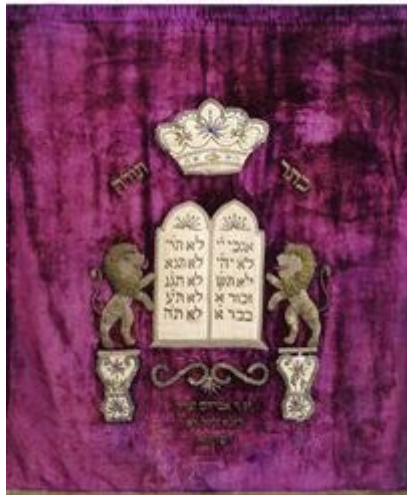
ולפעמים, עם הזמן, קורה דבר יותר דרמטי: **הדבר האסור צף היישר על פני מה שנועד לסלקו, ובמשנה-עוצמה.** כאן קיימות דוגמאות למכביר גם בתחום הנורמלי. הנה ילדה כבת עשר בברית השחייה או בחוף הים, לבושה "ביקיני" שחלקו העליון מתיימר להסתיר שדיים שעדיין אינם, וכך נוצרות תפוחות מדומות על חזה שטוח. גם החבר שיזמין אותה למסיבת ליל שישי ירסס מן הסתם מעט דיאודורנט שידף ריח נעים מבית-שחי נטול שיער. בכלל, הטאבו הרווח בתרבות המערב נגד כל ריח גוף יצר ביקוש אדיר לדאודורנטים המכילים מושק (מסנסקריט: "אשך"), שהוא פְּרומון נפוץ בעולם החי. עינינו הרואות: ה"צניעות" יוצרת איתותים מיניים רבי-עוצמה יותר מההורמונים ומהפְּרומונים גם יחד. לכן טבע פרויד את המונח "שיבת המודחק" (the return of the repressed) לתאר איך, במשך הזמן, צף התוכן המודחק ועולה דווקא על פני הניסיונות להסתירו.^א

כיוון שהדוגמאות לעיל שייכות לא רק לחיי הפרט אלא לחברה כולה, יובן למה סבר פרויד ש"שיבת המודחק" חלה גם על תהליכים היסטוריים: כמו בחיי היחיד, קורה שתרכות מסוימת אוסרת על משהו, אבל היצרים הלוחצים מחפשים במהלך הדורות דרכי מוצא חליפיות. קניבליזם, למשל, הוא דבר ששום חברה מתקדמת לא סובלת, אבל כשקתולי אוכל מלחם הקודש ושותה מיין הקודש כדי לקיים את דברי ישוע "זה בשרי, זה דמי", הוא נכנע בצורה מעודנת לדחף המניע חיות רבות וגם אבותינו לא ניקו ממנו. בואו נחזור הביתה, אל בית התפילה היהודי: הביטו בפרוכת הרקומה שעל ארון הקודש ותראו על לוחות הברית את הדיבר השני שבעשרת הדיברות, האוסר על עשיית פסלים. יפה, אבל מה רקום משני צדי לוחות הברית? שני אריות! לא בכדי אסרו פוסקים רבים בחומרה על מנהג עתיק זה, בכל דור, ולא בכדי מופר האיסור בכל דור. ואם תבואו לבית הכנסת בחג האהוב עליי ביותר, שמיני עצרת (שמחת תורה), תחזו במופע בלתי נשכח: ספר התורה, מעוטר בכתר, מלוכש קטיפה ועדיים, מוצא מארון הקודש אל קהל החוגגים המנשקים את "התורה", רוקדים סביבה ריקודים אקסטטיים ושרים לכבודה פיוטים יפהפיים. האם לא קם לעינינו לתחייה פולחן האלה האם? תאמרו: דימיון פרוע. אבל הביטו שוב בשני האריות הרקומים על הפרוכת או אפילו על לבוש הקטיפה של התורה. על מי עוד שמרו שני אריות כאלה, ולעתים

א. ויעיד המעשה בשני אירים שעברו ליד כנסייה. המתן רגע, אמר אחד לחברו, אכנס לעשות וידוי. "סלח לי אבי כי חטאתי", אמר כשכרע בפני הכומר. "במה חטאת בני?" "בניאוף, אבי." "בניאוף? נורא! עם מי, בני?" "זאת לא אוכל לגלות, אבי." "אבל אתה חייב, בני! האם היה זה עם מרת או'הארה? או מרת או'בראין? ושמה מרת או'שאנס?" "סליחה, אבי, לא אוכל לגלות." "אם כן איני יכול לוודאך. צא!" שב האירי אל חברו. "נו, קיבלת מחילה?" "לא מחילה, אלא כמה המלצות חדשות."

בתנוחה זו ממש? רשימה חלקית: אֵשֶׁרָה אֶלֶת כְּנַעַן (שבמשך כמה מאות שנים הייתה נשואה ליהוה¹⁵), כִּי־אֵם אֵלֵי יוֹוֹן, האלה השומרית ליליתו (שהתגלגלה בקבלה היהודית לדמות לילית, אותה נפגוש בפרקים הבאים), קִיפְלָה הַחֲתִית, ועוד – כולן דמויות "האם הגדולה", שהורחקה מדת ישראל עד שלבסוף חזרה בתורת הקבלה בדמות ה"שכינה" רעיית האלוהים. הנה, מה שנאסר וגורש בזעם שב והופיע בלב הדת המגרשת.⁸

להצביע על שרידים אלייליים בדתות מונותאיסטיות, זו בהחלט חוצפה והתגרות מצד האיש שכבר הרגיז אותנו כהוגן כשהסביר לנו שכולנו רצינו לשכב עם אמהותינו/אבותינו, אבל לא זה מה שעושה את הפסיכואנליזה של התרבות לתורה שערורייתית. השערורייה היא באנלוגיה שהיא עושה בין נפש החברה לבין המצב החולני בנפש היחיד. למה, בעצם? למה, אם תוכן מודחק חוזר ופרץ לתודעה בדרך עקיפין, הוא מוגדר כחולני? פשוט: הניתוק מביקורת ההיגיון מקנה לו תוספת כוח, ובכך עושה אותו **כפייתי**. יכול אדם לשלוט בדחף אסור, אבל כשהדחף מוסווה בפעילות הדומה לו רק באופן סמלי, שולט הדחף באדם. הדת, אמר פרויד, יוצרת מנגנון דומה. הדת אוסרת על סיפוקי יצר **יותר** מהתרבות הכללית (ועל כך נוסיף: הדתות המונותאיסטיות אוסרות אפילו לחשוב מחשבות מסוימות) ולכן טבעי הדבר שהדת מצמיחה **יותר** תופעות כפייתיות: יותר אמונות שלא ניתן לשנותן ע"י ויכוח הגיוני, יותר פעולות שאי-עשייתן מעוררת חרדה וכד', שלא לדבר על גילויים אחרים של הדת שהם טירוף לכל דבר.

כמובן, התרבות והדת אינן מודות כחולניות של המנהגים הכפייתיים המשתלטים עליהן. להיפך, הם עושות **נורמטיזציה** שלהם. הפרעות אכילה, למשל, מזוהות ע"י כל אדם כחולניות, אבל כשקבוצה של אנשים קצת אנורקטיים יוצרת יחד קהילה דתית, מנהגי הצום או כללי ה"כשרות" שלהם נתפסים כנורמטיביים והפרתם היא המוגדרת כחולנית. דוגמה אחרת: התעללות בילדים הוא תועבה בעיני כל בר-דעת, אבל ברוב התרבויות וברוב התקופות, הכאת ילדים, הרעבתם, הטלת מומים בהם ואפילו רציחתם קיבלו הכשר מהדת. עצוב אבל אמת לאמתה.

המעבר מהפסיכולוגיה של האדם הבודד לפסיכולוגיה של עם או תרבות אינו פשוט. יונג, למשל, כל כך התרשם מהגילויים הרבים של "שיבת המודחק" לאורך הדורות עד שבנה פסיכולוגיה שלמה של "לא-מודע קולקטיבי" העובר בתורשה. קיים, לעומת זאת, מנגנון פשוט יותר להעברת תכנים לא-מודעים מדור

א. הקשיבו גם לשיר המפורסם המלווה את הוצאת ספר התורה מהארון: עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ, וְתַמְכִּיָּהּ מֵאֲשֶׁר (משלי ג' 18). מהיכן העץ הזה? אֵשֶׁרָה, אשת האל בעל, הייתה גם אשת יהוה, כפי שמעידה הכתובת "ליהוה ואשרתו".¹⁵ סמלה היה עץ, שעליו בדיוק מדברת האזהרה (דברים ט"ז 21): לֹא תִשַׁע לְךָ אֵשֶׁרָה, כָּל-עֵץ אֲצִל מִזִּבְחַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לָּךְ. אלפי שנים עברו, פולחן האלה נרדף בשנאה חסרת-פשרות, אך שרד דווקא בלב-לבו של הפולחן היהודי!

לדור: אנשים עושים לילדיהם מה שהוריהם עשו להם בקטנותם. לא מדובר בחיקוי מודע, להיפך: ה"הפנמה" של דמות הורה היא לא-מודעת ולכן עוצמתה הרבה יותר גדולה מחיקוי רגיל, במיוחד כשמדובר בהתנהגויות תוקפניות. לכן תרבות ממשיכה את עצמה דרך מנהגי גידול הילדים שלה. לכו לפנימייה ותיקה ושאלו על ה"זבור" שהוותיקים עושים לחדשים, טקס מורכב השומר על דפוס קבוע להפליא במשך דורות רבים, ותבינו איך לא רק מסורת, אלא גם תסביכים ומופרעויות מסוגלים להתקבע מדור לדור.

הנורמטיביות שתרבות מסוגלת לעשות לתופעות פתולוגיות מציבה מכשול קשה בפני החוקר, ולכן, כאמצעי נגדי, חשוב להכיר היטב את המושג הבעייתי של ה"אמפתיה". בפסיכואנליזה המודרנית, אמפתיה אינה רק דרך להקלה על מטופל במצוקה אלא כלי רב-עוצמה להבנתו. בראשית ימי הפסיכואנליזה סברו כי אם פסיכולוג רוצה לחזק או לבכות ממה שהו שמספר לו המטופל, עדיף שיתאפק: תגובות אלה באות בוודאי ממקום אישי, כלומר הפסיכולוג עושה "השלכה" מעולמו האישי על המטופל, שכבר יש לו די בעיות משל עצמו. עם השנים החלו לשים לב למקרים מורכבים יותר: אם הפסיכולוג רוצה לבכות למשמע מטופל המספר על אסונו בקול שטוח ונטול רגש, ייתכן שהוא חש את הבכי של אדם שאינו מסוגל לבכות בעצמו. איך מבדילים, אם כן, בין סתם השלכה לבין אמפתיה עמוקה? הבעייתיות הזאת מופיעה גם במפגש עם תרבות ועולם מושגים אחר. כשאני רואה ילדים אפריקאיים אוכלים זחלים שמנים ומתפתלים, מעיי מתהפכים מגועל, אבל זה אומר אולי יותר עליי מאשר עליהם. לעומת זאת, כשאני רואה נער או נערה מקעקעים ומחוררים את גופם ותוקעים שם כל מיני חלקי מתכת וזכוכית, ובא לי להתעלף, אני עומד על כך שזו תגובה נאותה מצדי להתנהגות **חולנית ממש** ולא מוסכמה תלוית תרבות: הם באמת מופרעים, והתגובה שלי היא נורמלית. רבים מכים יתנגדו בוודאי ושאלו: איפה, אם כן, הגבול? אני מעדיף להשאיר את השאלה פתוחה, ורק אעמוד בתוקף על כך שיש **גבול**: כשאנחנו קוראים על קרבנות אדם, על זוועות האינקוויזיציה או על מילת הנשים ומגיבים בפלצות, אנחנו לא רק מביעים עמדה ערכית: **אנחנו חשים את הזוועה שאותה אמורים היו לחוש האנשים שעשו מעשים אלה** אך לא היו מסוגלים לכך. במילים אחרות: ראוי שהאנתרופולוג, ההיסטוריון ושאר חוקרי מדעי החברה, במידה שמוחם לא הושחת ע"י הבלי הפוסט-מודרניזם, ישתמשו גם בתגובותיהם הרגשיות הטבעיות – שוב, בזהירות הראויה – ככלי מחקרי.

ולבסוף, האמפתיה היא המאפשרת לנו לחוש ולהעריך גם את היופי שבדת, את כוחה לעורר באנשים תקווה, חמלה ואהבה, את שיריה הנפלאים ואת התמורות הברוכות שחוללה בהיסטוריה. נכון, פרויד ראה בה "נוירוזה קולקטיבית", אבל הוא מעולם לא הכחיש כי היא גם הצורה הקדומה ביותר של הפסיכולוגיה, ולגמרי לא בטוח שאין לה עוד מה ללמדנו בתחום זה.

*

שנים רבות עברו מאז פרסם פרויד את תשובתו לאיינשטיין. "מלחמה למה?"¹³ הוא מאמר פסימי, מבוסס על השערה ביולוגית מופרכת (יצר המוות), ולרשות מחברו לא עמד הידע הבינתחומי העצום שנצבר מאז. אנחנו כיום לא יותר חכמים מפרויד ומאיינשטיין, רק **יודעים** יותר. לכן חובתנו לשוב אל השאלה במיטב האמצעים שנוספו לנו מאז. כמובן, אל לנו לצפות לקבלת-פנים אוהדת מהאקדמיה של ימינו, שהתדלדלה בשל הפוסט-מודרניזם מצד אחד והיומרות ליצור "פסיכולוגיה" שכולה גנטיקה וכימיה מצד שני. לפיכך, במהלך הדיונים הבאים גם אסקור כמה עבודות קודמות על גילויי השנאה המטפיזית כדי להראות איך אנשים נתפסים לאקרוטיקה אינטלקטואלית מביכה כדי להימנע ממסקנות שאינן politically correct או תואמות צו אופנה אינטלקטואלי זה או אחר.^{17,16} קיים כלל חשוב בפסיכולוגיה (חשוב לפחות בעיניי כי אני, במקרה, גיליתי אותו) האומר כי בני-אדם יהיו מוכנים אפילו למכור את אמם-הורתם לקרקס נודד ובלבד שלא יצטרכו להודות כי פרויד צדק במשהו. גם אם איש מהמחברים שאבקר לא נקט, ככל הידוע

לי, צעד כה קיצוני, הרי ההתפתלויות שלהם מרתקות דיין כדי להצדיק כמה דיונים ביקורתיים במהלך דרכנו.

אל מדף הספרים הפסיכואנליטי, שכבר הפך לספרייה רבת-אגפים, נפנה אם כן במהלך חקירתנו בשנאה המטפיזית לעמלק ולחזיר, ובשנאה המטפיזית בכלל.

חלק ראשון: עמלק

בדומה לשאלה המייגעת "מיהו יהודי", ניצבים לפנינו קשיים גדולים בצאתנו לבירור הפוך: מיהו עמלקי? מצד אחד יש מעט מאוד עדויות על עם זה שניתן להחשיבן כהיסטוריות, ומצד שני הוא מכבב באינספור כתבים דמונולוגיים של משמידיו, שנתנו דרור מוחלט לדימינם כדי לייחס לו כל רוע שרק אפשר להעלות על הדעת.

דלות התיעוד ההיסטורי היא רק קושי ראשון בניסיון להבין את הסיבות לשנאה חסרת-התקדים של העברים וצאצאיהם היהודים לעם זה. אבל גם דלות זו לא די בה להסביר את הקושי השני: טרם נכתב, ככל הידוע לי, אף מחקר בעברית או באנגלית – מאמר, תזה, שלא לדבר על ספר – על עמלק ועל תולדותיו, או אפילו על היחס אליו בהגות היהודית. ולא בכדי: זיכרון ההשמדה ממנה נחלץ העם היהודי לפני דור מציב מחסומים כבדים בפני מחקר על השמדת-העם שציוותה היהדות עצמה. ראו למשל את ההערות האמיצות בפתח מחקרו של יאיר אורון "ג'נסייד":¹⁸

על אף החשיבות הרבה שיש לנושא זה מתברר, כי הגסות והאכזריות של הקיום האנושי במשך ההיסטוריה הן סוגיות המופיעות לעתים רחוקות בלבד בתוכניות הלימוד של בתי הספר. מעשי הטבח הנוראים שאירעו בעבר לא זכו לתשומת לבם של כותבי ההיסטוריה וגם לא למלוא תשומת לבם של כותבי ספרי הלימוד, אלא דווקא האירועים ה"חיוביים" והעדויות הברורות לניצחון הצדק... מותם האכזרי, הלא טבעי, של מיליוני בני-אדם במהלך ההיסטוריה היה חבוי מידעתנו ולפיכך גם מתודעתנו והמצב יוסיף להיות כך עד שגם אנשי המחקר, ההיסטוריוגרפים והמחנכים ינסו לשפוך אור על כל ההיבטים של ההתרחשויות הללו... הזנחתו של הנושא מובילה למחשבה כי לפחות עד לאחרונה הייתה רוב הקהילה המדעית שותפה, לעתים באופן לא מודע, להכחשתו ולהימנעות מדיון בו (ע' 3-22).

תבוסת העמלקים לפני יהושוע
ניקולא פוסן (Poussin), 1626

ואת ההדגמה הטובה ביותר לקושי זה מספק ג'נסייד עצמו: לשוא תחפשו בספר מעולה זה את המילה "עמלק"! ולא רק בהיסטוריה או במדעי היהדות, אפילו בתחום מדעי החברה או בפסיכולוגיה,

המאמרים שמצאתי על שנאת עמלק^{□□} נספרים באצבעות יד אחת. אין ספק: המטען הרגשי הכבד סביב הנושא ממשיך להקשות אפילו על החקירה האקדמית.

עבודה רבה אם כן לפנינו. בואו נלך לפי סדר זה: ננסה תחילה לדלות כל פיסת עדות הנראית כבעלת מהימנות היסטורית, ננסה לשחזר מי באמת היו אנשים אלה, ומשם נפנה לניתוח הדימיון המיתולוגי של היהודים אודותם.

ג. השווא בעיני עצמו: עליון על כל הגוים

בעוד אין כיום אדם שנוכל לזהותו בוודאות כצאצא עמלק הקדום, הנה שונאיו של עמלק חיים וקיימים, ורבים מהם מכריזים עד היום על ייחודם באותו להט בו עשו כן אבותיהם: אלוהינו הוא לבדו אלוהי כל היקום, ובנו בחר להנהיג בבוא היום את כל העולם. בואו נרענן תחילה את זיכרוננו במה שידוע על העם העברי, שמה שנותר ממנו לאחר הגלות הראשונה, היהודים, מחזיקים עד היום באותה טענה: אנו נעלים מכל עמי תבל.

בטענת העליונות עצמה אין כל חידוש: כמעט אין עם נורמלי שאינו רואה עצמו טוב יותר משכניו בצורה זו או אחרת. אבל באמונת עם ישראל בעליונותו המוחלטת, ובהעזתו חסרת-התקדים לכפור בקיומם של כל האלים האחרים, היה בכל זאת ייחוד שאין שני לו בהיסטוריה: להתפארויות אלה לא היה בסיס בשום עדיפות צבאית, מספרית או טריטוריאלית. להפך, הן עמדו בניגוד משווע למציאות שבה חי העם הקטן והנרדף הזה. ובכל זאת הוא דבק בהן, בכל מאודו ובהכרזות מלאות הוד:

כִּי שָׁאֵל נָא לְיָמִים רָאשֵׁינִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ, לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד קֶצֶה הַשָּׁמַיִם: הִנֵּהיָה כְּדָבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנְּשָׁמַע כְּמָהוּ? הַשָּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֶתָּה וַיַּחֲזִי? אוֹ הִנֵּסָה אֱלֹהִים לְבֹא לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמִסֹּת בָּאֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבְחֹרֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כָּכָל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרָיִם לְעֵינֶיךָ? אֶתָּה הִרְאֵתָ לְדַעַת כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים, אֵין עוֹד מִלְּבָדוֹ! (דברים ד' 32-35).

וַיִּהְיֶה הָאֱמִירָךְ הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל מִצְוֹתָיו וּלְתַתֵּן עָלֶיךָ עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לְתַהֲלָה, וְלִשְׁם וּלְתַפְאֶרֶת וּלְהִיתָךְ עִם קָדֹשׁ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר (כ"ו 18-19).

כה גדולה הייתה אהבת האלוהים לעמו עד שחזר והשווה אותה לשתי האהבות העזות ביותר – הרומנטית והאמהית – בחיי האדם: זכרתי לך חסד נעוריך, אהבת פלולתיך (ירמיהו ב' 2). נתאמר ציון: עֲזָבִנִי יְהוָה וְאֵדְנִי שְׁכַחְנִי. הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוֹלָה, מִרְחֹם בֶּן-בִּטְנָה? גַּם אֵלֶּה תִשְׁכַּחנָּה וְאֵנֹכִי לֹא אֶשְׁכַּחְךָ! (ישעיהו מ"ט 14-15).

הכל טוב ויפה, אך כדברי ז'ורז' ברסאנס "אין אהבות שמחות", והאהבה הזאת הייתה **ממש** לא שמחה. אינספור מריבות קולניות בקעו ממנה מדי דור: עמו הנבחר של האלוהים הרגיו אותו השכם והערב בחיזורים אחרי כל אליל, ויהא זה דמוי איש, אישה, חיה או אפילו תערובת שלהם, ובלבד שיהיה מוחשי ותלת-ממדי ושניתן לראותו, למששו ולנשקו, ולא אל אבסטרקטי של פילוסופים כבדי-ראש. ליהוה, כידוע, הייתה מאז ומתמיד רגישות גדולה בנושא הזה והוא הגיב על הבגידות בו בעונשים איומים, אבל חזר ונשבע שהעונשים האלה מכאיבים לו יותר מאשר לבניו: וַיִּדְעָתָּ עִם לְכַבֵּךְ כִּי כְּאֲשֶׁר יִסֹּר אִישׁ אֶת בָּנוֹ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ (דברים ח' 5). וגם כשהבן הסורר גורש והתגלגל עד קצווי תבל עדיין הגיע קולו לאוזני אביו:

שְׁמוֹעַ שְׁמַעְתִּי אֶפְרַיִם מִתְנוֹדֵד: יִסְרָתִנִּי וְאַנְסֵר כְּעֶגְלָל לֹא לְמֶד. הִשְׁבֵּנִי וְאַשׁוּבָה כִּי אֶתָּה
יְהוָה אֱלֹהֵי. כִּי אַחֲרֵי שׁוּבִי נִחַמְתִּי וְאַחֲרֵי הִנָּדְעִי סָפַקְתִּי עַל יֶרֶךְ. בִּשְׁתִּי וְגַם נִכְלַמְתִּי כִּי
נִשְׁאַתִּי חֲרַפְתִּי נְעוּרֵי!

תגובת האב, המנסה להסביר לעצמו מדוע עודו אוהב את בנו, הפכה לפנינה בספרות העולם והשראה
להרבה מנגינות שובות-לב:

הֵבֵן יָקִיר לִי אֶפְרַיִם, אִם יֵלֵד שְׁעִשְׁעִים, כִּי מִהֵי דְבָרִי בּוֹ זָכֹר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד? עַל כֵּן הָמוּ
מִעֵי לוֹ! רַחֵם אֶרְחַמֶּנּוּ, נָאִם יְהוָה! (יִרְמְיָהוּ ל"א 17-20).

גם המטאפורה האחרת, זו של אהבת הגבר לאישה, שימשה תכופות את האל כשדימה את תחושותיו
כלפי עמו לתחושות העלבון של בעל נבגד:

רִיבוּ בְּאֶמְכֶם, רִיבוּ! כִּי הִיא לֹא אִשְׁתִּי וְאֶנְכִּי לֹא אִישָׁה. וְתִסֵּר זְנוּנִיָּה מִפְּנֵיהָ וְנֶאֱפִיָּהּ
מִבֵּין שְׁדֵיהָ. כֵּן אֶפְשִׁיטָנָה עֲרֻמָּה וְהִצַּגְתִּיהָ כִּיּוֹם הַנִּלְדָּה, וְשִׁמְתִיהָ כַּמְדָּבָר וְשִׁתָּהּ כַּאֲרֵץ
צִיָּה וְהִמְתִּיהָ בְּצֻמָּא. וְאֵת בְּנֵיהָ לֹא אֶרְחֹם כִּי בְנֵי זְנוּנִים הֵמָּה. כִּי זָנְתָה אִמָּם, הִכִּישָׁה
הוֹרְתָם. כִּי אִמְרָה: אֵלֶכָה אַחֲרֵי מֶאֱהָבִי נִתְּנִי לַחֲמִי וּמִימִי, צִמְרִי וּפִשְׁתִּי, שְׁמִנִי וְשִׁקוּנִי
(הוֹשֵׁעַ ב' 4-7).

**היש שפה ש"בן זונה" או גידוף דומה לו אינו מככב בראש סולם העלבונות שלה? והנה
העברים רדופי האשמה הטיחו את הכינוי הזה בעצמם!** לא לחינם בחר אחד הבולטים שבחוקרי
היהדות בדורנו, ליבס, שלא להצטעצע במילים בתיאור אהבת אלוהים לעם ישראל:

דת ישראל מתייחדת, לדעתי, דווקא בעוצמת אהבתו של אלוהיה. זוהי אהבה אובססיבית
ופוססיבית, שאין בה לא ויתור ולא חיוך, שמוצאה מן האין ואחריתה אל מות. אהבה
השורפת ומבטלת את עצמה באש של קנאה, ואתה את מושאה, ובעצם את כל הזולת:
"כִּי עֲזָה כְּמוֹת אֶהְבֶּה קֶשֶׁה כְּשֹׂאוֹל קִנְאָה רִשְׁפִּיהָ רִשְׁפִּי אֵשׁ שְׁלֵהֲבִתֶּיהָ" (שיר-השירים
ח' 6) (19, ע' 30).

וכמו בהרבה אהבות מסוג זה נהג הבעל, אחרי שהמטיר את מהלומותיו, לשוב ולהישבע אמונים
לאשתו הבוגדנית:

וְאַרְשָׁתִּיךָ לִי לְעוֹלָם, וְאַרְשָׁתִּיךָ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט, וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. וְאַרְשָׁתִּיךָ לִי
בְּאֵמוּנָה, וְיִדְעָתָ אֶת יְהוָה (הוֹשֵׁעַ ב' 21-22).

בחלוף הדורות, התפתח מושג העם הנבחר לממדים קוסמיים. עם ישראל החל לראות את עצמו לא
רק כבחיר העמים אלא כעילה לבריאת היקום כולו, כפי שמגלה דיאלוג האהבה המרטיט בין האלוהים
לבין עמו אחרי החורבן. התלמוד מביא את הפסוק שהבאנו לעיל (ישעיהו מ"ט 14) וְתִאֶמַר צִיּוֹן: עֲזָבִנִּי
יְהוָה וְאֵדְנִי שָׁכַחְתִּי, מִפִּי הָאוֹמָה הַמְרוֹסֶקֶת שֶׁאֲרָצָה הוֹחֲרָה בִּידֵי קִלְגַּסִּי רוּמָא:

אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, אדם [ה]נושא אשה על
אשתו [ה]ראשונה זוכר מעשה הראשונה. אתה עזבתני ושכחתני!

האלוהים, בתשובה, נזקק למונחים הלטיניים שציינו באותם ימים את יחידות הצבא הרומאי:

בתי, שנים-עשר מזלות בראתי ברקיע, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלושים חיל, ועל
כל חיל וחיל בראתי לו שלושים לגיון, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלושים רהטון,

---

א. ועתה דמיינו לעצמכם נער בר-מצווה שאיתרע מזלו שדווקא הפרק הזה נקבע להיות ההפטרה שלו, והוא צריך
לקרוא אותו בבית הכנסת בפני קהל חוגג ואימא נרגשת בעזרת-הנשים! כמה מתחומי העיסוק שבחר לו אותו נער
בבגרותו נושאים כנראה את עקבותיה של חוויה זו.

ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלוש קרטון, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלוש גסטרא, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלוש מאות ושישים וחמישה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה – וכולם לא בראתי אלא בשבילך! ואת אומרת "עזבתי ושכחתי"? (ברכות ל"ב 2).

על טענה זו חוזר ה"זוהר" בתמציתיות:

זכאין אינון ישראל מעמין עכו"ם דעלמא. דקב"ה אתרעי בהו ואתכני בהו ואתפאר בהו. דהא עלמא לא אברי אלא בגינהון דישאל דישתדלון באוריתא. זכאים הם ישראל מ[כל] העמים עובדי הכוכבים שבעולם. שהקדוש ברוך הוא בחר בהם, נקרא בהם והתפאר בהם. שהעולם הזה לא נברא אלא למען ישראל שיעסקו בתורה (פרשת "האזינו" ב').

תרבות המערב, כזכור, טענה עד לא מזמן כי האדם הוא מרכז היקום ותכלית קיומו. היהודים לקחו רעיון זה לקיצוניות: אם האדם הוא נזר הבריאה, אנחנו היהלום בראש הנזר!

ד. הג'נוסייד הראשון

בדומה לחוק מפליא בפזיקה, שלפיו כל היווצרות חלקיק מתוך הוואקום מחייבת את היווצרותו של חלקיק בעל תכונות הפוכות, גם המחשבה האנושית יוצרת צמדי ניגודים קיצוניים כאלה: הופעתו של העם שמעצם לידתו הוא נעלה על כל העמים האחרים אירעה כמעט בד-בבד עם הרעיון כי יש עם רע מלידה שאין לו זכות קיום.⁸

עם ישראל רק יצא ממצרים, וְיָבֹא עַמְלֶק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרָפִידִם (שמות י"ז 8). סתם כך, ללא סיבה, "בא" העם האחר להילחם בעברים. תיאור הקרב אינו משאיר מקום לספק שלא מדובר בעם רגיל: כדי לנצח את עמלק נדרשים כוחות על-טבעיים:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה: בְּחַר לִּנְּי אֲנָשִׁים וַיָּצֵא הֶלֶחֶם בְּעַמְלֶק. מִחֹר אֲנִכִּי נֹצֵב עַל רֹאשׁ הַגִּבְעָה וּמִטָּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי. וַיַּעַשׂ יְהוָה כְּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ מֹשֶׁה לְהִלָּחֵם בְּעַמְלֶק. וּמֹשֶׁה, אֶהְרֹן וְחֹר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה. וְהָיָה כְּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגִבְרֵי יִשְׂרָאֵל, וְכָאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגִבְרֵי עַמְלֶק. וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִּים, וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׁלֹחוּ תַּחְתֵּי וַיִּשָּׁב עָלֶיהָ. וְאֶהְרֹן וְחֹר תָּמְכוּ בְּיָדָיו, מִזָּה אֶחָד וּמִזָּה אֶחָד, וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ. וַיִּחַלֵּשׁ יְהוָה עַתָּה עַמְלֶק וְאֵת עֲמוֹ לְפִי חֶרֶב (שמות י"ז 9-13).

תוצאות מלחמה זו נקבעו לנצח:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה: כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנִי יְהוָה, כִּי מָחָה אֶמְחֶה אֶת זִכְרֵי עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יְהוָה נָסִי. וַיֹּאמֶר: כִּי יָד עַל כָּס יָהּ, מִלְחָמָה לִיהוָה בְּעַמְלֶק מִדֹּר-דָּר (14-16).

המדרש הבחין כי בקטע זה מופיע הביטוי "כִּסּ יָהּ" במקום "כסא יהוה". למה יצאו שתי המילים קטועות? ההסבר היה נועז: אחרי ביטוי הזהירות השגור "כביכול", אותו נהוג להקדים לפני כל תיאור אנתרופומורפי של האל, אומר המדרש כי קיומו של עמלק גורע, לא פחות, מגדולתו של האלוהים:

כביכול, כל זמן שזרעו של עמלק בעולם לא השם שלם ולא הכסא שלם. נעקר זרעו של עמלק – הכסא שלם והשם שלם (פסיקתא דרב כהנא י"ב).

א. ואחרי כל ההסתייגויות הנדרשות מאנלוגיות שטחיות: כשחלקיק ואנטי-חלקיק מתקרבים, הם מושכים זה את זה ואז... משמידים זה את זה.

גם הגרוע שבאויבים, חטאו נשכחים ונסלחים בחלוף הדורות.⁸ התורה ידעה זאת, והיא חוזרת ומזהירה שלא לתת לנטייה אנושית זו להשכיח את צו ההשמדה:

זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עֲמָלֶק בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם, אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֹב בָּךְ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים אֲחֵרֶיךָ, וְאַתָּה עָנִי וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים. וְהָיָה בְּהִנֵּיחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ מִכָּל אֹיְבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ, תִּמְחָה אֶת זִכְרֵ עֲמָלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. לֹא תִשְׁכַּח! (דברים כ"ה 17-19).

בכל מקום! בכל זמן! לא בלהט הקרב אלא בפעולה מתוכננת שנים רבות מראש וקבועה בראש סדר היום הלאומי. אחרי שינוצחו כל האויבים הקונקרטיים, יתפנה עם ישראל להשמיד את אויבו המטפיזי. כל כך מרכזית היא מצווה זו עד שהתלמוד (סנהדרין כ' 2) מגדירה כאחת משלוש המצוות הראשונות המוטלות על עם ישראל ברגע שיהפוך לעם ריבוני: "שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה." ר' יוסי (שם) מרחיק לכת אף יותר: לדעתו מצוות השמדת עמלק היא הראשונה.²⁰

ואכן הראשון למלכי ישראל, מיד עם עלותו לכסא, הצטוו להשמיד את עמלק:

וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל שְׂאוּל: אֲתִי שָׁלַח יְהוָה לְמַשְׁחֶךָ לְמָלְךְ עַל עַמּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל. וְעַתָּה שְׁמַע לְקוֹל דְּבָרֵי יְהוָה. כֹּה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת: פִּקְדָתִי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עֲמָלֶק לְיִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר שָׂם לוֹ בְּדֶרֶךְ בְּעֵלְתוֹ מִמִּצְרָיִם. עַתָּה לָךְ וְהַפִּיתָה אֶת עֲמָלֶק וְהַחַרְמְתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תִחַמַּל עָלָיו. וְהִמַּתָּה מְאִישׁ עַד אִשָּׁה, מֵעַלְל וְעַד יוֹנָק, מִשׁוֹר וְעַד שָׂה, מִגָּמֶל וְעַד חֲמוֹר (שמואל א' ט"ו 1-3).

הכישלון במילוי הוראה זו הוא שגרם לשאול לאבד את כתר: הוא ריחם על מלך עמלק השבוי ולא השמיד את הצאן שנלקח שלל. במקומו עלה למלוכה איש שהצטיין בהריגת עמלקים (שמואל ב' כ"ז). ממלכת עמלק חרבה, וגם אם נותרו עמלקים בודדים ברחבי הממלכה המאוחדת, שבימי שלמה כללה את אדום, עמון ומואב כממלכות-חסות, אין ספק שהלקח מנפילת שאול הופנם ורדיפת שרידי עמלק נמשכה, עד שבימי המלך חזקיהו חוסלה שְׁאֲרִית הַפְּלִטָה לְעֲמָלֶק (דברי הימים א' ד' 43) – עדות שאליה נשוב בפרק ו' להלן.

עמלק, אם כן, הושמד לפי עדות התנ"ך – והנה, בדרך לא-ברורה, שב והופיע מחדש, ובעמדת-כוח גורלית: ראש השרים באימפריה הפרסית, וראשון הצוררים בהיסטוריה שזמם השמדה שיטתית של העם היהודי היה, על פי התנ"ך, הָמָן בֶּן הַמֶּדְתָּא הָאֲגָגִי (אסתר ג' 1). הכינוי אֲגָגִי נשמע לנו מוכר: הן אֲגָג היה מלך עמלק ששאול הותיר בחיים. איך הגיע בן לעם נוודים נרדף ממדבר יהודה אל ארמון פרס? המספר משאיר זאת כחידה, אך שם היהודי שהתייצב מול המן אינו משאיר ספק באשר למצאו של המן: אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוֹשֵׁן הַבֵּיכָה וּשְׁמוֹ מְרִדְכִי בֶן יֶאִיר בֶּן שִׁמְעִי בֶן קִישׁ אִישׁ יְמִינִי אֲשֶׁר הִגְלָה מִירוּשָׁלַיִם עִם הַגָּלָה אֲשֶׁר הִגְלָתָה עִם יְכָנְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲשֶׁר הִגְלָה בְּכוֹכְבְּנָצֵר מֶלֶךְ בָּבֶל (אסתר ב' 5-6). דווקא נצר לבית המלך שחס על אגג הוא זה שיחסל את צאצאי אותו שבוי. ואכן הנקמה הטוטלית, בניגוד לחוק התורה, שנעשתה גם בכל בני המן, וההרג ההמוני בתומכיו ברחבי הממלכה, כמו גם הימנעות היהודים מלקיחת ביזה (אסתר ט' 16), בניגוד למעשה שאול, מעידים כי מדובר בעמלקים.

אם משריד בלתי-ידוע של העם שהושמד צץ, במקום אחר בעולם, אויב כה מסוכן, אין ספק מהי האזהרה שמבקש התנ"ך להזהירנו: הנה, ראו מה קורה כשמרחמים אפילו על עמלקי אחד!⁸

א. ובוודאי אצל עם שהוא אולי הראשון שראה בשלום ערך מרכזי: הפסוק יְהוָה עִזָּ לְעַמּוֹ יִתֵּן, יְהוָה יְבָרֶכְךָ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם (תהלים כ"ט 11) זכה במשנה לשני פירושים מפורסמים: "על שלושה דברים העולם קיים: על האמת ועל הדין ועל השלום" (אבות א' 18); וכן "לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום" (עוקצין ג' 12).

מעולם, ככל הידוע לי, לא היה בתולדות האנושות ציווי כה גורף לרצח-עם. התורה הורתה אמנם להשמיד את שבעת העמים שחיו בכנען, אבל הותירה להם את הברירה לנוס על נפשם. עמלק, לעומתם, חייב להישמד גם בכל מקום אליו יברח. הפירוט של פקודת שמואל, **מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה, מִעַלְלָל וְעַד יוֹנָק**, בא לאסור אפילו על תגובת הרחמים הטבעית של חייל הנתקל באוכלוסייה אזרחית, ומכאן האזהרה מראש: **וְלֹא תַחְמֹל עָלָיו**. התוספת **מִשּׁוֹר וְעַד שָׁה, מִגֶּמֶל וְעַד חֲמֹר** מבהירה שגם רכושו של העם השנוא חייב בהשמדה, החמרה שאפילו מכונת ההשמדה הנאצית לא הקפידה עליה. הקניית תוקף נצחי לצו ההשמדה יצרה סתירה אפילו בהשקפת העולם המוסרית של התורה עצמה, אותה תורה שהורתה – פרק אחד לפני מצוות השמדת עמלק! – **לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת**. **אִישׁ בְּחֻטָּאוֹ יוֹמְתוֹ** (דברים כ"ד 16)², ובוודאי שהריגת הבהמות מעוררת בעיה מוסרית נוספת בדת שאסרה על התאכזרות לבעלי-חיים. כל כך הקפידה התורה לחזור על דרישותיה שלא לשכוח את שנאת עמלק, עד שמניין התרי"ג הקנוני²¹ מונה כאן שלוש מצוות נפרדות: (תר"ג) לזכור מה שעשה לנו עמלק, (תר"ד) למחות זרעו מן העולם, ו-(תר"ה) לא לשכוח מה שעשה לנו.

השמדת עמלק היא חריגה בין מצוות היהדות מעוד כמה בחינות:²² בעוד מצוות השמדת שבעת העמים לעיל מחייבת רק בתנאי שאין בה סכנת חיים ("פיקוח נפש"), אין הקלה זו חלה על הריגת עמלקים, וחובה על יהודי להרגם אפילו אם בכך מסכן הוא גם את חייו שלו. ולמרות שלאומיותו של גוי נקבעת, בניגוד ליהודי, על פי האב, עמלקי חייב למות גם אם רק אמו הייתה בת לגזע השנוא. ובעיקר, השמדת עמלק היא חובה שגם ההיבט הרגשי שלה, **השנאה עצמה**, הוא חובה נפרדת. אפילו הרמב"ם (ר' משה בן מימון, 1138-1204), הפילוסוף השקול שהזהיר מפני כל קיצוניות, לא נקט כאן שום מתינות:

היא שציוונו לזכור מה שעשה לנו עמלק מהקדימו להרע לנו, ושנאמר זה בכל עת ועת, ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו, ונזרז העם לשנוא אותו, עד שלא תישכח המצווה ולא תחלש שנאתו מהנפשות באורך הזמן (ספר המצוות, מ"ע קפ"ט).

העוצמה, הנחישות, ומעל לכל חוסר הרחמים המוחלט מצד עם שכל כך החשיב את החסד והרחמים (וכל כך היה זקוק להם בכל תולדותיו), הופכים את השאלה לבלתי נמנעת: למה?

ה. למה? ככה! הניסיון לדחות את המוסר האוטונומי

הנימוק שנתנה התורה עצמה – **אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדָרְךָ וַיִּזְגַּב בְּךָ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים אֲחֵרֶיךָ** (דברים כ"ה 18) – הוא בלתי-מספק בעליל. אמנם הטורריסט הפוגע בנכים ובזקנים המשתרכים בשולי המחנה הוא פושע מתועב, אבל בהשוואה לזוועות האחרות שנעשו בעם ישראל בימי התנ"ך, מהשלכת תינוקות לנהר על ידי המצרים עד מעשי הטבח ההמוניים של צבאות אשור, בבל וכשדים, פשעו של עמלק הוא שולי, ובוודאי שאין בו לשנות את העובדה שהחלת ציווי ההשמדה על כל הדורות סותר, כפי שראינו בפרק הקודם, את מוסר

א. ר' בגמרא (מגילה י"ב 2): "כנסת ישראל אמרה לאידך גיסא: ראו מה עשה לי יהודי ומה שילם לי ימיני, מה עשה לי יהודי – דלא קטליה דוד לשמעאי, דאיתליד מיניה מרדכי, דמיקני ביה המן [שלא הרג דוד את שמעי בן גרא, שנולד ממנו מרדכי, שהתקנא בו המן]. ומה שילם לי ימיני – דלא קטליה שאול לאגג, דאיתליד מיניה המן, דמצער לישראל [שלא הרג שאול את אגג, שנולד ממנו המן, שהציק לישראל]". מכאן צמחה האגדה המופיעה במקורות בנוסחים שונים, שבבליה האחרון בשביו הספיק אגג לעבר שפחה שהובאה אל כלאו ולכן הלך בשמחה אל מותו בידיעה שמזרעו עתיד לצאת משמיד יהודים.

ב. השקפת עולם זו בולטת בפרשנות המסורתית לדברי המלאך אל הגר על ישמעאל: **אֵל תִּירָאִי, כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנֶּעֱר בְּאֶשֶׁר הוּא שָׁם** (בראשית כ"א 17). רש"י, בעקבות חכמי התלמוד, מקשה על התוספת **בְּאֶשֶׁר הוּא שָׁם** ומביא את תשובתם: "היו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים: ריבונו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר? והוא משיבה: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: לפי מעשיו של עכשיו אני דנו. וזה **בְּאֶשֶׁר הוּא שָׁם**".

התורה עצמה: כיצד יכולים מעשים שנעשו בשחר ההיסטוריה להצדיק רצח שיטתי של בני-אדם שאין להם כל מושג מה עשו אבותיהם?

תשובות רבות ניתנו על כך בהגות היהודית העוסקת ב"טעמי (סיבות) המצוות". נפתח בקדומה ובתקיפה שבהן: **אמונה שלמה באלוהים מחייבת ציות למצוותיו גם כשהן נראות לא מוסריות**. חוקר המקרא היחיד הידוע לי שהתייחס להשמדת עמלק, יהודה אליצור (אין קשר משפחתי), בחר כיהודי דתי להתמקד דווקא בפן המוסרי שלה, ובתשובתו הזדהה בלב שלם עם טיעון זה:

הוזה אומר, אומר החכם התלמודי, אין מוסר ואין טוב אלא רצון האלוהים. עשה את רצון האלוהים – זה הטוב, ואל תהא צדיק הרבה, מפני שעל-ידי הצדקות הרבה, אתה בא לרשעות הרבה,²³ כי המוסר האנושי האבטונומי אינו יכול להצמיח ישועה ואינו אמיתי.²³

אליצור נוקט כאן בקו-מחשבה עתיק בפילוסופיה היהודית, שראשיתו בהבחנה התלמודית בין ה"חֻקִּים" לבין ה"מִשְׁפָּטִים" שנתנה התורה: "משפטים" הם ציוויים שניתן להסביר את ההיגיון שבהן, בעוד "חוקים" מתייחדים בכך ש"אין להם רשות להרהר בהן" (יומא ס"ז 2) ומטרתם להרגיל את היהודי להכפיף אפילו את חשיבתו הרציונלית והמוסרית בפני תביעת האל. הכנעת המוסר האוטונומי נעשתה לראשונה בעקדת יצחק. היהודי המאמין אומר: נכון, הריגת אדם חף-מפשע היא פשע; וכמובן שרצח בן הוא פשע; אבל מהיכן אנו יודעים מהו "פשע"? מהמוסר האנושי? לא תודה! מוסר זה כשל בצורה מחפירה לאורך ההיסטוריה. רק **אלוהים** הוא מקור המוסר, ואת ההכרה בכך ביטא אבי האומה העברית בציות טוטלי לציווי של האל הנראה כפשע. כך סברו רב סעדיה גאון (892-942) בהבחנתו בין "מצוות שכליות" ל"מצוות שמעיות", כך ר' יהודה הלוי (1141-1075) בספר *הכוזרי*, וכך, תוך לבטים רבים, הרמב"ם.²⁴ בפילוסופיה היהודית המודרנית היה ליבוביץ,²⁵ שהגדיר את עקדת יצחק כמבחן-היסוד של האמונה היהודית,² הדובר העיקרי של גישה זו.

כפי שנראה בהמשך, היהדות ברובה דחתה עמדה זו. הנה אפילו אברהם אבינו, מופת הציות של מתנגדי המוסר האוטונומי, נערץ באותה מידה במסורת ההומאניסטית בשל הפרשה הקודמת בה נהג בצורה הפוכה, בתבעו מהאל יחס צודק כלפי פרוטוטיפ קדום יותר של רוע, סדום ועמורה: חָלַלָהּ לְךָ מַעֲשֵׂת פֶּדָבָר הַזֶּה, לְהַמִּית צָדִיק עִם רָשָׁע וְהָיָה כְּצָדִיק כְּרָשָׁע. חָלַלָהּ לְךָ! הַשֹּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט? (בראשית י"ח 25). דרישה זו, שלא תהיה סתירה בין ציווי האל לציווי המוסר, עוברת בכל המקרא והתלמוד, וכפי שמראה שגיא,²⁶ היא הייתה הדומיננטית במחשבה היהודית לדורותיה. בחרתי לפתוח בדעת-המיעוט, הדוחה את המוסר, משתי סיבות. ראשית, אם דעה זו מודה שההסבר למחית עמלק יכול להיות רק מטפיזי, הרי שזו הודאה בתקפותה של האלטרנטיבה הפסיכולוגית! במילים אחרות: אם המצווה להקריב בן לקרבן, או להשמיד עם שלם, **אינה** אלוהית, כפי שסבור כל אדם חילוני, וכמובן שאינה הגיונית, כפי שמודים כולם, אזי רק חקר הנפש, וליתר דיוק: חקר **הנפש החולה**, יכול להסבירה.

עמלק ויצחק... קישור מחוצף מאין כמותו, אבל לא אנחנו יצרנו אותו אלא הזרם הפונדמנטליסטי ביהדות. הוא מבטא באופן תמציתי את התזה הפסיכואנליטית שנטלתי על עצמי, על סמך מכלול הדוגמאות

א. זו הרחבת טענת התלמוד: "שעה שאמר לו הקב"ה לשאול [שמואל-א ט"ו 3] לֵךְ וְהִפִּיתָ אֶת עֲמֶלֶק, אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה? ואם אדם חטא בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו [קהלת ז 16]: אֵל תִּהְיֶה צָדִיק הַרְבֵּה. ובשעה שאמר לו שאול לדואג [שמואל-א א' 22] סֹב אֶתָּה וּפָגַע בַּכִּהָנִים יֵצֵאָה בת קול ואמרה לו [קהלת ז' 17]: אֵל תִּרְשָׁע הַרְבֵּה. "הלך ברור: אדם שינסה לשאול על מוסריותה של מצוות האל, הוא עצמו יעשה פשעים.

ב. ארשה לעצמי לצטט כאן תובנה שחלק אתי בשיחה אישית יורם יובל, שהיא תמונת-הראי החילונית לדברי סבו: "אם קראת את התנ"ך, עברת את עקדת יצחק ולא מחית, לא תוכל יותר לבוא בטענות אל התנ"ך בשום דבר."

מההיסטוריה היהודית והכללית, לבסס בעמודים הבאים: **לטבוח ללא אבחנה בעם אחר יכול רק מי שמוכן להרוג בבני עמו ואפילו בילדיו שלו.**

1. עמלק ההיסטורי: התאום הנסתר

שבנו אם כן אל החידה: מי היו אותם עמלקים שעוררו על עצמם שנאה כזאת? מה גילו אודותם ההיסטוריה והארכיאולוגיה של המזרח הקדום?

למרבה האכזבה – כלום. מחוץ לתנ"ך לא ידועה שום עדות לקיום העם המקולל. על הדעת עולה לרגע התקווה: שמא עמלק פשוט לא היה ולא נברא אלא בדימויו של ישראל? אבל המוצא הנוח הזה נופל עד מהרה בפני מבחן הביקורת. עמלק מוזכר בשמונה ספרים בתנ"ך, וההתייחסויות אליו הן כה רבות וספציפיות עד שלא מתקבל על הדעת שאין מדובר בעם ממשי. ההתייחסות האחרונה לעמלק בתנ"ך אינה מותירה ספק. ספר דברי הימים-א, בתוך תיאור גנאלוגי מפורט ומשעמם הנושא את כל הסימנים של כרונולוגיה אותנטית, מספר כבדרך אגב על חמש-מאות איש משבט שמעון בראשות פִּלְטָה, נְעֲרִיָה, רְפָיָה וְעִזְיָאֵל בְּנֵי יִשָּׁעִי, שהלכו בימי חזקיהו מלך יהודה אל הר שעיר וַיִּפּוּ אֶת שְׂאֵרֵי הַפְּלִטָה לְעִמְלָק וַיָּשֻׁבוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה (ד' 43). בסיפור אגבי זה, המופיע ממש בסוף התנ"ך, מופיע עמלק בפעם האחרונה, כולו קומץ בני-אדם המתבצרים על הר במדבר, ודי בכמה מאות מתיישבים למחות שריד זה.⁸ המקרא, אם כן, מציע לנו תשובה פשוטה להיעדרו של עמלק מהרשומות החוץ-מקראיות: מצוות התורה קוימה במלואה והוא הושמד לחלוטין. רק מחוסר ברירה, אם כן, פונים אנו אל התנ"ך, כדי להסתפק במעט הנתונים המגמתיים-בעליל ששימר בעבורנו המשמיד.

וכבר בפתח התנ"ך מצפה לנו הפתעה. מהו מוצאו של עמלק? התורה מתארת את תולדות העמים השונים על פי אילן משפחה מסועף, המתחיל בנוח והולך ומתפצל משלושת בניו לעמים ולשבטים (ראו תרשים גניאלוגי בסוף הפרק). בדרך כלל, מידת הקרבה בין העמים על-פי אילן זה מבטאת נאמנה את הקרבה ההיסטורית והאתנית ביניהם. כך, למשל, יכול כל ישראלי בימינו להבין את הכתובת שעל מצבת מישע מלך מואב, שכן מואב היה מצאצאי לוט, בן אחי אברהם. לעומת זאת, מצרים וכוש, שעל פי התורה התפצלו לענף אתני נפרד כבר מחם בן נח, אכן נבדלו מאוד מהעברים בלשונותיהם ובתרבויותיהם. אם כן, כמידת הקרבה המשפחתית על פי ספר בראשית כך, פחות או יותר, גם מידת הקרבה ההיסטורית והתרבותית בין העמים. **היכן, אם כן, נמצא עמלק על אילן זה?** באיזה שלב התפצל ענף זה מהגזע המוביל לעם ישראל?

התשובה, כמה מביך, היא: **הכי קרוב שאפשר!** עמלק הוא נכדו של עֶשָׂו, אחיו התאום של יעקב-ישראל. העמלקים, אם כן, היו קרובים לעברים יותר מהישמעאלים, צאצאי בנו האחר של אברהם, יותר מהמדיינים, בני אשתו השלישית של אברהם, יותר מהעמונים והמואבים, בני אחיינו של אברהם, ובוודאי שיותר מכל העמים האחרים.

מבולבלים? אל דאגה: זה מיד יהיה מבלבל עוד יותר. התורה עצמה, אחרי שציוותה על השמדת עמלק, מחריפה את הבעייתיות במצווה זו בהגדירה את האדומים **כאחים**: אַתֶּם עֲבָרִים בְּגִבּוֹל אֶחָיֶכֶם בְּנֵי

א. סיפור זה נושא עוד סימנים של אותנטיות: הוא מצטלב עם עדויות נוספות במקרא כי העמלקים היו יושבי הרים (במדבר י"ד 45, שופטים י"ב 15), ככל שבטי אדום: וְדָוִן לִבְנֵי הַשִּׁינְאָן שִׁכְנֵי בְּחַגְגֵי-סֹלֶעַ מְרוֹם שְׁבָתוֹ, אִמֹר בְּלָבוֹ: מִי יוֹרְדֵנִי אֶחָד (עובדיה א' 3). כמו כן, התבצרות על הר שעיר הייתה המעשה ההגיוני יותר מבחינת העמלקים לאור העובדה שהר זה ממש (דברים ב' 5) הוזכר בפי האלוהים כנחלה שאותה הועיד לאדום, שעמלק הוא אחד משבטיו, ולכן יכלו לקוות שהעברים יכבדו זכות זו. אשר לשמעונים, הם היו בבירור הנחות בשבטי ישראל בשל הרע שיצא לשמעון ולוי על אכזריותם, שהביאה עליהם את קללת יעקב (בראשית מ"ט 5-7) אַחֲלָקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל. אבל בעוד שבט לוי נהנה ממעמד מועדף וזכה לנחלות מפורזות בכל הארץ, נאלצו השמעונים להסתופף בנחלת שבט יהודה, ולכן רק טבעי היה שינסו למצוא לעצמם מקום חדש.

עָשׂוּ הַיִּשְׁבִּים בְּשָׁעִיר וַיִּירָאוּ מִכָּם, וַנִּשְׁמָרְתָּם מֵאֵד. אֵל תִּתְגַּדְּרוּ בָם כִּי לֹא אֶתֵּן לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מִדְּבַר כַּף רָגֵל, כִּי יִרְשֶׁה לַעֲשׂוֹ נִתְתִּי אֶת הָר שֶׁעִיר... וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אֶחָיו בְּנֵי עֲשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשָׁעִיר (דברים ב' 8-4). אדום, אם כן, היה עם-תאום לישראל (גרינץ²⁷ קורא לו במפורש "עברית"), שזכה גם הוא בנחלה מאותו האלוהים בעברו השני של הירדן (גם העובדה שיצחק אבי האומה אהב את עֲשׂוֹ יותר מיעקב רומזת כי לפניו נחשב אדום לעם הנבחר). בהמשך אוסרת התורה על העברי במפורש לשנוא שני עמים: לֹא תִתְעַב אֲדָמִי כִּי אֶחָיו הוּא. לֹא תִתְעַב מִצְרִי כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶצוֹ. בְּנִים אֲשֶׁר יִגְלְדוּ לָהֶם, דֹּר שְׁלִישִׁי יָבֹא לָהֶם בְּקֶהֱל יִהְיֶה (דברים כ"ג 8-9).

איזה פרדוקס: העם השנוא ביותר הוא שבט מאותו "אח" שאותו אסרה התורה לשנוא!

לקרבת הדם בין עמלק לישראל מצטרפת גם קרבה גיאוגרפית מוזרה: ספר בראשית מונה שנים-עשר שבטים שהרכיבו את אדום, כמספר שבטי ישראל, ועוד שבט אחד, עמלק, שנולד לבכורו של עֲשׂוֹ מפילגשו.²⁸ השבט הזה לא חי בעבר הירדן, כשאר שבטי אדום, אלא מערבית לו, כבני ישראל עצמם. הוא מופיע לראשונה ברפידים שבדרום מדבר סיני, מול העברים שיצאו זה עתה ממצרים, ממשיך ומלווה אותם עד הגיעם לכנען, שם הוא יושב בנגב (במדבר י"ג 29), אבל על פי ספר שופטים י"ב 15 היה גם בנחלת אפרים, כלומר בצפון הארץ, מקום בשם הָר הָעֶמְלָקִי. ברור, אם כן, שהיה זה עם נוודים, ממש כמו העברים עצמם טרם הגיעם לארץ, שהתפרס על פני אותו מרחב כמו עם ישראל (ואם להאמין למגילת אסתר, גם יצא אתו לאותה גלות), מין "צל" מטריד, שאי-אפשר להיפטר ממנו.

מה מספרת לנו הכרונולוגיה הצבאית? מבצעי העמלקים נגד העברים מגלים טקטיקה עקבית של יצירת בריתות עם כל עמי האזור נגד העברים: הם התחברו עם כנען (במדבר י"ד), עמון ומואב (שופטים ו), צידון ומעון (י), ואפילו נתנו לקינים להתערב בהם עד ששאלו נאלץ להזהיר את הקינים על הטבח המתקרב כדי לתת להם לציאת מיישובי העמלקים (שמואל א' ט"ו). הבה נזכור כי הקינים – שם נרדף למדיינים או בית-אב מתוכם – היו לא רק ידידיהם הקרובים יותר של העברים (ר' פרק ח') אלא אף נחשבו לעמים כעברים ממש. הנה מזדקר בעמלקים הללו פרט מיוחד ורב-משמעות: **חסרי זהות ברורה, אופורטוניסטים ואינם נכנסים לשום סיווג אתני**. זה, כפי שנראה בהמשך (פרקים חח' ויד), היה הדבר המסוכן ביותר עבור דת ישראל: **נביאי העברים שינונו להם השכם והערב כי הם עם נבחר, שונה ומיוחד, ולכן חייבים להיבדל משכניהם**. העמלקים, ככל הנראה, ממש אהבו להתערבב, ובכך סימנו עצמם כמטרה לשנאת הנביאים.

אבל בפעם היחידה שהתנ"ך מתאר מפגש של חיילים עמלקים עם אוכלוסייה עברית מופיע, למרבה המבוכה, דווקא אקט פשוט של **רחמים**. גדוד עמלקים פשט על צֶקֶלֶג, מושב דוד ואנשיו, כשהגברים לא היו במחנה. דוד, כזכור, היה האיש שביצע מעשי טבח שיטתיים ביישובי העמלקים: **וְאִישׁ וְאִשָּׁה לֹא יָחִיהָ דָּוִד (שמואל א' כ"ז 11)**. מה עשו, לדעתכם, העמלקים לשבוייהם? **וַיִּשְׁבּוּ אֶת הַנָּשִׁים אֲשֶׁר בָּהּ מִקָּטָן וְעַד גָּדוֹל, לֹא הָמִיתוּ אִישׁ, וַיִּנְהָגוּ וַיִּלְכּוּ לְדָרָכָם (שמואל א' ל' 2)**. הייאמן? עמלק, המזנב הידוע בנחשלים, משאיר בחיים את הנשים והילדים של האיש שטבח בו?

פה ושם נותן לנו המספר המקראי הרגשה שיש פרטים על עמלק שהוא מעדיף שלא להרחיב את הדיבור עליהם. ראו נא את האזכור בברכת בלעם לעם ישראל (במדבר כ"ד 7): **וַיֵּרָם מֵאֲנֵג מִלְכּוֹ וְתַנְשֵׂא מִלְכָּתוֹ, כֵּאלִיל הַנִּיצָחוֹן עַל אֲגַג הִיא אִירֹעַ הַיִּסְטוֹרִי מִכּוֹנֵן, לְצַד יְצִיאַת מִצְרַיִם. הַפְּלִיאָה גּוֹבֶרֶת כְּשֶׁבִלְעָם עוֹבֵר מִבְּרַכַּת יִשְׂרָאֵל לְקַלְלַת עַמְלָק: רֵאשִׁית גּוֹיִם עֲמָלֶק וְאַחֲרָיו עֲדֵי אֲבָד (שם, 20)**. **ראשית גויים?!** בוודאי שאין כוונה ל"ראשית" במובן הכרונולוגי, כי עמלק היה עם צעיר בדיוק בגילו של ישראל,

א. איני יודע אם הרתיעה מפני המספר 13 הייתה קיימת כבר בימי המקרא, אבל עמלק הוא אמנם השלושה-עשר בשבטי אדום. מצד שני, זה היה גם מספר שבטי ישראל עם התפצלות שבט יוסף לשניים. עמלק מקביל, אם כן, לשבט "הבן יקר" אפרים.

ובוודאי שאין הכוונה לראש העמים מבחינת הגודל: עמלק, כישראל, היה עם נוודים זעיר ובלתי נחשב. ההסבר היחיד העולה על דעתי הוא כי ראשיתו של עמלק הייתה דומה לזו של עם ישראל: אולי גם הוא נחשב בימי קדם לעם נבחר, אבל נפל ממעמדו זה אל המקום היחיד שאליו אפשר ליפול מגובה כזה, דהיינו, אל דרגת המקולל שבעמים?

לא פחות כאב-ראש גרם הפסוק הסתום בשירת דבורה: מְנִי אֶפְרַיִם, שְׁרָשָׁם בְּעַמְלֶק (שופטים ה' 14). האם הכוונה היא שנחלת אפרים הייתה בימי קדם נחלת עמלק, שהתיישב לפנייהם בשומרון? או שמא הייתה קירבה אחרת בין אפרים, מהדומיננטיים שבשטי ישראל, לבין עמלק?

מסתורי עוד יותר הוא התפקיד שממלא עמלקי צעיר בנקודה מכרעת בתולדות עם ישראל. זה סיפור כה מוזר עד שהמפרשים, מסורתיים ומודרניים כאחד, עוברים עליו בחטף. כוונתי למות שואל המלך. כאן, כמו בעניינים רבים אחרים, ספר שמואל פשוט סותר את עצמו מפרק לפרק: בשמואל-א ל"א מסופר ששואל התאבד בקרב על הגלבע, ואילו בשמואל-ב א' מופיע במחנה דוד נער פליט מצבא שואל, בגדיו קרועים ועפר על ראשו לאות אבל, ומבשר על נפילת המלך. לשאלת דוד הוא מספר כי ראה את שואל ברגעיו האחרונים מכותר בידי פלשתים. וַיִּפֶּן אַחֲרָיו וַיִּקְרָא אֵלָיו, וַאֲמַר: הֲנִנִּי. וַיֹּאמֶר לֵי: מִי אַתָּה? וַאֲמַר אֵלָיו: עַמְלֶקִי אֲנִי (7-8). שואל, ממשיך העמלקי, ביקש ממנו להמיתו כדי שלא ייפול בידי האויב, הוא ציית לו והביא את כתרו לדוד. דוד הרים קולו ביללה כל היום, ובערב פנה שוב אל הפליט: אִי מִזֶּה אַתָּה? הנער חזר על דבריו: בֶּן אִישׁ גֵּר עַמְלֶקִי אֲנִי, ושילם על כך בחייו. חיי עמלקי בצבא ישראל? אליצור,²⁸ שבפרק ה' הציג את עמדת המוסר ההטרונומי בנוגע להשמדת עמלק, נאלץ לנקוט בסיפור זה התפתלויות פרשניות שונות ומשונות – כולל החלפת סדר פסוקים! – כדי להוכיח שהנער היה בעצם "איש מודיעין" עמלקי שרק עין המומחה של דוד הכשילה את התחפשותו. בכל הכבוד: מאוד לא משכנע. אחת משתים: או שלפנינו עוד פיסת היסטוריה אגבית המאשרת שוב כי העמלקים היו קרובים מספיק לשבטי רחל כדי לחיות בקרבם כגרים ואפילו לשרת בצבאם (שמפקדו הראשי היה אדומי – שמואל-א כ"א-כ"ב) מבלי לחשוש לספר על מוצאם, או שגם כאן משמש העמלקי שעיר לעזאזל כדי להטיל עליו את אשמת מותו הנוח כל כך של שואל, שפינה את הדרך למלכות בית דוד.

אולי כך ניתן להסביר עוד שתיקה מוזרה של התנ"ך בנוגע לעמלק. הבה נזכור כי כל מלחמה אליה יצאו העברים הייתה גם – ובעיקר – מלחמה נגד דתו ותרבותו של אויבם: לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת פְּתוּעֹת הַגֹּזִים הָהֵם (דברים י"ח 9). לכן מדגיש סיפור יציאת מצרים את ניצחון משה ואהרן על חרטומי מצרים ואת הפגיעה המכוונת בערכי דתם; לכן תובע אלוהים להרוס כליל את מקדשי בעל, אשרה, כמוש, מולך, דגון ותמוז ודומיהם; לכן פוגע אלוהים עצמו בפסל דגון (שמואל-א ה') ואלהיו לועג לנביאי הבעל (מלכים-א י"ח); ומכאן שפע כינויי הגנאי לאלילים כמו "שיקוצים" ו"גילולים" (מלשון גללים), או "בעל-זכוב" ו"בושת" שהמקרא משבח את שמותיהם בצורה נלעגת במכוון. עוד נראה בהמשך (פרק ח') איזה מחיר כבד שילמו המדיינים והמואבים על פיתוי העברים להשתתף בפולחניהם. היינו מצפים, אם כן, כי אם היו לעמלקים חוקים אכזריים כמו קורבנות אדם, או להיפך, מנהגים מפתים כמו פריצות מינית, ינצל התנ"ך גם זאת בהסתה נגדם, ומכל מקום שימטיר כהרגלו חרפות וגידופים על אלילם. והנה, איננו שומעים אף מילה על דת עמלק, אלוהיו ותרבותו. במי האמין? למי הקריב קורבנות? אילו פולחנים היו לו? ולמה עובר המקרא על כך בשתיקה גמורה?

הניחוש שלי אולי לא יהיה טוב משלכם, אבל הנה הוא: אולי, פשוט, לא היה לעמלק שום מנהג פולחני או תרבותי שנבדל מזה של העברים?^א

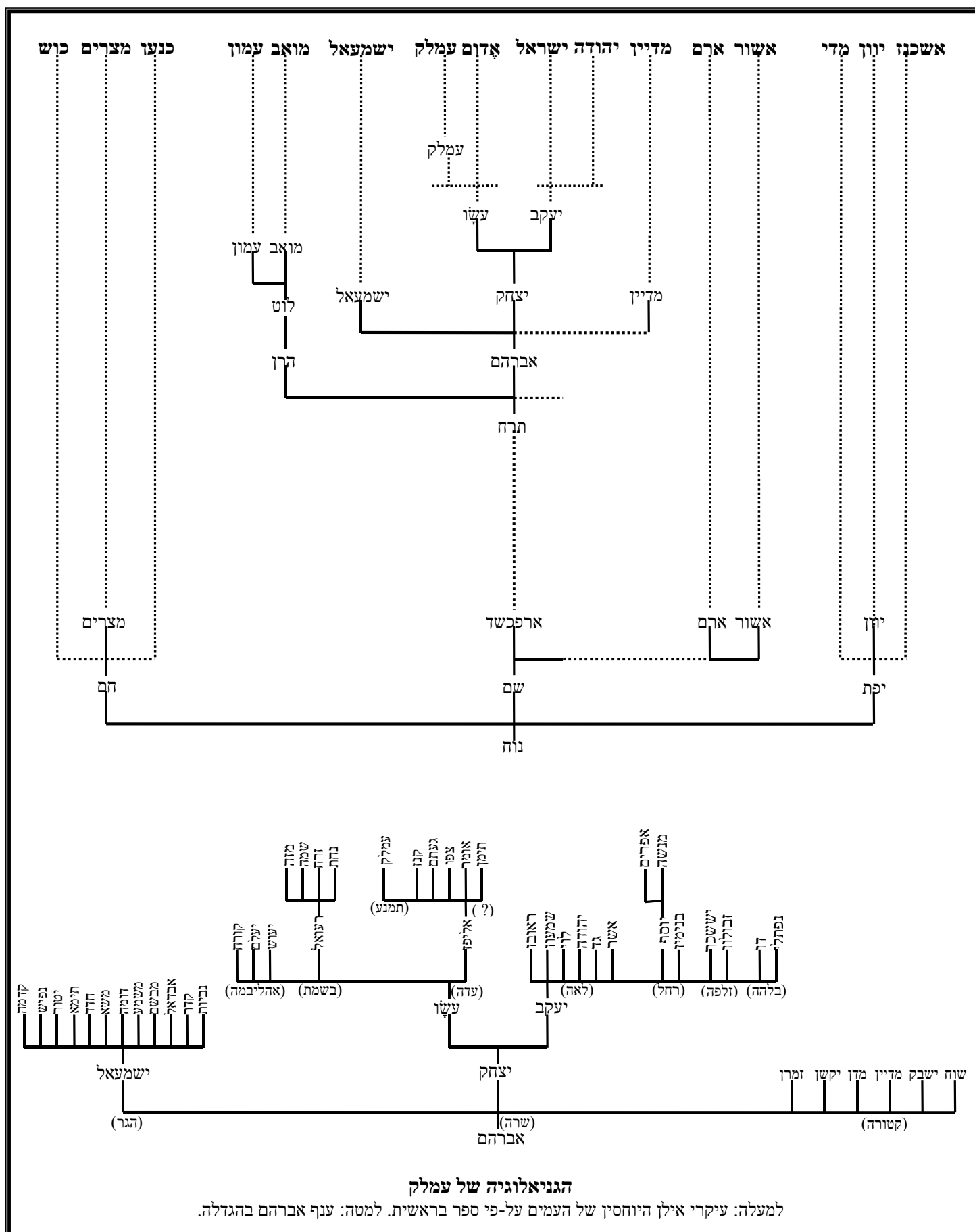
א. למען האמת, זה לא סתם ניחוש אם נביא בחשבון את מה שידוע היום על אחד מאלוהי אדום (ר' פרק טו), שעמלק היה אחד משבטיו: אל זה היה... יהוה!

לסיכום, מכלול ההתייחסויות לעמלק במקרא, לרבות הקטעים הסתומים, מגלה מציאות ברורה. עמלק היה קרוב קירבה אתנית הדוקה ביותר לישראל וגם הייתה לו היסטוריה דומה. אם ישראלי בן-ימינו יכול להבין את לשון מואב הכתובה על המצבות העתיקות, אני מוכן להתערב כי העמלקים דיברו בניב אפילו יותר מקומי של העברית, התלבשו בצורה דומה לעברים, שמרו על מסורת נוודים דומה, ובוודאי גם עבדו אלוהים בעל שם דומה. ואם לשפוט על פי מגילת אסתר, הם אף יצאו עם העברים לגלות עד פרס!²⁷

הייתכן שאת השנאות האיומות ביותר שומרים בני-אדם לא כלפי אלה השונים והנבדלים מהם ביותר, אלא דווקא כלפי הדומים להם? ככל שהרעיון הזה נשמע אבסורדי, המציאות הבינלאומית נידבה לנו בשנים האחרונות ראיות עגומות לנכונותו ואנו נעסוק בהן בהמשך.

א. נקל להבין מדוע גרינץ²⁷ מתאמץ להוכיח, בניגוד לכל ספרי המקרא עצמו, כי עמלק "אין לו ולעם העברי אדום ולא כלום" ומנסה לשייך את העמלקים לעילם, עם לא שמי. טענה זו נסמכת על מילים בודדות ואינה מצדיקה התעלמות מאמירותיו המפורשות של התנ"ך.

ז. את מי רצה אלוהים למחות תחת השמים?

עמלק, אם כן, היה העם הקרוב ביותר לעם ישראל, היסטורית וגיאוגרפית. אולם התורה יוצרת עוד זיקה, ישירה והרת גורל, בין שני העמים. **היה עוד עם אחד שאותו רצה אלוהי העברים, שוב ושוב, להשמיד:**

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה: רְאִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם קָשָׁה עֲרֹף הוּא. וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִּי וַיִּחַר אִפִּי בָהֶם וְנָאֵכְלָם וְאַעֲשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גָּדוֹל (שמות ל"ב 9-10).

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה: עַד אָנָּה יִנְאָצְנִי הָעָם הַזֶּה וְעַד אָנָּה לֹא יֶאֱמִינוּ בִּי בְּכָל הָאֹתוֹת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּקִרְבּוֹ? **אֲכַנּוּ בְּדֶכְרָךְ וְאוֹרְשָׁנוּ** וְאַעֲשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גָּדוֹל וְעַצוֹם מִמֶּנּוּ (במדבר י"ד 11-12).

וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר: הִבְדְּלוּ מֵתוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת **וְנָאֵכְלָה** אֹתָם כְּרָגַע! (במדבר ט"ז 20-21).

וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: הֲרָמוּ מֵתוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת **וְנָאֵכְלָה** אֹתָם כְּרָגַע! (במדבר י"ז 9-10).

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶלִּי לֵאמֹר: רְאִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם קָשָׁה עֲרֹף הוּא. הֲרַף מִמֶּנִּי **וְאַשְׁמִידֵם וְאַמְחָה אֶת שְׁמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם** וְאַעֲשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי עַצוֹם וְרַב מִמֶּנּוּ (דברים ט' 13-14).

ברוב רחמיו אפילו הקפיד אלוהים לשמור מרחק מהעברים בזמן נדודיהם כדי למנוע מצב בו ירגיזו אותו עד שלא יתאפק וישמידם:

כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עִם-קָשָׁה עֲרֹף אַתָּה, פֶּן-**אֶכְלֶךָ** בְּדֶרֶךְ... אַתָּם עִם-קָשָׁה עֲרֹף! רָגַע אַחֲדָה אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ – **וְנִכְלִיתֶךָ**! (שמות ל"ג 5, 3).

גם יחזקאל, הנביא שספרו כמעט נגנז בידי חז"ל בשל כמה פרקים בעייתיים, מודה שצמח ישראל ניצל מהשמדה רק כי אלוהים לא רצה לפגוע בשמו הטוב:

וַאֲמַר לְשֹׁפֶךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם לְכָלוֹת אִפִּי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם. וְאַעֲשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי, לְבִלְתִּי הִחֵל [לחלל את שמי] לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִמָּה בְּתוֹכָם... וַאֲמַר לְשֹׁפֶךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם בְּמִדְבָּר לְכָלוֹתָם, וְאַעֲשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לְבִלְתִּי הִחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִים לְעֵינֵיהֶם... וַאֲמַר לְשֹׁפֶךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם לְכָלוֹת אִפִּי בָם בְּמִדְבָּר, וְהִשְׁבַּתִּי אֶת יָדִי וְאַעֲשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לְבִלְתִּי הִחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם לְעֵינֵיהֶם (יחזקאל כ' 9-13, 14, 21-22).

ותהלים חוזר ומציג את משה כמציל:

וַיֹּאמֶר **לְהַשְׁמִידֵם** לוֹאִי מֹשֶׁה בְּחִירוֹ עֶמֶד בְּפָרְץ לְפָנָיו לְהַשִּׁיב חַמְתּוֹ מִהַשְׁחִית (תהלים ק"ו 23).

בפשטות: האל שהוציא את עמו ממצרים התכוון לא-אחת לחסל אותו, תוך שימוש באותם מילים בהן נשבע להכחיד את עמלק: כאן וַאֲשְׁמִידֵם וְאַמְחָה אֶת שְׁמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם (דברים ט' 14) ושם כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זִכְרִי עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם (שמות י"ז 14). משה, שוב ושוב, עצר בעדו, אבל בזעמו הביא האל מגיפות שהמיתו רבבות בקברות התאוה (במדבר י"א), במדבר פארן (י"ז) ובערבות מואב (כ"ה), שרף אותם וקבר אותם חיים (ט"ז) ושילח בהם נחשים (כ"א), וכשהרגיזו אותו בבכיותיהם על הסכנות האורבות להם בכנען גזר על כל אותו דור למות במדבר. ארבעים שנה (!) הוצעדו אנשים במסלול משונה

מסביב לארץ שהייתה רק במרחק שבוע הליכה מהם, כי כך גזר האל: בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יִפְּלוּ פְּגָרֵיכֶם וְכָל פְּקָדֵיכֶם לְכָל מִסְפָּרְכֶם מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַלְיָה, אֲשֶׁר הִלִּינֶתֶם עָלַי (במדבר י"ד 29).

בכך לא פסקה הסכנה לעם ישראל. פרק כ"ח בדברים פותח בתיאור הברכות שיבואו על עם ישראל אם ישמע בקול אלוהיו: ארבעה-עשר פסוקים יפים ועזי ביטוי. אבל אחריהם באים חמישים וחמישה פסוקים המפרטים, בעוצמה שקשה למצוא כמותה במקרא כולו, את הזוועות הצפויות לעברים אם ימרו את פיו.⁸⁹ זה הולך להיות ציטוט ארוך מאוד, ואני מקווה שתבינו למה. ראו באיזו תכיפות חוזרות בו שתי מילים: אבדון והשמדה.

וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶיךָ הַיּוֹם, וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהַשִּׁיגוּךְ: אֲרוּר אֲתָה בְּעִיר וְאֲרוּר אֲתָה בַשָּׂדֶה. אֲרוּר טָנְאֶךָ וּמִשְׁאֲרֹתֶיךָ. אֲרוּר פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי אֲדָמָתְךָ, שֹׁגֵר אֶלְפִיךָ וְעֹשֵׂתֶיךָ צֹאנְךָ. אֲרוּר אֲתָה בְּבֹאֶךָ וְאֲרוּר אֲתָה בְּצֵאתְךָ. יִשְׁלַח יְהוָה בְּךָ אֶת הַמָּאֵרָה, אֶת הַמְּהוּמָה וְאֶת הַמִּגְעָרָה בְּכָל מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד הַשְׁמֵדָה וְעַד אֲבָדָה מִהָר מִפְּנֵי רֹעַ מַעֲלָלֶיךָ אֲשֶׁר עֲזַבְתָּנִי. יִדְבֹק יְהוָה בְּךָ אֶת הַדָּבָר עַד כָּלְתוֹ אֶתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֲתָה כָּא שְׂמָה לְרִשְׁתָּהּ. יִכָּכֶה יְהוָה בְּשֹׁחַפֹת וּבְקִדְחֹת וּבְדִלְקֹת וּבְחִרְחֹר וּבְחִרְבָּה וּבְשִׁדְפוֹן וּבִיָּקוֹן, וּיְרַדְפוּךָ עַד אֲבָדָה. וְהָיוּ שְׂמִיךְ אֲשֶׁר עַל רֹאשְׁךָ נִחֲשֶׁת וְהָאֶרֶץ אֲשֶׁר תַּחְתֶּיךָ בְּרֹזֶל. יִתֵּן יְהוָה אֶת-מִטְר אֶרְצְךָ אֶבֶק וְעָפָר, מִן הַשָּׁמַיִם יִרְדּוּ עָלֶיךָ עַד הַשְׁמֵדָה. יִתְּנֶה יְהוָה נֶגֶף לִפְנֵי אֵיבֶיךָ: בְּדֶרֶךְ אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו וּבִשְׂבָעָה דְּרָכִים תִּנּוֹס לִפְנָיו. וְהָיִיתָ לְזַעֲנָה לְכָל מַמְלָכוֹת הָאֶרֶץ. וְהָיְתָה נִבְלָתְךָ לְמֵאֲכָל לְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבִהֲמַת הָאֶרֶץ וְאִין מִחִרִיד. יִכָּכֶה יְהוָה בְּשֹׁחִין מִצְרִים וּבְשֹׁחֲרִים וּבְגִבֹרִים וּבְחִרְסִים אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא. יִכָּכֶה יְהוָה בְּשֹׁעֲוֹן וּבְעִוְרוֹן וּבְתַמְהוֹן לִבְּךָ. וְהָיִיתָ מִמַּשֵּׁשׁ בַּצִּהֲרִים כַּאֲשֶׁר יִמַּשֵּׁשׁ הָעֵנָב בְּאֶפְלָה וְלֹא תִצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אֶךְ עֲשׂוֹק וְגִזּוּל כָּל הַיָּמִים וְאִין מוֹשִׁיעַ. אִשָּׁה תֹארֶשׁ וְאִישׁ אַחֵר יִשְׁכְּבֶנָּה, בֵּית תִּכְנֶנָּה וְלֹא תִשָּׁב בּוֹ, כִּרְם תִּטַּע וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ. שׂוֹרֶךְ טְבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ, חֲמֹרֶךְ גִּזּוּל מִלִּפְנֵיךָ וְלֹא יִשׁוּב לְךָ, צֹאנְךָ נִתְּנוֹת לְאֵיבֶיךָ וְאִין לְךָ מוֹשִׁיעַ. בְּנֵיךָ וּבָנֹתֶיךָ נִתְּנוּ לָעַם אַחֵר וְעֵינֶיךָ רְאוּת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל הַיּוֹם וְאִין לֹאֵל יָדְךָ. פְּרִי אֲדָמָתְךָ וְכָל יִגְיעֶךָ יֹאכַל עִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָ, וְהָיִיתָ רַק עֲשׂוֹק וְרָצוּץ כָּל-הַיָּמִים. וְהָיִיתָ מִשְׁגָּע מִמֶּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה. יִכָּכֶה יְהוָה בְּשֹׁחִין רֹעַ עַל הַבְּרִפִּים וְעַל הַשִּׁקִּים אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא מִכָּף רִגְלְךָ וְעַד קִדְקֹדְךָ. יוֹלֵךְ יְהוָה אֶתְךָ וְאֶת מִלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֵל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָ אֲתָה וְאֲבֹתֶיךָ וְעַבְדְּתָ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וְאֶבֶן. וְהָיִיתָ לְשִׂמְיָה, לְמִשְׁל וּלְשִׁנְיָה בְּכָל הָעַמִּים אֲשֶׁר יִנְהַגְךָ יְהוָה שְׂמָה. זָרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וּמַעֲט תִּתְּסֶף, כִּי יִחַסְּלֶנּוּ הָאֲרָבָה. כִּרְמִים תִּטַּע וְעַבְדְּתָ וְאִין לֹא תִשְׁתָּה וְלֹא תִאָּגֵר, כִּי תֹאכְלֶנּוּ הַתִּלְעָת. זֵיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכָל גְּבוּלְךָ וְשִׁמֶן לֹא תִסּוּךָ, כִּי יִשַׁל זֵיתְךָ. בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא יִהְיוּ לְךָ, כִּי יִלְכוּ בְּשָׁבִי. כָּל עֶצֶךָ וּפְרִי אֲדָמָתְךָ יִירַשׁ הַצֹּלָצֵל. הָגֵר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעֲלָה מַעֲלָה וְאֲתָה תִרְדּוּ מִטָּה מִטָּה. הוּא יִלְוֶךָ וְאֲתָה לֹא תִלְוֶנּוּ, הוּא יִהְיֶה לְרֹאשׁ וְאֲתָה תִהְיֶה לְזָנָב. וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וּיְרַדְפוּךָ וְהַשִּׁיגוּךָ עַד הַשְׁמֵדָה. כִּי לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֹר מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי אֲשֶׁר צִוִּיךָ. וְהָיוּ בְּךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֶת וּבִזְרָעְךָ עַד עוֹלָם. תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לִבְּךָ מְרֹב כָּל. וְעַבְדְּתָ אֶת אֵיבֶיךָ אֲשֶׁר יִשְׁלַחְנֶנּוּ יְהוָה בְּךָ בְּרָעַב וּבְצָמָה וּבְחִסּוֹר כָּל, וְנָתַן עַל בְּרֹזֶל עַל-צִנּוּאֶרְךָ עַד הַשְׁמִידוֹ אֶתְךָ. יִשָּׂא יְהוָה עָלֶיךָ גּוֹי מִכָּרְחֹק מִקְצֵה הָאֶרֶץ כַּאֲשֶׁר יִדְּאֶה הַנָּשָׁר, גּוֹי אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשׁוֹנוֹ. גּוֹי עַז פָּנִים אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים

א. אֵלּוֹן⁸⁹ מציין דרכים שונות בהן התחכמו יהודים במהלך הדורות כדי להתמודד עם אסימטריה נוראה זו בעת קריאת פרשת התוכחה בבית-הכנסת. כך למשל, את הברכות המעטות נהגו לקרוא לאט, בקול רם ובהפסקות, בעוד סדרת הקללות הארוכה נקראה במהירות ובשקט. נוגע-ללב במיוחד הוא מנהג הסתרת הבנים בטליות אבותיהם בעת הקראת הקללות.

לִזְקֵן וְנַעַר לֹא יָחַץ. וְאָכַל פְּרִי בְהֶמְתָּךְ וּפְרִי אֲדָמָתְךָ עַד הַשְּׂמֶנֶךְ, אֲשֶׁר לֹא יִשְׁאִיר לְךָ דֶּגֶן תִּירוֹשׁ וַיִּצְהָר, שֹׁגֵר אֶלְפִיךָ וְעִשְׂתֶּרֶת צִאֲנֶךָ, עַד הָאֲבִידוֹ אֶתְךָ. וְהָצַר לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ עַד רֶדֶת חֲמַתֶּיךָ הַגְּבוּהֹת וְהַבְּצֻרוֹת אֲשֶׁר אָתָּה בִּטַּח בָּהֶן בְּכָל-אַרְצֶךָ וְהָצַר לְךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ, בְּכָל אַרְצֶךָ, אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְךָ. וְאָכַלְתָּ פְּרִי-בִטְנֶךָ, בָּשָׂר בְּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ, אֲשֶׁר נָתַן לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יֵצֵא לְךָ אִיְכָךָ. הָאִישׁ הַרֵךְ בְּךָ וְהַעֲנֹג מְאֹד תִּרְעַע עֵינָיו בְּאֶחָיו וּבְאִשְׁתּוֹ חִיקוּ וּבְיָתֶר בְּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר, מִתַּת לְאֶחָד מֵהֶם מִבָּשָׂר בְּנָיו אֲשֶׁר יֵאָכֵל מִבְּלִי הַשְּׂאִיר לוֹ כֹּל בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יֵצֵא לְךָ אִיְכָךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ. הִרְפָּה בְּךָ וְהַעֲנֵגָה אֲשֶׁר לֹא נִסְתָּה כֶּף-רִגְלָהּ הַצָּג עַל הָאָרֶץ מִהֲתַעֲנֹג וּמִרֶךְ, תִּרְעַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חִיקָהּ, וּבְכֶנֶה וּבְכַתְּתָהּ, וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵאת מִבֵּין רִגְלֶיהָ, וּבְכֶנֶה אֲשֶׁר תֵּלַד, כִּי-תֹאכְלֶם בַּחֲסֹר כֹּל, בִּפְתָר, בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יֵצֵא לְךָ אִיְכָךָ בְּשְׁעָרֶיךָ. אִם לֹא תִשְׁמָר לַעֲשׂוֹת אֵת כֹּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתוּבִים בְּסֵפֶר הַזֶּה לִיְרָאָה אֶת-הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה, אֵת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ. וְהִפְלָא יְהוָה אֵת מַכְתָּךְ וְאֵת מַכּוֹת זִרְעֶךָ, מַכּוֹת גְּדֹלֹת וְנֶאֱמָנוֹת וְחָלִים רָעִים וְנֶאֱמָנִים. וְהָשִׁיב בְּךָ אֵת כֹּל מִדְּוָה מִצְרִים אֲשֶׁר יִגְרַתְּ מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בְּךָ. גַּם כֹּל חָלִי וְכָל מָכָה אֲשֶׁר לֹא כָתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעֲלֶם יְהוָה עָלֶיךָ עַד הַשְּׂמֶנֶךְ. וְנִשְׁאַרְתָּם בְּמַתִּי מַעֲט תַחַת אֲשֶׁר הֵייתָם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב. כִּי לֹא שְׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ.

ומה יקרה לאותם מתי מעט שייוותרו? כאן בא ההיגד המצמרר ביותר:

וְהָיָה כַּאֲשֶׁר שָׁשׁ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם, בֶּן יִשְׁיֵשׁ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהָאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם.

הייאמן? אותם אלוהים המשמיע באוזני עמו הצהרות אהבה נרגשות ושבועות ברית נצח ביום אחד, מאיים למחרת כי הנה, עוד רגע, לא יוכל עוד להתאפק וישמידו. ולמה ישמידו? בפשטות: **כי הוא העם הנבחר**. מעולם לא איים אלוהים להשמיד את הפלשתים או המואבים, למשל, למרות שנאתו המוצהרת אליהם. מידת הסכנה מזעם האלוהים, כך נגלה בהמשך, עומדת ביחס ישיר לאהבתו!

הייתכן, אם כן, שעמלק שימש מעין "ססתום ביטחון" לדחף החיסול העצמי של אויביו? דומני שברגע ששאלנו שאלה זו מזדקק לעינינו עוד דבר מוזר: **אם אלוהים כל כך שונא את העמלקים האלה, למה, בעצם, לא השמיד אותם וחסל? הכל-יכול הזה, שהמטיר אש וגופרית על סדום ועמורה, ששילח במצרים האדירה שחין, ברד, חושך ועוד אסונות יצירתיים, שידה אבנים במלכי האמורי וזרע מגיפות בפלשתים, שחזר והשמיד את החוטאים מבני עמו שלו בכל מיני דרכים מבעיתות, הצהיר שוב ושוב על שנאתו הלוהטת לעמלק, ואפילו התחייב להשמידו בעצמו, אבל במציאות, מעולם לא נגע בו לרעה!**¹

אמירה נוגעת-ללב, המופיעה במקום אחר, שופכת אור על הימנעות זו. הֶרֶף מִמֶּנִּי, אמר אלוהים למשה בעיצומה של אחת מהתפרצויות זעמו, וְאֶשְׁמִידֶם וְאֶמְחָה אֶת שְׁמֶם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם (דברים ט' 13). שימו לב לקריאה "הֶרֶף מִמֶּנִּי": גם בני-אדם בעיצומה של תגרה צועקים "עזוב אותי!" לזה המנסה להפריד ביניהם, כשכוונתם בעצם הפוכה: "תחזיק אותי!" לכן המשיך עמלק להתקיים: אם כך נוהג האלוהים כלפי עם ישראל, כשעמלק עודו קיים ויכול לספוג מדי פעם את זעמו, מה יהיה גורל ילדיו כאשר יישארו מולו לבדם?²

א. גם הפרשנות המסורתית נבוכה מול העובדה שיהושוע לא השמיד את העמלקים בקרב ברפידים (שמות י"ז). רש"י (שם) מסביר שהאלוהים הורה לו להשאיר אותם כדי שכן אחר לשבט בנימין, המלך שאול, ישלים את ההשמדה, וההמשך ידוע. אושפיזאי²² כמעט מסיקה מכך שהאלוהים עצמו רוצה תמיד להשאיר כמה עמלקים לדורות הבאים!

ב. נראה שגם האלוהים נוטה לתמוך בתזה המוצעת כאן, שכן הוא עצמו, על-פי המדרש (אסתר רבה ז' 10), אמר לעמלקי המפורסם ביותר, המן: "שוטה שבעולם! אני ביקשתי [להשמיד את היהודים] ולא יכולתי, שנאמר וַיֹּאמֶר לְהַשְׁמִידֶם לִילֵי מִשָּׁה בְּחִירֹי (תהילים ק"ו 23), ואתה אמרת להשמיד להרוג ולאבד?"

ח. כמידת הקרבה כן עוצמת השנאה: המקרה המוזר של המדיינים

הבה נסטה לרגע אל פרק אחר מנדודי אבותינו במדבר. גם שם מתרחשת השמדת-עם, טוטאלית כמעט כמו זו של עמלק, וגם שם חוזרים המאפיינים הפסיכולוגיים שמצאנו במקרה הראשון. הפעם ההוראה הייתה לבצע טבח בבני מדיין. העברים הרגו את כל הגברים הבוגרים ולקחו בשבי את הנשים והטף, אך בכך לא היה די:

וַיִּקְצֹף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחֵלֶל שְׂרֵי הָאֲלָפִים וְשְׂרֵי הַמֵּאוֹת הַבָּאִים מִצִּבְיָה הַמְּלַחְמָה. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה: הַחַיִּיתֶם כָּל נֶקֶבָה? הֵן הִנֵּה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדִבְרִי בְלָעַם לְמָסָר מֵעַל בִּיהֵנָה עַל דְּבַר פְּעוֹר וְתִהְיֶה הַמִּגְפָּה בַּעֲדַת יְהוָה. וְעַתָּה הִרְגוּ כָּל זָכָר בִּטָּף וְכָל אִשָּׁה יָדַעְתָּ אִישׁ לְמִשְׁכַּב זָכָר הִרְגוּ. וְכָל הַטָּף בְּנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ מִשְׁכַּב זָכָר הִחִיו לָכֶם (במדבר ל"א 14-18).

הייאמן? ההוראה לרצוח כל פעוט זכר מבין השבויים מושמעת מפי האיש שניצל בהיותו תינוק מאותה שיטה להשמדת-עם: כָּל הַבֵּן הַיָּלֹד הַיָּאֲרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבֵּת תִּחְיוֹן (שמות א' 22). מה היה חטא העם הזה? הנימוק הניתן להשמדתו בתחילת הפרק נשמע מוזר: נָקָם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים (במדבר ל"א 2), והסיבה מופיעה פרקים אחדים קודם לכן: וַיִּחַל הָעָם לְזַנּוֹת אֶל בָּנוֹת מוֹאָב, וַתִּקְרָאן לָעָם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן וַיֵּאָכְל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לֵאלֹהֵיהֶן (כ"ה 1-2). תגובת האלוהים הייתה חסרת תקדים: הוא דרש להוציא להורג את כָּל רֶאשֵׁי הָעָם (כ"ה 4) ולהוקיע את גופותיהם. מגיפה פרצה בעם והפילה עשרים וארבעה אלף חללים. מנהיג שבט שמעון, ששכב בפומבי עם בת אצילים מדיינית, נרצח בידי פינחס הכהן ואז פסקה המגפה. מדברי האלוהים מתברר שגם הפעם ריחפה על העם סכנת הכחדה: פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן הָשִׁיב אֶת חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכָם וְלֹא כָלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאָתִי (כ"ה 11). שוב, אם כן, ריחפה סכנת השמדה על העברים, ורק ההתנקשות בראש-השבט מצד קנאי בודד מנעה אותה.²⁸

מוזר: המואבים החטיאו את העברים – ועל המדיינים נגזרה השמדה? והכל בגלל נסיכה מדיינית אחת? אלה מקוראיי שלא נטשו אותי בזעם עד כאן, כבר נעשו מן הסתם אמונים על החשיבה הפסיכואנליטית ולכן אולי ינחשו היכן נחפש את התשובה. **היה עוד מנהיג בדור ההוא שהיה נשוי למדיינית:** משה, שציפורה הייתה אם שני בניו ואף הצילה אותו מידי האלוהים כשרצה להרגו (שמות ד' 24). ואכן, מדיין היה העם הקרוב והאהוב ביותר על משה: הוא קיבל אצלם מקלט כשברח מפרעה והצטרף למשפחת הכהן שלהם. ייתכן אמנם שהתגרש מציפורה (שמות י"ח 2), אבל הוא לקחה שנית (שם), נשאר קשור לחותנו יתרו, הקריב אתו קורבנות וקיבל את עצותיו בהנהגת העם (י"ח 24). מאוחר יותר (במדבר י' 29-32) אנו שומעים אותו מפציר במילים נרגשות בגיסו המדייני חוֹבָב שלא לעזבו ולבוא עם העברים לכנען. ואכן, לאור ממצאי הארכיאולוגיה המודרנית לפיהם אסרו המדיינים על פסלים המתארים את האל, משער קנוהל²⁹ כי פולחן יהוה בא לעברים מהמדיינים. אין ספק: **בכל תולדות עם ישראל לא היה עוד עם כה מקורב אליו, דתית, מדינית ותרבותית, כמו מדיין.** כגודל קרבתם של בני העם הזה לעברים כך עוצמת השנאה שהביאו לבסוף על עצמם.

עלינו לשוב אל עמלק, אבל בואו נקשיב פעם נוספת ללשון הציווי על מדיין: נָקָם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחֵר תֹּאסֹף אֶל עַמֶּיךָ (ל"א 2).

הקישור אומר הכל: השמד את העם שהיה לעמך השני – ואז תמות אתה עצמך.

א. את פינחס נפגוש שוב בדור הבא, בכנען, שם הוא מנצח על מלחמת-אחים בין העברים (שופטים י"ט-כ"א). מסיבה זו הפך במדרש לבן-אלמוות: פנחס הוא אליהו הנביא, שמעולם לא מת (בבא מציעא ק"ד 2). אבל את המקום המשמעותי ביותר קיבל פינחס בתקופה המודרנית בימין הקיצוני בארה"ב: "כוהני פיניאס" הם מחתרת רוצחים הפוגעים בזוגות מעורבים של שחורים ולבנים, ובהזדמנות זו גם בהומוסקסואלים.

ט. אמור לי מי אלוהיך...

חקירתנו הולכת ומסתעפת. ואם להמשיך בלשון הדימוי הפלילי הזה, כל כיווני החקירה חוזרים ומוליכים כלפי מעלה. תשומת לבנו פונה אפוא אל אותו משמיד סדרתי, אלוהי העברים, שדמותו עשויה לשפוך אור נוסף על נפש מאמיניו.

בשום מקום במקרא לא מופיע אל זה בצורה שקופה כל כך כמו בתפקיד שהוא ממלא בחיי ראש וראשון נביאיו, משה. המתבונן באופן חופשי במערכת היחסים הזאת של ארבעים שנות שירות נאמן אינו יכול שלא לחוש המיית-לב אל הנביא הזה, שרוב חייו עברו תחת אימה מתמדת מזעם אדונו. כבר תיאור הפגישה הראשונה ביניהם (שמות ג') רווי פחד: המטה ההופך לנחש מניס את משה, וכעבור כמה רגעים נעשית ידו מצורעת, וכשהוא חוזר ומבקש מהאל למצוא נביא אחר הוא מעורר בגלוי את כעסו. אבל הפגישה הבאה, שאירעה כשמשה היה עם משפחתו בדרך למצרים, היא אירוע ברוטאלי ממש: נִיהַי בְּדֶרֶךְ בְּמִלּוֹן וַיִּפְגְּשֵׁהוּ יְהוָה וַיִּבְקֶשׁ הָמִיתוּ (ד' 24). מאוחר יותר, במדבר, ישרוף אלוהים את שני בני אהרון לעיני אביהם על טעות שעשו בתום-לב (שמות ט' 2), ירצה להרוג גם את אהרון עצמו (דברים ט' 20) וגם את מרים, אחותו המסורה של משה, יכה בצרעת על שדברה בגנות גיסתה הכושית. המילים שמוסיף האלוהים לעונשה של הנביאה מבטאות במלוא העוצמה עד כמה הקרבה לאלוהים כרוכה בסכנת זעמו: וְאֵבִיךָ יִרְקַּךְ יִרְקַּךְ בְּפָנֶיךָ, הֲלֹא תִפְלֵם שְׂבָעַת יָמִים! (במדבר י"ב 14).

לשיא מגיעה מערכת יחסים מיוסרת זו כשהאלוהים אוסר על משה ואהרון לבוא אל הארץ אליה הנהיגו את עמם ארבעים שנה. מה היה חטאם? אחרי מות מרים נותרה העדה בלי מים, ופעם נוספת שמעו משה ואהרון את התלונה החוזרת: וְלָמָּה הֶעֱלִיתֵנוּ מִמִּצְרָיִם לְהָבִיא אֶתְּנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה הָרָע הַזֶּה, לֵאמֹר מָקוֹם זֶרַע וְתִאֲנָה וְגִפְּן וְרִמּוֹן וּמִים אֵין לְשָׁתוֹת! (במדבר כ' 5). אלוהים הורה למשה: קח את הפטשה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מים. שום מילה לא נאמרה באשר לתפקידו של המטה. יתרה מזאת, בפעם הקודמת שהוציא משה מים מסלע (שמות י"ז 6), הייתה ההוראה מפורשת: וְהָיִיתָ בַּצּוֹר וַיִּצְאוּ מִמֶּנּוּ מִים. משה הכה גם הפעם בסלע, פעמיים, ומים יצאו. תגובת האל באה מיד: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן: יֵצֵן לֹא הָאֱמָנָתָם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֹּהֶל הַזֶּה אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם (כ' 12). התפרצות כעס אחת – ועל משאת חייו של הנביא נסתם הגולל.

על פי ספר דברים, נאסר על משה לבוא לארץ בשל סיבה קלה אף יותר: המרגלים ששלח מסרו דו"ח מפחיד על מצב הארץ, ומשה נענש בגללם:

וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר: אִם יִרְאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה, הַדּוֹר הַרָּע הַזֶּה, אֶת הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לְאֲבֹתֵיכֶם. וּזְלַתִּי כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה, הוּא יִרְאֶנָּה, וְלוֹ אֶתֵּן אֶת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי בָּהּ, וּלְכַנְיֹו, יֵצֵן אֲשֶׁר מֵלֵא אַחֲרֵי יְהוָה. גַּם בִּי הִתְאַנֵּף יְהוָה בְּגִלְלָתְכֶם לֵאמֹר: גַּם אֶתָּה לֹא תָבֵא שָׁם (דברים א' 34-37).

אבל מה הייתה אשמתו של משה? הרי הוא גער במרגלים על דבריהם! גם הוא מתקשה להבין את רוע הגזירה:

וַאֲתַחֲנֶן אֶל יְהוָה בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר: אֲדֹנָי יְהוָה, אַתָּה הַחֲלוֹת לְהִרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גְּדֻלָּתְךָ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְבוּרְתְּךָ. אֲעֹבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, הַהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבָּנִן. וַיַּתְּעֶבֶר יְהוָה בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי: כִּב לָךְ, אֵל תּוֹסֵף דִּבֵּר אֵלַי עוֹד בְּדִבְרֵי הַזֶּה! (דברים ג' 23-26).

גרנות מגיב במילים נוקבות:

חטאם של משה ואהרן לא פורש לקורא, וקשה לשער מן הכתוב. היעלה על הדעת שמשה ואהרן לא האמינו בה', או שנמנעו מלהקדישו לעיני בני ישראל?! המקום זכה לפירושים רבים: כאילו חטא משה על שהכה בסלע ולא דיבר אליו, או שהכה פעמיים, או כעס על העם כשלא היה מקום לכעס, או כאילו נשמעה מדבריהם אי-אמונה באל וכד'. כל התירוצים האלה נראים סרי טעם לחלוטין כשמשווים אותם לעונש הכבד. מה שממשיך להישאר בבחינת חידה, גם אם נקבל את אחד הפירושים הנ"ל, הוא איתור חלקו של אהרן ב"חטא" שבגללו נענש יחד עם משה.^{30, ע' 8-107}

וגם כאן, הקוראים שכבר הורגלו לחשיבה הפסיכואנליטית יכולים לענות לגרנות בנקל: משה, שפעמים כה רבות הרגיע עד עתה את התפרצויות הזעם של אלוהים, לא שלט לרגע בכעס-שלו. אז, להוותו, גילה כי האלוהים מאוד לא אוהב את מי שמזכיר לו את... עצמו.

למשה עצמו הייתה הבנה מעמיקה בדבר התנהגותו של האל כלפי נבחריו, והוא ביטא אותה בדברים שאמר לאחיו מול גופותיהם המפוחמות של הבנים נדב ואביהוא (שמות י' 3): **וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן: הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה לֵאמֹר: בְּקֶרְבִּי אֶקְדֹּשׁ וְעַל פָּנַי כָּל הָעָם אֶקְבֹּד. וַיֵּדֶם אֶהֱרֹן. הָאֵל מֵרָאָה אֶת כְּבוֹדוֹ בַּהֲנַחַת הַמִּכּוֹת הַקְּשׁוֹת בְּיוֹתֵר בְּאֵלֵה הַקְּרוֹבִים לוֹ.**

מה פשר הצימוד הזה בין קרבה אינטימית לבין סכנת חיים? ברור שהפרשנות המסורתית מעולם לא הייתה מסוגלת להתמודד עם שאלות כאלה משום שמעולם לא העזה לפקפק בצדק המוחלט שבמעשי האלוהים. למרבה הצער, גם הגישות ה"מדעיות" להבנת המקרא – ההיסטוריה, הארכיאולוגיה, חקר הספרות והפילולוגיה – לא העזו להתמודד עם נושאים אלה. הפסיכולוגיה, לעומת זאת, בראותה אדם החווה את האלוהים כדמות כה רודפנית, שואלת מיד שאלה פשוטה: מה קרה ל"אני-העליון" של האדם הזה? כלומר: אילו הורים היו לו? במקרה של משה, די בהעלאת שאלה זו כדי להבהיר הרבה מתעלומות חייו, כי התורה מספרת סיפור אמין מאוד מבחינה פסיכולוגית: **משה גדל, אחרי הכל, בחצרו של מלך רוצח תינוקות, שניסה לבסוף להרוג גם אותו.** הניתוח שעשיתי במקום אחר³¹ העלה קווי דמיון מפתיעים בין פרעה, אביו המאמץ המת של משה, לבין האלוהים שהתגלה אליו מיד אחרי מות אב זה ושאתו עתיד היה לבלות את יתרת חייו. מנקודת ראות זו, חיי "משה רבנו" הרם והנישא נראים מוכרים היטב ממה שראינו בחייהם של אינספור "מוישה זוכמיר" המסתובבים בינינו כיום, אנשים שמרדו באופן מודע בהורה מזניח ו/או מתעלל אבל מעולם לא הצליחו להשתחרר מדמותו המופנמת הממשיכה לרדוף אותם כל ימיהם. הצימוד הביוגרפי הזה – אֶכָּל בלתי תקין אחרי אובדן דמות אב בעייתית – חוזר ומתגלה בחייהם של אנשים רבים שחוו את האלוהים כדמות מתעללת, מימי קדם ועד לזמננו. לפיכך, איננו צריכים להאמין שמשה היה דמות היסטורית כדי להכיר בכך שהתורה, ממש כמו יצירות הספרות הגדולות, מעלה לפנינו דמות אמינה מאוד מבחינה פסיכולוגית.

אמינות פסיכולוגית זאת מאפיינת גם את התמודדותו של משה עם ה"בוס" הבלתי אפשרי הזה, המתנפל שוב ושוב עליו, על בני משפחתו ועל העם שאותו הצטווה להנהיג. משה, כאילו הסכים עם הניתוח שלנו, נוהג באלוהים כמו באדם בלתי יציב הנתון לתהפוכות מצבי רוח. לפני רדתו מהר סיני, מגלה לו האלוהים כי העברים סוגדים לעגל ופונה אליו בהצעה המצמררת שאותה עוד ישמע פעמים רבות: **נִעְתָה הַנִּיחָה לִּי וַיִּחַר אֶפִּי בָהֶם וְאָכַלְם וְאָעַשָׂה אוֹתָן לְגוֹי גָּדוֹל (שמות ל"ב 10).** הנביא המבוהל מצליח לפייסו בטיעון חזק: **לָמָּה יֹאמְרוּ מְצֻרִים לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהָרִג אֹתָם בְּהָרִים וּלְכַלֵּתָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה? (שמות ל"ב 12).** הוא יורד מההר ופוקד על בני לוי: **כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: שִׁימוּ אִישׁ חֶרְבּוֹ עַל יָרֵכוֹ, עֲבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשְׁעַר לְשַׁעַר בְּמַחֲנֶה וְהָרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, וְאִישׁ אֶת קָרְבּוֹ! שְׁלוֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ נִטְבְּחוּ בְּאוֹתוֹ יוֹם בְּיַד קְרוֹבֵיהֶם כְּדִי לִפְיֵס אֶת הָאֵל לִבֵּל יִשְׁמִיד אֶת כָּל הָעָם. אֲבָל**

בסוף היום פנה משה אל האלוהים (ל"ב 31-32) בתביעה ברורה: אֲנִי, חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהִי זָהָב. וְעַתָּה, אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם, וְאִם אֵין – מִחֲנִי נָא מִסַּפֶּרְךָ אֲשֶׁר כְּתִבְתָּ!^א

זו הייתה תשובת נביא העברים בשעת מבחן. מול הצעתו של האל שחזר ונשבע להרבות את עמו כחול וככוכבים ועכשיו החליט להשמידם, הגיע משה אל גבול הציות: הוא העדיף למות עם בני עמו מלהיות אביו של עם חדש. "הטעות היא אנושית אבל הסליחה היא אלוהית", אומר הפתגם. לא נכון: במקרה זה דווקא בן התמותה הוא שריסן את האל.

העזה זו הפכה ברבות הדורות לקו מנחה במחשבה היהודית. דומה שבהדרגה הכירו היהודים כי אלוהים המשנה את דעתו בצורה כזאת בלי הרף, הממסיר על בניו מהלומות בין הצהרת אהבה אחת לאחרת, סובל אולי בעצמו ממצוקה קשה. ר' יוסי, שעצר פעם להתפלל ליד חורבה בירושלים, שמע מתוכה קול מתייפח: "אוי לי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי את בניי לבין האומות!" (ברכות ג' 1). **אלוהים, באקט נואש שאין דומה לו בתולדות הדתות, החל... להתפלל אל עצמו: "יהי רצון מלפניי שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מידותיי ואתנהג עם בניי במידת רחמים ואכנס להם לפנים משורת הדין" (ברכות ז' 1).** האלוהים, אותו שמענו בפרק ז' מאיים כי ממש ישמיד להשמיד את העברים אם יחטאו, למד עם הזמן להתחרט, ואפילו לא התבייש לבקש ייעוץ פסיכולוגי מבניו:

אמר ר' ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וראיתי אכתיאל יה יי צבאות שהוא יושב על כסא רם ונישא.

ואמר לי: ישמעאל בני, ברכני!

אמרתי לו: ריבונו של עולם! יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מידותיך ותתנהג עם בניך במידת הרחמים ותיכנס להם לפנים משורת הדין. ונענע לי בראשו.

(ברכות ז' 1)

עכשיו, אחרי שהתוודענו אל הצד הפחות נחמד של היחסים בין עם ישראל לבין אלוהיו, נוכל להתבונן יותר מקרוב בחידת שנאתו הלוהטת של ישראל לעמלק.

י. ...ואומר לך מי אויבך

הפסיכולוגיה רחוקה מלהיות מדע מדויק, אך יש מקרים בהם מגלה הניתוח הפסיכואנליטי סימטריות המצטיינות בדיוק כמעט מתמטי. תחילה שמענו את התורה מספרת שעמלק נולד מאחיו התאום של יעקב, ואז גילינו שגם מעט ההיסטוריה הידועה על העם הזה הייתה מקבילה לזו של עם ישראל: הוא הופיע לראשונה כמעט מיד עם הופעת עם ישראל כעם עצמאי, נדד איתו במדבר, וספג איתו את חמת הרצח של אותו אל. הבה נמשיך לחקור הקבלה זו. נגלה כי גם **עתידי** של עמלק מתמזג בזה של שונאו.

ההקבלה בין העמים נעשית בולטת במיוחד כששמים לב שההיתקלות הראשונה בין ישראל ועמלק מופיעה בסמיכות עניינים שאפילו הפרשנות המסורתית חשה בה: וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמִרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת יְהוָה לֵאמֹר הִנֵּה בְּקִרְבָּנוּ אִם-אֵין. וַיָּבֹא עֲמָלֵק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּבִקְעַת הַחֲרִית

^א. מה פשר המילים מִחֲנִי נָא מִסַּפֶּרְךָ אֲשֶׁר כְּתִבְתָּ? המקום היחיד בתנ"ך שבו מוזכרים יחד המושגים "למחות" ו"ספר" הוא בדיוק זה שממנו יצאנו לדרך: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה: כָּתֹב זֹאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְנִשְׂמָה בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ, כִּי מִחַה אֶמְחֶה אֶת זִכְרֵ עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם (שמות י"ז 14).

(שמות י"ז 8-7). הקשר האסוציאטיבי הוא מאלף: **עמלק מופיע מיד לאחר הפקפוק באלוהים**.⁸ מקרה? שמענו את ספר דברים משתמש באותו צימוד בדיוק: **זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עַמְלָק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָיַף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים** (דברים כ"ה-17-18). עמלק מופיע כאן כמייצג המרד באלוהים, והשמדתו היא דרך נוחה להתמודד עם הפן האסור הזה החבוי בנפש היהודי עצמו. יש מונח יפה בפסיכולוגיה של יונג,³² ה"צל", שמובנו דמות בחלום או ביצירה האמנותית שבה מתגלמות כל התכונות המודחקות של בעל החלום או היצירה. עמלק הוא אפוא ה"צל" של ישראל.³

את השנאה בין שני העמים הזינה עוד הקבלה ביניהם: ראינו כי עמלק היה עם של נוודים, ממש כמו העברים לפני שהתיישבו בכנען. אולם הקשר של העברים לארץ-ישראל הוא קשר רווי אשמה שאין לו אח ורע בתולדות העמים. הם באו אליה כפולשים, השמידו וגירשו ממנה שבעה עמים והרסו את תרבויותיהם המפותחות, כשאת הצידוק למעשה הם מייחסים, כמובן, לאלוהיהם. מצד שני, אותו אלוהים הזהיר כי לא יהסס לפזר את בניו לכל רוח אם לא יידעו להעריך את גודל המתנה שנתן להם. אין עוד עם הקשור לאדמתו בקשר כה בעייתי. והנה מול עיני העם הזה, המנסה בדי-עמל להתרגל למעבר לעבודה חקלאית ואפילו לחיים בערים, מסתובב שבט הקרוב אליו קירבה אתנית ברורה והוא ממשיך להיות חיי נוודים חסרי משמעת. הפיתוי לחזור אל צורת החיים הקודמת היה בוודאי גדול מאוד בדורות הראשונים של האומה המנסה להתגבש, ובכך הפך את אחיהם למטרד מסוכן עוד יותר.

(ההיסטוריה בוודאי חייכה ברשעות כשהטילה, כעבור אלפי שנים, דווקא על עם ישראל את תפקיד הנווד התמידי ובכך עשתה אותו, לצד הצוענים, לשנוא-נפשם של הגרמנים, שכה החשיבו את הקשר בין האומה לאדמה).

יא. כמידת האחוה כן סכנת ההשמדה: הטרגדיה של שבטי רחל

למה אם כן היו העברים חייבים להשמיד את העמלקים? בפשטות, **כדי שלא ישמידו, באותה נחישות ובמצוות אותו אל, את עצמם**. עובדה: המלחמות הפנימיות ביניהם בתחילת התיישבותם בכנען היו אכזריות כמלחמות-אחים מאז ומעולם, ובמלחמות אלה שיסה אותם האלוהים איש נגד אחיו עד לאבדות המוניות בשני הצדדים.

כבר בתחילת התגבשותם של שבטי ישראל לפדרציה מופיעות שתי אפיזודות שבהן נעשה ניסיון השמדה של שבט שלם בידי אחיו. בימי יפתח התדרדר סכסוך בין-שבטי למלחמה שבה נהרגו 42,000 איש מבני אפרים בידי אנשי הגלעד (שופטים י"ב 6), כשהחלפת ה-ש' ב-ס' במבטא השבט הצפוני שימשה סימן היכר אתני לטבח בפליטים. ומי לא זוכר את מעשה "פילגש בגבעה" (שופטים י"ט-כ"א)? איש מבני לוי התארח ביישוב בשבט בנימין. אנשי המקום התגלו כהומוסקסואלים חסרי-מעצורים ודרשו מהאורח, בחיקוי שקוף למעשה שהביא על תושבי סדום את השמדתם, שייצא אליהם לספק את תאוותיהם. כדי להציל את אחוריו דחף הלוי הנחמד החוצה את פילגשו (שזמן קצר לפני כן – מעניין למה – ברחה ממנו) ולמחרת מצא אותה מתה על הסף. הלוי, שעדינות-נפשו רק גברה מרגע לרגע, חתך את הגופה לשנים-עשר חלקים ושלח אותם (בדואר מהיר, מן הסתם) לראשי השבטים בישראל. כך החלה מלחמת-אחים בה עשה האלוהים שירות די מוזר, בלשון המעטה, לאלה שביקשו את ייעוצו האסטרטגי:

⁸ קשר זה חוזר ומתגלם באופן סמלי בתיאור המפורסם של אותו קרב (שמות י"ז 11-12): עמלק מתגבר בכל פעם שמנהיגם הישיש של העברים אינו מצליח להחזיק את ידיו מורמות.

³² מר חיים מנור (תכתובת אישית) עשה אנליזה מפורטת לדמותו של יעקב כמקור הדיסוננס ההופך את עֲשׂו ועמלק לשעיר לעזאזל. לדבריו, קשה ליישב בין דמות יעקב, הנכלולי והקצת-פחדן ביחס לעֲשׂו, עם הגיבור ששרה עם המלאך, ובוודאי שקשה לקבל דמות מבלבלת כזאת כדמות אב. הניסיון להעלים חלק לא מחמיא זה בדמות אבי האומה והעם כולו מופנה אל הזר השנוא.

וַיִּשְׁאַלּוּ בְּאֵלֵהֶם וַיֹּאמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: מִי יַעֲלֶה לָּנוּ בְּתַחֲלָה לְמַלְחָמָה עִם בְּנֵי בְנֵימִן? וַיֹּאמֶר יְהוָה: יְהוּדָה בְּתַחֲלָה... וַיֵּצְאוּ בְּנֵי בְנֵימִן מִן הַגִּבְעָה וַיִּשְׁחִיתוּ בְּיִשְׂרָאֵל בַּיּוֹם הַהוּא שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ אֶרְצָה... וַיִּשְׁאַלּוּ בִּיהוָה לֵאמֹר: הַאֲוֹסִיף לְגִשֶׁת לְמַלְחָמָה עִם בְּנֵי בְנֵימִן אַחִי? וַיֹּאמֶר יְהוָה: עֲלוּ אֵלַי... וַיֵּצֵא בְנֵימִן לִקְרָאתָם מִן הַגִּבְעָה בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וַיִּשְׁחִיתוּ בְּכַנֵּי יִשְׂרָאֵל עוֹד שְׁמֹנֶת עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ אֶרְצָה (כ' 25-18).

רק אחרי שדילל בחריצות את "לקוחותיו", פנה האל לעזור להם להרוג באחיהם: נִהְיָ כָּל הַנְּפָלִים מִבְּנֵימִן עֲשָׂרִים וְחֲמִשָּׁה אֶלֶף אִישׁ שֶׁלֶף חָרֵב בַּיּוֹם הַהוּא. בכך הושמד כל השבט מלבד 600 גברים. המנצחים הרימו קולם בבכי תמרורים, אבל עד מהרה מצאו דרך יצירתית להחיות את השבט הנכחד: הם יצאו לעוד טבח קטן בתושבי יבש גלעד על נשיהם וטפם (מקרה או לא, אלה היו מבצעי הטבח הקודם!), ואת 400 הבתולות מתוכם השאירו בחיים ונתנו לפליטים. עוד כמה מאות בתולות הורשו הפליטים לחטוף מבנות שילה, וכך ניצל השבט מהשמדה.

(קוראים חדי-עין שיקראו את הסיפור כולו בספר שופטים יבחינו בו בדמות מוכרת: מי שהעניק את הייעוץ האלוהי למרחץ-דמים זה הוא הכהן החביב פינחס בן אלעזר, אותו פגשנו בתקופת הנדודים במדבר כמי שהרג את ראש שבט שמעון ובת-זוגו המדיינית).

האם ניתן לשחזר את הגרעין ההיסטורי של מלחמות אלה? בהחלט: חוקרי המקרא כבר שרטטו תמונה עקיבה של קורות אותם ימים. שני חלקים שונים הרכיבו את האומה העברית: שבטי רחל (ישראל) ושבטי לאה (יהודה). שבטי רחל ספגו השפעה מצרית חזקה יותר משבטי לאה, מה שמעיד אולי על שני גלי הגירה לכנען. לשבט לוי היה מקום לא ברור בתמונה זו: בניו נשאו שמות מצריים מובהקים, אבל הוא נמנה רשמית על שבטי לאה, ובחלוקת נחלות השבטים זכה לערים מיוחדות בכל רחבי כנען בשל העובדה שבניו החזיקו במשרות השירות במקדש. המנהיג הראשון, משה, היה משבט לוי, יורשו יהושע היה משבטי רחל, ואחריו באה תקופת השופטים שבה עברה המנהיגות באופן לא ברור בין השבטים השונים עד קום המלך הראשון, שאול, מבני רחל. שורה של "צירופי-מקרים" מוצלחים, מעשי נסים והתערבויות אלוהיות הכחידה לחלוטין את בית שאול ובמקומו עלה דוד מבני יהודה. רק עוד מלך אחד, שלמה, מלך על ישראל ויהודה, ומיד אחריו התפלג העם שנית לשנים. עוד כמה דורות וכובש זר עלה על יהודה וישראל והגלה אותם. זה היה סופם הלאומי של עשרת השבטים, לאמור, כל שבטי רחל, שבטי השפחות וכמה משבטי לאה. כל אלה התבוללו לבלי-שוב בארצות גלותם, אם כי ייתכן שבנימין המדולדל הסתפח קודם אל יהודה. ההיסטוריה, כידוע, נכתבת ע"י המנצחים אבל הסופרים הקדומים לא מותירים מקום לספק עד כמה הרסנית הייתה היריבות ששררה באומה העברית, כפי שהעיד האיש המופלא שנותר לא-מוכר בהיסטוריה היהודית:

וַיִּשְׁבּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַחֲיָהֶם מֵאֲחֵיהֶם בָּנִים וּבָנוֹת, וְגַם שָׁלַל רַב בְּזֹזוּ מֵהֶם. וַיָּבִיאוּ אֶת הַשָּׁלָל לְשִׁמְרוֹן. וְשֵׁם הָיָה נָבִיא לַיהוָה, עֲדֹד שֵׁמוֹ, וַיֵּצֵא לִפְנֵי הָעָם הַבָּא לְשִׁמְרוֹן וַיֹּאמֶר לָהֶם: הִנֵּה בָּחַמַת יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם עַל יְהוּדָה נִתְּנָם בְּיָדְכֶם וַתַּהַרְגוּ בָם, בְּזֹעֶף עַד לְשָׁמַיִם הִגִּיעַ! וְעַתָּה, בְּנֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם אַתֶּם אֹמְרִים לְכַבֵּשׁ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת לָכֶם? הֲלֹא רַק אַתֶּם עִמָּכֶם אֲשָׁמוֹת לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם! וְעַתָּה שְׁמַעוּנִי וְהָשִׁיבוּ הַשְׁבָּיָה אֲשֶׁר שְׁבִיתֶם מֵאַחֲיָיִךְ כִּי חָרוֹן אֵף יְהוָה עֲלֵיכֶם! וַיִּקְמוּ אֲנָשִׁים מִרָאשֵׁי בְנֵי אֶפְרַיִם, עֲזַרְיָהוּ בֶן יְהוֹחָנָן, בִּרְכֵיָהוּ בֶן מִשְׁלֵמוֹת, וִיחִזְקִיָּהוּ בֶן שָׁלֹם, וַעֲמָשָׂא בֶן חֲדָלִי, עַל הַבָּאִים מִן הָעָם. וַיֹּאמְרוּ לָהֶם: לֹא תָבִיאוּ אֶת הַשְׁבָּיָה הַזֶּה כִּי לְאַשְׁמַת יְהוָה עָלֵינוּ אַתֶּם אֹמְרִים לְהִסִּיף עַל חַטֹּאתֵינוּ וְעַל אֲשָׁמֹתֵינוּ, כִּי רַבָּה אֲשָׁמָה לָנוּ וְחָרוֹן אֵף עַל יִשְׂרָאֵל. וַיַּעֲזֹב הַחֲלוּץ אֶת הַשְׁבָּיָה וְאֶת הַבָּנָה לִפְנֵי הַשָּׂרִים וְכָל הַקָּהָל. וַיִּקְמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נָקְבוּ בְּשֵׁמוֹת וַיִּחְזִיקוּ בַשְּׁבָיָה וְכָל מַעֲרֻמֵּיהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלָל וַיַּלְבִּשׁוּם וַיַּנְעִלוּם

וַיֵּאָכְלוּ וַיִּשְׁקוּ וַיִּסְכּוּ וַיִּנְהָלוּ בְּחֻמְרֵיהֶם לְכָל כּוֹשֵׁל וַיָּבִיאוּם יָרְחוֹ עִיר הַתְּמָרִים אֶצֶל
אֲחֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ שְׁמֶרֶן (דברי הימים ב כ"ח 8-15).

לשוא: היריבות בין השבטים הסתיימה לבסוף באובדן עשרה מתוך שבטי עם ישראל. הנה אם כן
עוד מניע להשמדת עמלק: לעם בעל זהות כה רופפת, שמלחמות-אחים דיללו אותו אל סף השמדה עצמית,
מציאת שעיר לעזאזל הייתה חיונית לא פחות ממינוי מלך.

יב. עמלק המיתי: תמונת ראי

עד כאן עסקנו במעט ההיסטוריה שניתן היה לדלות מהתנ"ך, ובעיקר בקטעים שבהם מסיח המספר
כבדרך-אגב פרט סתמי כלשהו על עמלק, שסתמיותו מעניקה לו אותנטיות. נראה לי שמצינו את המעט
הזה, אז הבה נעבור אל המקורות האגדתיים בעליל. **עמלק ההיסטורי כבר איננו, אבל באגדות הוא
ממשיך להתקיים, חי ומסוכן יותר מתמיד.** כאן, דמיונם של היהודים, הפרוע לעתים, נותן לנו מקורות
חדשים להבנת השנאה.

האגדות הראשונות המעניינות את הפסיכואנליטיקאי הן אלו העוסקות במינויות של העמלקים. הנה
למשל האגדה על לידתו של העם השנא. בתנ"ך קיימות שתי גרסאות על מוצאו של עמלק: על פי
בראשית (ל"ו 11) הייתה תמנע, אמו של עמלק, פילגש אליפז בכור עֶשָׂו, ואילו דברי הימים-א (א' 36)
מונה את תמנע בין בני עֶשָׂו. המדרש הסיק משתי גרסאות אלה: "מלמד שבא [אליפז] על אשתו של שעיר,
ויצאה תמנע מביניהם וכשגדלה נעשית פילגשו" (תנחומא לפרשת וישב א'; ר' גם רש"י שם). עמלק נולד,
אם כן, כתוצאה מגילוי עריות כפול. קורמן³³ התעכב בהרחבה על מאפיין זה:

אין כעם ישראל ששמר על טהרת התא המשפחתי, לעומת זאת אין כאומה העמלקית,
שאיש לא ידע מי אביו; האב חי עם אמו ועם בתו; הבן היה אח, בן ונכד בעת ובעונה
אחת, עד כדי כך היו שטופי זימה ופרוצים בעריות (ע' 62).

והמסקנה ברורה:

לאור הכלל ש"כל המרחם על אכזרים סופו שיתאכזר על רחמנים" צווינו להשמיד את
כל אשר לעמלק מטף ועד יונק, כי אין שבט זה ראוי לרחמים. טובה לא תצא ממנו.
מִלְחָמָה לַיהוָה בְּעַמְלֵק מִדֶּר-דֶּר, לא היה קיים אצלם "דור" נקי וברור אחד. שני דורות
יותר היו מעורבים זה בזה ללא הבדל וללא היכר (ע' 66).

קישור דומה בין חטא גילוי עריות למצוות ההשמדה עשה הרב ישראל הס המנוח, רב הקמפוס של
אוניברסיטת בר-אילן, בביטאון הסטודנטים "בת קול", כדי להסביר מדוע מצוות הג'נוסייד בעמלק עדיין
אקטואלית:

זה הדם הזורם בעורקי הילד החדש שסבתו זינתה, ואמו הממזרה שכבה עם אביה...
כשגדל והדם הזה הפעיל את איבריו ועלה לו לראש, יצא להילחם עם ישראל ברפידים.
הדם הזה זורם בעורקי בניו שנקראו עמלק... פורים לא נגמר אפוא, ועוד יקרבו היום בו
ניקרא למצוות מלחמת מצווה זו של השמדת עמלק.^א

והנה, גילוי עריות אינו דבר שהפסיכולוגיה יכולה לעבור עליו לסדר היום: הן זה המאווה שפרויד

א. חומרת הדברים מחייבת מראה מקום מדויק, אולם בספריית אוניברסיטת בר-אילן חסר הכרך של "בת קול" שבו
התפרסמו דברים אלה וכן חסר מאמר זה בשני הכרכים בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן שבהם קיבץ הס את
מאמרו. גם העובדה שמדובר באדם שנפטר בטרם-עת אינה מקלה את החיפוש אחרי כתבים רגישים. את הקטע
המצוטט למעלה העתקתי בעצמי מגיליון של "בת קול" ב-1986. את הזיהוי המיוחס להם שלפיו העמלקים הם
הפלסטינים (ר' בהמשך) אני מצטט ממקור משני. מכל מקום, המאמרים האחרים של הס, וכן של מחברים נוספים
המצוטטים כאן, מעידים שהלך המחשבה הזה עודו רווח בשולי היהדות הדתית-לאומית בימינו.

חזר וטען כי הוא רוחש בסתר בנפשו של כל אדם. אולי, אם כן, גילוי העריות שממנו נולד עמלק מייצג משהו כלל-אנושי, שהיהודי היה מעדיף לייחס לעמלק בלבד? טענה זו, אין צורך להרחיק לכת כדי לחפש לה תימוכין, כי היא נמצאת בלב המיתוס של עם ישראל עצמו: עם ישראל כולו, על פי התורה, הוא תוצאה של שרשרת מעשי גילוי עריות שאילו אירעו כיום, היו מסבכים את רוב אבות האומה בצרות צרורות עם הרבנות הראשית. אפילו המלך המשיח, שהרב הס ודומיו מתפללים לבואו זה אלפיים שנה, מוצאו – על פי התנ"ך עצמו – משושלת ארוכה של אנשים שהסתבכו שוב ושוב במעשי גילוי עריות. גם הנביאים השתמשו בדימוי האשה הנואפת לתיאור חטאי עם ישראל. וַתִּפְשְׁקֵי אֶת רַגְלֶיךָ לְכָל עֹבֵר וַתִּרְבֵּי אֶת תְּזִנוּתְךָ! צַעַק יְחִזְקָאל (ט"ז 25), וכמוהו חזרו ישעיהו, ירמיהו, הושע ונביאים אחרים והטיחו בעברים כולם – בדימויים מיניים בוטים עד להבין³⁰ – כי אמם זונה והם כולם ממזרים. אם עמלק נולד ממעשי הפקרות מינית, הרי רודפיו היו במצב לא פחות רגיש מבחינה זו.

אני יודע שההשוואה הבאה היא מעליבה, אבל אני יכול עוד להימנע ממנה. את הייחוס של גילוי עריות לעם השנאו פגשנו שוב במאה העשרים: "באמצעות אלף שנים של גילוי עריות, שבוצע לעתים קרובות בחוגים מצומצמים ביותר, שמר היהודי באופן כללי על גזעו ועל תכונותיו בצורה בולטת יותר מרוב העמים שבקרבם הוא חי"^{30,34} ושוב, גם כאן המדובר במשהו החבוי בקופת השרצים של הרודף עצמו: היטלר היה בנם של דוד ואחיינית שנזקקו להיתר מיוחד מהאפיפיור לנישואיהם, והוא עצמו לקח לפילגש את גלי ראובל, אחייניתו, שכינתה אותו "דוד" ממש כמו שכינתה אמו את אביו.

דמיונם של דרשנים אחרים נשא אותם אל עבירה מינית נוספת: אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֶב בָּךְ פֶּל הַנְּחָשָׁלִים אֲחֶיךָ (דברים כ"ה 18). המילה קָרַךְ הזכירה להם קרי, פליטת זרע, ומכאן הסיקו שהעמלקים פיתו או אנסו את העברים למשכב זכר (רש"י, שם). דימויו של הזר כ"מטמא את בנותינו" הוא אחד האמצעים הבדוקים ביותר בשירות ההסתה הגזעית, ועל כן נקל לתאר את רגשות הזעם והאימה שמעורר התיאור הזה של זרים המפתים או ממש אונסים את הגברים בשבט באקט הומוסקסואלי. את הפנטזיה "לזיין" יריב שנאו מכיר, כמובן, כל מי ששמע ריב בין נהגים או אוהדי כדורגל, וייחוסה לעמלק פירושה שהוא מימש באויבו את האיום הרווח בין בריונים בכל הדורות. דרשנים אחרים ראו כוונה מינית גם במילה וַיִּזְנֶב. כיוון ש"זנב" הוא כינוי בלשון התלמוד לאיבר הזכרות (בדומה ל-penis בלטינית, schwanz בגרמנית וכן בשפות רבות אחרות), הסיקו מכך שהעמלקים היו כורתים את איברי המין של ההרוגים, זורקים אותם לשמים ואומרים לאלוהים: "קח מה שבחרת!" (רש"י, שם). ושוב, מעשה דומה מיוחס בהערצה לדוד המלך, שזכה בנסיכה אחרי שהגיש לאביה מאתיים עורלות של פלשתים (שמואל-א י"ח 27). מעניין: גם כשהדמיון מתאמץ לייחס לאויב מעשים איומים מכדי לתארם, הוא מצליח רק להדביק לו תופעות המוכרות מבית.

אבל אפילו אונס גברים וזריקת איברי מין לשמים לא השביעו את דמיונו של קורמן,²² שבתרגיל פרשני מבריק הצליח להוכיח כי העמלקים הרבו לשגול אפילו את... בהמותיהם. הרקע להוכחה מצוי בדיון תלמודי מעניין (עבודה זרה כ"ב 2) העוסק ביחס בין בהמות לגויים. ההלכה אוסרת על יהודי להניח את בהמתו בפונדק של גויים מחשש שגוי יבעל את הבהמה. שואלת הגמרא: אם כך, מדוע מותר להקריב קורבן מבהמה של גויים? והיא משיבה: הגויים אינם עושים את זה עם הבהמות שלהם, שכן הבהמות תרזינה עקב מעשה זה, ולפיכך הם בועלים רק בהמות של יהודים, כביטוי המלבב של אחד האמוראים (שם): "חביבה עליהן [על הגויים] בהמתן של ישראל יותר מנשותיהן" (!) כאן מצא קורמן פתרון לחידה מדוע אסרה התורה להשאיר בחיים אפילו את בהמותיהם של העמלקים: התלמוד, מתברר, פשוט טועה

א. "בהלה גדולה אווזת בי", כותב גרנות^{19,68}, "למחשבה עד כמה מסוכסכות היו הנשמות אשר ציירו את התיאורים המזעזעים האלה, ואשר ייחסו לאל את המידות האפלות הללו!"

והנזק הנגרם לבהמה שנבעלה הוא רק המצאה עמלקית, שאפשרה לעמלקים גם לגזול בהמות של עמים אחרים וגם לבעול אותן!

משנבחן את הסיבה מדוע הם [הגויים בכלל] נמנעים מכך בבהמותיהם, נבין שהעמלקים נהגו כך גם בבהמותיהם. כדי למנוע את הגויים ממעשים אלה, הפיץ אחד מהם [מהעמלקים] שמועה, כי בהמה נרבעת הופכת לעקרה ובהמה רובעת מכחישה [בהמה, נקבה או זכר, שגבר גוי בעל אותה נעשית עקרה, ואילו בהמה ממין זכר שסיפקה את תאוותה של גויה נעשית כחושה]. לענייננו אין כל חשיבות, שמדובר באמונה בלבד ולא בהוכחה ריאלית. עכ"פ האומות האמינו בכך ובשל כך נמנעו מלקרב אל בהמותיהם.

העמלקים, כפי שהוכחנו [...], לא היו צמודים למשק, לא עיבדוהו ולא טיפלו בו. הם חיו חיי נוודים והתפרנסו משוד רכוש של אחרים. לא הייתה להם כל מניעה מלהיזקק גם לבהמותיהם. החשש שמא תיעקר הכבשה או שמא יכחיש הכבש לא היה קיים אצלם, כי לכשיצטרכו יישדדו שוב עדר של שבט אחר, ואולי גם בינם לבין עצמם נהגו כך. כל הבהמות שלהם נחשבו לנרבעים והדין של בהמות אלה כבר נחרץ שהם אסורים בהנאה. לכן לא ניתן היה לאפשר לשחטם ולאכלם והיה צורך להשימדם (ע' 76).

כאן – בפיקחות רבה – השמיט האתנולוג החרוץ קטע ארוך מהציטוט התלמודי. למה? משום שחז"ל, שלפני שטיפלו בסטיותיו של הגוי, הודו כי גם לגבי המתרחש בביתם שלהם אינם חשים בטוחים מפני פיתוייה המיניים של החיה:

אלא הא דתני רב יוסף: ארמלתא לא תרבי כלבא ולא תשרי בר בי רב באושפיזא. בשלמא, בר בי רב צניע לה, אלא כלבא? כיון דמיגרה בה מרתתא! כיון דכי שדיא ליה אומצא ומסריך אבתרה, מימר אמרי אנשי: האי דמסריך אבתרה, משום אומצא דקא מסריך.

אלא זאת שלימד רב יוסף: אלמנה לא תגדל כלב ולא תיתן לתלמיד ישיבה ללון בביתה. [ניתן להבין מדוע האיסור על] תלמיד ישיבה, שישתיר לה [לא יגלה את סודם], אבל כלב? [הרי] הוא יתגרה בה [משום שהיא שוכבת איתו] והיא תחשוש [ממה שיאמרו אנשים]! [התשובה: בכל זאת יש לחשוש], כיוון שכאשר תזרוק לו חתיכת בשר והוא ייכרך אחריה, יאמרו אנשים: זה הכרוך אחריה, בשל הבשר הוא כרוך (עבודה זרה כ"ב 2).

ועל כגון דא אמרינן: ⁸Anything you can do I can do better!

ניתן אם כן לנסח כאן כלל: כל מעשה שמייחס הדמיון היהודי לעמלקים, אחת היא כמה הוא משונה, סוטה ומגעיל, מיוחס בסופו של דבר ליהודים עצמם. ואמנם אחד המדרשים המאוחרים יותר, תנא דבי אליהו זוטא,³⁵ מודה בגלוי כי עמלק הוא השעיר לעזאזל של היהודים:

באותה שעה [ימות המשיח] נוטל הקדוש ברוך-הוא עוונותיהן של ישראל ונותן אותן על עמלק הרשע שבא מעשו, שנאמר [שמות ט"ז 22] וְנָשָׂא הַשָּׁעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם. באותה שעה אמר עמלק לפני הקדוש ברוך-הוא: ריבוננו של עולם, וכי מה כוחי שנתת עליי את כל עוונות יעקב? באותה שעה נוטל הקדוש ברוך-הוא את כל עוונות יעקב ונותן אותם על בגדיו ונעשין בגדיו אדומים כתולעת שני ואחר כך מכבס אותם עד שנעשים כשלג (י"ט 21).

א. שיהיה ברור: התלמוד לא ניקה גם יהודים גברים מחשד התשוקה המינית לבעלי-חיים. ראו פרק לב להלן.

לכאורה, הטענה של עמלק משכנעת את האלוהים, והוא סופג את עוונות ישראל בעצמו (!) אבל כאן מתרחשת במדרש תפנית חסרת תקדים: ציון, האישה שהיאשמה על ידי האלוהים בניאוף (ר' פרק ג'), מאשימה עתה את בעלה שגם הוא בילה עד שעה מאוחרת בביתה של אחרת. האלוהים מכחיש (!), אבל ציון מודיעה לו שראתה אותו במו עיניה יוצא מבית האישה הזרה. כדי לפייס את אשתו הנבגדת מוסר לה האלוהים את בני הפילגש, שהם בני עֶשׂו ועמלק, כדי שישמידו אותם. עמלק, אם כן, הוא שעיר לעזאזל לא רק של עם ישראל אלא של האלוהים עצמו!

השלישי באדמו"ר חב"ד, ה"צמח צדק" (מנחם מנדל שניאורסון, 1789-1866), היטיב להבין את ייחודו של עמלק כתאום רוחני לישראל:

והמובן מדבריו של הזהר דעיקר הקפידה הוא שארב לישראל על פרשת אורחין. והרמ"ז [ר' משה זכות] והמק"מ ["מקדש מלך", הרב שלום בן משה בוזגלו] פירשו שהעניין כי עמלק הוא דעת דקליפה ומקומו נגד דעת דבין כתפין דקדושה, והוא מראשית עולמות הטומאה, המתחילים מכנגד אחורי היכל הרצון דבריאה. וטעם הדבר כי שם ה' המקום הראשון שנפלו בו מלכין קדמאין, כי כלי דעת דאצילות שם הייתה נפילתן ולכן שם התחיל כוח להשתלשלות העולמות דקליפה, וגם ידעת שאח"כ ירד הדעת עד סוף הבריאה ששם היכל לבנת הספיר שהוא "יסוד דבריאה" וכו' בסוד העטרה, וזהו שכתב הזהר "קרבא דעמלק הוה בכל סטריין", רצונו לומר ב-ו' קוויין, ומה שכתוב לעילא ולתתא, היינו היכל הרצון, ולבנת הספיר, וזהו שכתוב כמין על פרשת אורחין שעמד לו בשני היכלות העליון והתחתון ששם מעבר לעיקריות השפע וכו' וכוונתו לסתור כל בניין הקדושה ולמנוע הילוך השפע בקדושה ולהסירה לצד הטומאה רחמנא לצלן יעו"ש [יעוין שם] (36, ע' 188).

בלשונו המיסטית הכבדה מתייחס ה"צמח צדק" למוצאם של עמי העולם מה"ספירות", שהן מעין חלקים באלוהים המקבילים לאיברי האדם: הראש, הזרועות, איבר המין והרגליים. עמי העולם מוצאם מספירות נמוכות בעוד גם ישראל וגם עמלק נולדו מספירות הגבוהות של האל (בין כתפין). התיאור של "נפילת המלכים הקדמונים" ממקום קדושה למקום טומאה מחזק את החשד כי עמלק החל כעם קדוש דווקא, ושהשנאה אליו נובעת ממוצאו המיוחד.

אפילו כמה מהאידיאולוגים המודרניים של חיסול עמלק מודים שהמדובר במעין כפיל של עם ישראל. אושפיזאי (17) מציג את עמלק כעם בעל תודעה מטפיזית מפותחת כמו זו של עם ישראל, המתאוה לגזול מישראל את חלקו בעולם הזה ובעולם הבא (!). כשם שעם ישראל קשה עורף, אומרת אושפיזאי, גם עמלק קשה עורף. וכשם שעם ישראל נצחי, גם עמלק נצחי (עד שיחוסל, כמובן). כמוה גורס קורמן (22) כי עמלק הוא עם בלי מולדת ובלי שורשים, בניגוד לעם היהודי הקשור, כידוע, למולדתו. שוב, המחבר הצליח לשכוח את רוב ההיסטוריה היהודית כדי להוסיף עוד תכונה מגונה לעמלק.

במקומות אחרים עשתה הפרשנות המסורתית השלכה פשוטה יותר. חכמים שלא חשו בנוח עם מצוות ההשמדה הטילו את עצם כוונת ההשמדה על המושמד עצמו. עמלק, על פי גישה זו, הוא זה ששם לו למטרה למחות את עם ישראל תחת השמים, כך שהשמדתו היא בעצם הגנה עצמית. הביטוי אֶשֶׁר קָרַךְ בְּדֶרֶךְ (דברים כ"ה 18) זכה, כפי שראינו, לשלל פרשנויות בתלמוד, ואחת מהן ייחסה אותו ל"קור": "משל לאמבטי רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה. בא בן-בליעל אחד, קפץ וירד לתוכה. אף על פי שנכווה, הקרה [קור] אותה בפני אחרים" (רש"י, שם). עמלק שונא כל כך את העברים שהוא מוכן לפגוע בעצמו כדי להחלישם.

עמלק, אם כן, מייצג תכונות שכל אדם, ובוודאי כל יהודי, חייב להתמודד איתן בעצמו: כפירה באלוהים, פלגנות בין-שבטית, חיי נוודות, רצחנות, גילוי עריות, הומוסקסואליות ומשכב בהמה. אבל

כשאנו נזכרים בייחודו של עם ישראל – באמונה כי הוא עם נבדל, מיוחד ונעלה מכל העמים – מתבררת לנו מלוא חומרת החטא של העם הזה שהעז להיות כה קרוב – פיזית והיסטורית – לעם ישראל: **כשאתה מאמין שאתה יחיד, מיוחד ונבדל מכל העמים, מה מאיים על ייחודך יותר מאשר זה שכל כך דומה לך, ואפילו שורץ בכל מקום בארצך שלך, ובכל זאת אינו אתה? ושוב, איני רואה טעם להתחמק מהשוואה רק בגלל שהיא לא נעימה: הלא זה בדיוק האיום שהיהודי – הקוסמופוליט, נטול השורשים, הסתגלן, המצליח להידמות לעמים שבתוכם הוא יושב – מאיים על כל עם שהאמין אי-פעם כי הוא יחיד במינו (7).**

יג. הפְּרָנוּיָה מתעצמת: עמלקים בכל מקום ובכל זמן

כמה מוזר: עם אשר ראה עצמו נעלה מכל העמים מצא את עצמו, במרוצת הדורות, מגדיל ומעצים כמעט באותה מידה את דמות אויבו – למרות שאויב זה כבר הושמד! – עד שדימה לראותו מציץ בו מכל פינה. לתופעה הזאת, המוכרת היטב מהפסיכיאטריה, יש הרבה מקבילות היסטוריות: האינקוויזיציה, המהפכה הצרפתית, הסטאליניזם, המקארטיזם – בכולם, בהדרגה, הפך החיפוש אחר אויבים לטירוף שהפיל אינספור קורבנות מבית. משהו דומה קרה ברדיפתו של עם ישראל אחר עמלק: בלי קשר לעם הנוודים הקטן שנעלם, הפך עמלק הדמיוני לישות על-טבעית המאיימת על עם ישראל ללא הפסקה.

הזוהר, בפירושו לפסוק מִלְחָמָה לִיהוָה בְּעַמְלֶק מִדֶּר-דֶּר (שמות י"ז 17), שם לב שהמילים מִדֶּר-דֶּר כתובות בכתיב חסר ופירש זאת כך: "בכל דרין דאטיין לעלמא לית לן דר דלית בהו מההוא זרעא בישא" (בכל הדורות שבאים לעולם אין לנו דור שאין בו מאותו זרע רע). לפיכך ניצבו פרשנים בכל הדורות מול הצורך להצביע על העמלק התורן. כבר בתלמוד היו חכמים שזיהו את עמלק עם האימפריה הרומאית.³⁷ אחדים החליטו שֶׁעָשׂו כולו הוא עמלק – בניגוד לאיסור המפורש בתורה לשנוא את האדומים – ועל סמך הזיהוי המסורתי של "אדום" עם הנצרות הפכו למעשה את כל אירופה הנוצרית לחייבת השמדה (הדברים, יש לזכור, נכתבו בתקופה שבה ביצעה "דת האהבה" מעשי טבח חוזרים ונשנים ביהודים). הורוביץ,³⁸ לוביץ³⁹ ועמיר⁴⁰ מזכירים מועמדים נוספים שצצו במהלך הדורות: הערבים, הארמנים (זיהוי מצמרר בהתחשב בג'נוסייד שעתיד היה לפקוד אותם במציאות), הגרמנים – שבמאה העשרים אכן נטלו את התפקיד מרצון – וכן, בדורנו, הפלסטינים. הס, באותו מאמר גנוז שהוזכר בע' 36, מצוטט כמי שכתב: "חלה על כולנו מצוות ג'נוסייד בפלשתינאים, מכיוון שלפי מחקר שנערך הם צאצאי עמלק."^{30, 18} כך זכו שתי בעיות, התיאולוגית והפוליטית, לפתרון נוח אחד.

אבל הזוהר, המוביל במגמת הדמוניזציה של עמלק, מצא מקום מבטיח למצוא בו את עמלק למקרה שה"מחקרים" השונים יכזיבו ולא ימצאו מועמדים בני-ימינו לתפקיד זה: זוכרים את ה"ערב רב" שעלה עם העברים ממצרים? משה, על פי הזוהר, ביקש לקרב אותם אבל האלוהים הזהירו: "מגזע רע הם. הישמר מהם."^{41, ע'תרפ} משה לא שמע לעצתו וצאצאיהם, החיים איתנו, נשארו עד היום יסוד זר החי בתוך עם ישראל: "חמישה מינים הם בערב רב, והם: נפילים, גיבורים, ענקים, רפאים, עמלקים" (ראשי תיבות "נגע רע"). עמלקים חיים, אם כן, בתוך עם ישראל. היכן הם כיום? אלה, לדברי הזוהר, הם "פרנסים עשירים ורבנים ודיינים המועלים בתפקידיהם" (31, ע' תר"צ). לא צריך, אם כן, להתאמץ לחפש את עמלק כדי למחותו מתחת השמים. הוא נמצא בתוכנו, ובניו מחזיקים בתפקידים רבי השפעה ואף במשרות הרמות ביותר ברבנות!

הרעיון הזה מצא לא מעט תומכים. הס,⁴² במאמר על "תכונות גנטיות" רוחניות בעם ישראל, הציג "מפתח קסמים להבנה חדשה של אירועי התורה" (ע' 104). על פי מפתח זה, בכל מקום בתורה שבו כתוב "ישראל" הכוונה לעברים הטהורים ואילו בכל מקום בו מופיעה המילה "העם" מדובר ב"ערב רב" הכולל את עמלק. כך פוצל הביטוי הפשוט "עם ישראל" לשתי ישויות, אלוהית ושטנית, הנלחמות זו בזו בתוך העם היהודי עד ימינו אלה. הורוביץ מצטט שורה ארוכה של רבנים, החל מהגאון מוילנה, שפיתחו

קו מחשבה זה שלפיו חדר עמלק לתוך עם ישראל והתרבה בתוכו, ועל יהודים מדומים אלה "נשבע הקדוש ברוך-הוא שאין שמו שלם ואין כיסאו שלם עד שיימחו מן העולם" (28, ע' 428). העמלקים החדשים היו, לפי התור, המומרים, הכופרים, הקומוניסטים, הציונים, ולאחרונה – לא כדאי לשחק בבומרנג – אנשי אגודת ישראל!

ואמנם, אחד המנהיגים הכריזמטיים של חב"ד, הרב יצחק גינזבורג, יצר בנושא זה שיוויון מלא: "כמו שאפשר להתגייר – להצטרף לישראל – כך אפשר 'להתעמלק' – להצטרף לעמלק" (28, ע' 429). דברים אלה הופיעו בהקשר משמעותי מאוד: בכתב הגנה שפרסם גינזבורג על ד"ר ארור גולדשטיין אחרי הטבח במערת המכפלה. כמוהו כתב הלל וייס, מרצה לספרות מאוניברסיטת בר-אילן, במאמר בעיתון "הצופה", תחת הכותרת "הקונסנזוס הנותר": "גם יהודים יכולים להיות עמלקים" (28, ע' 454). זה היה בי"ד באדר 1994, יום לפני אותו טבח בחברון. לשבחם של שני ההוגים ייאמר שהשקפת עולמם מצטיינת בסימטריה מושלמת: הם מגנים על רוצח ערבים ובאותה נשימה נותנים הכשר עקרוני להשמדת יהודים שאינם מסכימים עם דעותיהם.

הנה אם כן עם נבחר, שזהותו הלאומית מיוסדת על שבועת הזיכרון בינו לבין אלוהים, והוא מתחייב למצווה הקשורה אף היא בזיכרון: תמקה את-זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח! (דברים כ"ה 19). בכך הסתבכנו, לדורי-דורות, בפרדוקס לוגי פשוט: מרוב שמחינו את זכר עמלק ללא ליאות וחזרנו להשמידו בכל דור ודור, עשינו אותו בן-אלמות. בולס⁴³ טבע את המונח "שנאה אוהבת" לתיאור יחסים כאלה המשמרים את האובייקט השנוא. עמון, מואב, מדיין, כנען, יבוס, פלשת, עילם, צידון, בבל, אשור – מי זוכר אותם כיום? אבל עמלק יהיה קיים ומתעצם בזיכרון כל עוד חיים צורריו. כי מה נעשה אם ייעלם עמלק? אנה נוליך אז את השנאה הזאת, שאינה כלה עם כלות השנוא?

יד. מעגל השנאה מתרחב: לא תתעב אדמי פי אחיך היא – רק תשמיד אותו

ובעוד עמלק הולך ונשמד, הלכה השנאה כלפיו והתרחבה כלפי כל העם שממנו יצא, ועל-פי אותו היגיון: עם שהיה תחילה חלק מהעברים, ושהאל הועיד לו במפורש נחלה מקבילה לנחלתם, החל סופג הצהרות שנאה לזהות מפי אותו אל: אהבתי אתכם אמר יהוה. נאמרם: "במה אהבתנו? הלא-אח עשו לי-עקב נאם-יהוה." "אהב את-יעקב ואת-עשו שונאתי (מלאכי א' 3-2). בואו נעקוב פעם נוספת אחרי הפיכתו של אח מוצהר לאויב שאחת דינו להישמד.

בפעם הראשונה בה מופיע אדום כעם, הוא כבר מפותח בהרבה מהעברים הנוודים:

וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום, כה אמר אחיך ישראל: אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו. ויגדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים וירעו לנו מצרים ולאבותינו. ונצעק אל יהוה וישמע קולנו וישלח מלאך ויצאנו ממצרים, ויהנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך. נעברה נא בארצך לא נעבר בשדה ובכרם ולא נשטה מי באר. דרך המלך נלך, לא נטה ימין ושמאל עד אשר נעבר גבולך (במדבר כ' 14-17).

האם שמעו האדומים על המלחמה עם העמלקים בקדש? ועל החלטת העברים להשמיד את השבט האדומי השלושה-עשר? ומה חשבו על הבטחתם של נוודים אלה שלא לפלוש לעריהם? נראה לי שניתן להבין את תשובתם המתנכרת:

ויאמר אליו אדום: לא תעבר בי פן בתרכ אצא לקראתך! ויאמרו אליו בני ישראל: במסלה נעלה ואם מימיך נשטה אני ומקני ונתתי מכרם. רק אין דבר, פרגלי אעברה. ויאמר: לא תעבר! ויצא אדום לקראתו בעם פכד וכיד חזקה. וימאן אדום נתן את ישראל עבר בגבולו. ויט ישראל מעליו (21-18).

עובדה: למרות עלבון זה מדברים אלוהים ומשה על אדום ביראת כבוד שכמותה לא דיבר התנ"ך על שום עם אחר:

וּנְסָן וְנָסַע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יָם-סוּף פֶּאֶשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֵלַי. וְנָסַב אֶת הַר שְׁעִיר יָמִים רַבִּים. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֹאמֹר: רַב לָכֶם, סֵב אֶת-הַהָר הַזֶּה, פָּנוּ לָכֶם צָפֹנָה. וְאֶת-הָעָם צוּ לֹאמֹר: אַתֶּם עֹבְרִים בְּגִבּוֹל אֲחֵיכֶם בְּנֵי עֲשׂו הַיִּשְׂבִּים בְּשְׁעִיר וַיִּירָאוּ מִכֶּם, וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד. אַל תִּתְּגֹרוּ בָם כִּי לֹא אֶתֶן לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מִדְּרָךְ כֶּף רָגֶל כִּי יִרְשָׁה לַעֲשׂו נִתְּתִי אֶת הַר שְׁעִיר... וְנַעֲבֹר מֵאֵת אֲחֵינוּ בְּנֵי עֲשׂו הַיִּשְׂבִּים בְּשְׁעִיר (דברים ב' 8-1).

ואפילו כשהתחשבן אלוהים עם עמון ומואב על שלא סייעו לבני ישראל בנדודיהם, נותרו האדומים קבוצה מיוחדת:

לֹא יָבֹא עֲמוּנִי וּמוֹאָבִי בְּקֶהֱל יְהוָה. גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי לֹא יָבֹא לָהֶם בְּקֶהֱל יְהוָה עַד עוֹלָם. עַל דִּבְרֵי אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ אֶתְכֶם בְּלַחֵם וּבַמִּים בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וְאֲשֶׁר שָׂכַר עָלֶיךָ אֶת בְּלָעַם בֶּן בְּעֹזֵר מִפְּתוֹר אֲרָם נְהַרְיָם לְקַלְלֶךָ, וְלֹא אָבָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמֵּעַ אֶל בְּלָעַם וַיִּהְיֶה אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַקֶּלֶלָה לְבָרְכָהּ כִּי אָהַבְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ. לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלָמָם וְטָבָתָם כָּל יְמֶיךָ לְעוֹלָם. **לֹא תִתְּעַב אֲדָמִי כִּי אֲחִיךָ הוּא.** לֹא תִתְּעַב מִצְרִי כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאַרְצוֹ. בְּנִים אֲשֶׁר יוֹלְדוּ לָהֶם דּוֹר שְׁלִישִׁי יָבֹא לָהֶם בְּקֶהֱל יְהוָה (דברים כ"ג 9-4).

בעוד למצרים עומדת הזכות ההיסטורית של מתן בית לעברים, אם גם כעבדיהם, את האדומים אסור לשנוא פשוט מפני שהם "אחים". ואכן, הן בראשית (ל"ו) והן דברי הימים-א (א) טורחים לפרט באריכות שושלות אדומיות לצד שושלות בני יעקב, כאילו היה זה עוד שבט מישאל. יתרה מזאת, חוקרים רבים העירו כי בשושלות אלופי השבטים האדומיים מופיעים שמות רבים המופיעים בשושלות של ראשי שבטי יהודה, שמעון ולוי, שישבו ממש מול נחלת אדום בנגב המערבי: קִנְחָה, קִנְזִי, זִנְחָה, שְׁמָה וּשׁוּכָל, ואם מביאים בחשבון גם שמות הנבדלים רק במעט, כמו חִרִי-חֹזֵר או יִתְרָן-יִתְרָה, הולך ומתחזק החשד: **שתי הרשימות היו במקורן אחת.** זו אכן השערתו של טבס:⁴⁴ **מסורת אחת נדדה בין שבטי לאה לבין שכניהם האדומיים, שחלקו אתם את אותו חבל ארץ, משני צדי נחל הערבה.**⁴⁵

לטענה זו של טבס מציע אני עוד תימוך: למה נשמע לנו שמה של אחת מנשות עֲשׂו, אֶקְלִיבְמָה, כה מוכר? התשובה נמצאת ב**חזקאל** כ"ג, שם קרויות ישראל ויהודה אֶקְלָה וְאֶקְלִיבְהָ! גם כאן נראה שהמדובר במסורת משותפת מהתקופה בה היו ישראל ואדום עם אחד. זאת ועוד: כמה חוקרים סבורים כי בימי קדם הצטיין אדום ב**חכמה**: בספר איוב, החבר החכם וירא-האלוהים ביותר הוא אליפז התימני – שם אדומי מובהק הנושא הן את שם בכור עֲשׂו והן את שם בירת אדום. ירמיהו (מ"ט 7) שואל בלגלוג: **לְאָדוֹם כִּי אָמַר יְהוָה צָבָאוֹת: הֲאֵין עוֹד חֲכָמָה בְּתִימָן, אֲבָכֶּה עֲצָה מִבְּנִים, נִסְרָחָה חֲכָמָתָם? וְעוֹבְדִיהָ (א) (8) מִנְבָּא: הֲלֹא בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם-יְהוָה וְהָאֲבִדְתִּי חֲכָמִים מֵאָדוֹם וּתְבוֹנָה מִהָר עֲשׂו.**

Eshel, E., Kloner, A., & Puech, E. (2007) Aramaic scribal exercises of the hellenistic period from Maresha : Bowls A and B. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 345, 39-62.

Crowell, Bradley L. "A Reevaluation of the Edomite Wisdom Hypothesis." *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 120 (2008): 404-416.

אותו אזור, אותה שפה, אותם שמות... ההמשך כתוב על הקיר: השמדת-העם השיטתית השנייה שבוצעה בידי העברים, אחרי עמלק, נעשתה באדום כולו: (מלכים-א י"א 16) כי ששית חֲדָשִׁים יָשָׁב שָׁם יוֹאֵב וְכָל-יִשְׂרָאֵל עַד הַכְרִית כָּל זָכָר בְּאֶדְוֹם. שימו לב לדרך האגבית בה מוזכר מבצע זה, באיחור של דור: דבר לא נאמר עליו בסיפור כיבושי דוד בספר שמואל. **למה?!** ולמה, בכל העמים אותם כבש דוד, הסתפק בהרג מספר קצוב של שבויים, בעוד על אדום נגזרה כליה? והאם רק מקרה הוא שהמשמיד היה **אדמוני** (שמואל-א ט"ז 12) כעשׂו?

ההשמדה לא הצליחה, כי בתוך דורות ספורים מרדה אדום בישראל ונעשתה עצמאית. אולי לכך כיוונה גם ברכתו של יצחק לעשׂו (בראשית כ"ז 40) וְהָיָה פֶּאֶשֶׁר תִּרְיֶד וּפְרֻקֶּתָּ עָלוּ מֵעַל צִנּוֹרְךָ. ואכן ראו איך אהדת המספר התנ"כי למרידה מבצבצת הסיפור בו קם לאדומים מושיע בדמות נער שניצל מהשמדת הזכרים בידי מלך ישראל:

וַיָּקָם יְהוָה שְׁטֵן לְשִׁלְמֹה אֶת הַדָּד הָאֲדָמִי מִזֶּרַע הַמֶּלֶךְ הוּא בְּאֶדְוֹם. וַיְהִי בִּהְיוֹת דָּוִד אֶת אֲדוֹם, בַּעֲלוֹת יוֹאֵב שֹׁר הַצֶּבֶא לְקַבֵּר אֶת-הַחֲלָלִים, וַיֵּךְ כָּל זָכָר בְּאֶדְוֹם. כִּי שֵׁשֶׁת חֲדָשִׁים יָשָׁב שָׁם יוֹאֵב וְכָל-יִשְׂרָאֵל עַד הַכְרִית כָּל זָכָר בְּאֶדְוֹם. וַיִּבְרַח אֲדָר הוּא וְאֲנָשָׁים אֲדָמִיִּים מֵעֲבָדֵי אֲבִיו אֹתוֹ לְבוֹא מִצָּרִים. וַהֲדַד נָעַר קָטָן. וַיִּקְמוּ מִמֶּדִּין וַיָּבֹאוּ פָּאֶרָן וַיִּקְחוּ אֲנָשִׁים עִמָּם מִפָּאֶרָן וַיָּבֹאוּ מִצָּרִים אֶל פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרָיִם, וַיִּתֵּן לוֹ בֵּית וְלֶחֶם אָמַר לוֹ, וְאָרֶץ נָתַן לוֹ. וַיִּמָּצָא הַדָּד חֵן בְּעֵינֵי פְרָעָה מְאֹד. וַיִּתֵּן לוֹ אִשָּׁה אֶת אַחֹת אִשְׁתּוֹ, אַחֹת תַּחֲפָנִיס הַגִּבְיִיחָה. וַתֵּלֶד לוֹ אַחֹת תַּחֲפָנִיס אֶת גִּנְבַּת בְּנוֹ, וַתִּגְמְלֵהוּ תַּחֲפָנִיס בְּתוֹךְ בֵּית פְּרָעָה. וַיְהִי גִנְבַּת בֵּית פְּרָעָה בְּתוֹךְ בְּנֵי פְרָעָה. וַהֲדַד שָׁמַע בְּמִצְרָיִם כִּי שָׁכַב דָּוִד עִם אֲבֹתָיו וְכִי מָת יוֹאֵב שֹׁר הַצֶּבֶא. וַיֹּאמֶר הַדָּד אֶל פְּרָעָה: שְׁלַחֲנִי וְאֵלֶיךָ אֶל אֶרֶצִּי. וַיֹּאמֶר לוֹ פְּרָעָה: כִּי מָה אַתָּה חֹסֵר עִמִּי וַהֲנִי מִבְּקֵשׁ לְלָכֶת אֶל אֶרֶצְךָ? וַיֹּאמֶר: לֹא כִּי שָׁלַח תִּשְׁלַחֲנִי.

ומיד עובר התנ"ך לספר על עוד מורד נגד בית-דוד שעבר באותו מסלול:

וַיִּרְבְּעָם בֶּן נִבְט אֶפְרָתִי מִן הַצִּרְדָּה וְשֵׁם אִמּוֹ צְרוּעָה אִשָּׁה אֶלְמָנָה עֲבָד לְשִׁלְמֹה, וַיָּרֶם יָד בְּמֶלֶךְ. וַיְהִי הַדָּבָר אֲשֶׁר הָרִים יָד בְּמֶלֶךְ: שְׁלֹמֹה בָנָה אֶת הַמְּלֹא, סָגַר אֶת פֶּרֶץ עִיר דָּוִד אֲבִיו. וְהָאִישׁ יִרְבְּעָם גִּבּוֹר חֵיל. וַיִּרָא שְׁלֹמֹה אֶת הַנָּעַר כִּי עָשָׂה מְלָאכָה הוּא וַיִּפְקֹד אֹתוֹ לְכָל סָבִל בֵּית יוֹסֵף. וַיְהִי בַעֲצַת הַהִיא וַיִּרְבְּעָם יֵצֵא מִירוּשָׁלַם. וַיִּמָּצָא אֹתוֹ אַחֲרָיָה הַשִּׁילִנִּי הַנָּבִיא בְּדֶרֶךְ וְהוּא מִתְפַּסֶּה בְּשִׁלְמָה חֲדָשָׁה וּשְׁנִיָּהם לְבָדָם בַּשָּׂדֶה. וַיִּתְּפֹשׂ אַחֲרָיָה בְּשִׁלְמָה הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּקְרָעָהּ שָׁנִים עֶשְׂרִי קָרְעִים. וַיֹּאמֶר לִירְבָּעָם: קַח לָךְ עֲשָׂרָה קָרְעִים, כִּי כֹה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: הַנְּנִי קָרַע אֶת הַמַּמְלָכָה מִיַּד שְׁלֹמֹה וְנָתַתִּי לָךְ אֶת עֲשָׂרָה הַשָּׁבָטִים. וְהַשָּׁבֶט הָאֶחָד יִהְיֶה לוֹ, לְמַעַן עֲבָדִי דָוִד וּלְמַעַן יִירוּשָׁלַם הָעִיר אֲשֶׁר בְּחֶרְתִּי בָּהּ מִכָּל שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל. יַעַן אֲשֶׁר עֲזָבוּנִי וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַעֲשֹׂתֶנָּה אֱלֹהֵי צִדְיָן לְכַמּוֹשׁ אֱלֹהֵי מוֹאָב וּלְמַלְכָם אֱלֹהֵי בְנֵי עַמּוֹן וְלֹא הִלְכוּ בְּדַרְכֵי לַעֲשׂוֹת הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי וְחֻקֹּתֵי וּמִשְׁפָּטֵי כְדוֹד אֲבִיו. וְלֹא אָקַח אֶת כָּל הַמַּמְלָכָה מִיָּדוֹ, כִּי נָשִׂיא אֲשַׁתָּנוּ כָּל יְמֵי חַיָּו לְמַעַן דָּוִד עֲבָדִי אֲשֶׁר בְּחֶרְתִּי אֹתוֹ אֲשֶׁר שָׁמַר מִצְוֹתֵי וְחֻקֹּתֵי. וְלִקְחֹתִי הַמְּלוּכָה מִיָּד בְּנוֹ וְנָתַתִּיהָ לָךְ אֶת עֲשֶׂרֶת הַשָּׁבָטִים. וְלִבְנוֹ אֶתֵּן שָׁבֶט אֶחָד, לְמַעַן הִיֹּת נִיר לְדָוִד עֲבָדִי כָּל הַיָּמִים לְפָנַי בִּירוּשָׁלַם הָעִיר אֲשֶׁר בְּחֶרְתִּי לִי לְשׁוֹם שְׁמִי שָׁם. וְאֵתֵךְ אָקַח, וּמַלְכֶתָּ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאֲוֶה נִפְשֶׁךָ וְהִיִּית מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל. וְהָיָה אִם תִּשְׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר אֲצַנֶּךָ וְהִלָּכְתָּ בְּדַרְכֵי וַעֲשִׂיתָ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי לְשִׁמּוֹר חֻקֹּתֵי וּמִצְוֹתֵי פֶּאֶשֶׁר עָשָׂה דָּוִד עֲבָדִי, וְהִיִּית עִמָּךְ וּבְנִיתִי לָךְ בֵּית נֶאֱמָן פֶּאֶשֶׁר בְּנִיתִי לְדָוִד וְנָתַתִּי לָךְ אֶת יִשְׂרָאֵל. וְאַעֲנֶה אֶת זָרַע דָּוִד לְמַעַן זֹאת, אֲךָ לֹא כָּל הַיָּמִים. וַיִּבְקֹשׁ שְׁלֹמֹה לְהַמִּית אֶת יִרְבָּעָם. וַיָּקָם יִרְבָּעָם וַיִּבְרַח מִצָּרִים אֶל שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַיְהִי בְּמִצְרָיִם עַד מוֹת שְׁלֹמֹה (מלכים-א י"א 40-14).

חוקר המקרא זקוביץ' ( ) וההיסטוריון יובל ( ) העירו על ההקבלות הברורות בין סיפור זה לבין סיפוריהם של משה ויוסף, ויותר מכך על העובדה שכעבור כמה פסוקים באותו פרק מופיע סיפור דומה להפליא על המורד השני בבית דוד, ירבעם בן נבט, שהנביא אחיה משח למלך ישראל העצמאית. וַיִּבְקֹשׁ שְׁלֹמֹה לְהָמִית אֶת יִרְבְּעָם. וַיָּקָם יִרְבְּעָם וַיִּכְרַח מִצְרַיִם אֶל שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיְהִי כְּמִצְרַיִם עַד מוֹת שְׁלֹמֹה (מלכים-א י"א 40).⁸ איך להסביר הקבלות אלה? זקוביץ' סבור שהסיפור על התינוק המושיע סופר במקורו על ירבעם כגיבור שבטי רחל ששחרר אותם משיעבוד יהודה ובית דוד, ומאוחר יותר בא סופר נאמן לבית דוד והעתיקו אל נסיך אדום. יובל, לעומת זאת, גורס שהמדובר בפשטות במיתוס משותף.

קשה להתעלם מהרמז הזה: שתי הממלכות, אדום וישראל, קמו באותם ימים אחרי מלחמת עצמאות נגד יהודה. משהו מאותה תקופה, בה עדיין לא היה ברור אם אדום הוא עם אחר או ממלכה עברית שלישית, מבצבץ בתיאור המלחמה שהתרחשה כמאה וחמישים שנה מאוחר יותר, נגד מואב:

וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ יְהוֹרָם בַּיּוֹם הַהוּא מִשְׁמֹרוֹן וַיִּפְקֹד אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל. וַיֵּלֶךְ וַיִּשְׁלַח אֶל יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה לֵאמֹר: מֶלֶךְ מוֹאָב פָּשַׁע בִּי. הִתְלַךְ אִתִּי אֶל מוֹאָב לְמִלְחָמָה? וַיֹּאמֶר: אֲעֲלֶה. כְּמוֹנִי כְמוֹךָ, כְּעַמִּי כְעַמְּךָ, כְּסוּסֵי כְסוּסֶיךָ. וַיֹּאמֶר: אִי זֶה הַדֶּרֶךְ נֵעֲלֶה? וַיֹּאמֶר: דֶּרֶךְ מִדְּבַר אֲדוֹם. וַיֵּלֶךְ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ יְהוּדָה וּמֶלֶךְ אֲדוֹם וַיִּסְבּוּ דֶּרֶךְ שְׂבַעַת יָמִים וְלֹא הָיָה מַיִם לַמַּחֲנֶה וְלַבְּהֵמָה אֲשֶׁר בְּרִגְלֵיהֶם. וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: אֵהָה, כִּי קָרָא יְהוָה לְשִׁלְשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב! וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט: הֲאִין פֹּה נָבִיא לַיהוָה וְנִדְרָשָׁה אֵת יְהוָה מֵאוֹתוֹ? וַיַּעַן אֶחָד מֵעַבְדֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר: פֹּה אֲלִישָׁע בֶּן שָׁפָט אֲשֶׁר יֵצֵק מַיִם עַל יְדֵי אֲלֵיהֶו. וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט: וְשׂ אוֹתוֹ דָּבָר יְהוָה. וַיִּרְדּוּ אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹשָׁפָט וּמֶלֶךְ אֲדוֹם. וַיֹּאמֶר אֲלִישָׁע אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: מָה לִּי וְלָךְ? לָךְ אֶל נְבִיאִי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאִי אֲמִן! וַיֹּאמֶר לוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: אַל, כִּי קָרָא יְהוָה לְשִׁלְשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב! וַיֹּאמֶר אֲלִישָׁע: חִי יְהוָה צְבָאוֹת אֲשֶׁר עִמָּדָי לְפָנָי, כִּי לֹלִי פָנֵי יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נָשָׂא, אִם אֲבִיט אֲלֶיךָ וְאִם אֶרְאֶךָ! וַעֲתָה קָחוּ לִי מִנְּגֵן! וְהָיָה כִּנְגֵן הַמִּנְּגֵן וְתָהִי עָלָיו יַד יְהוָה. וַיֹּאמֶר: כֹּה אָמַר יְהוָה: עֲשֵׂה הַנְּחָל הַזֶּה גְּבִים גְּבִים. כִּי כֹה אָמַר יְהוָה: לֹא תֵרְאוּ רוּחַ וְלֹא תֵרְאוּ גֶשֶׁם, וְהַנְּחָל הַהוּא יִמְלֵא מַיִם וְשִׁתִּיתֶם אֹתָם וּמִקְנֵיכֶם וּבְהֶמְתְּכֶם. וְנָקַל זֹאת בְּעֵינֵי יְהוָה וְנָתַן אֶת מוֹאָב בְּיָדְכֶם. וְהִכִּיתֶם כָּל עִיר מְבָצָר וְכָל עִיר מְבָחוֹר וְכָל עֵץ טוֹב תְּפִילוּ וְכָל מַעְיָנֵי מַיִם תִּסְתַּמוּ וְכָל הַחֲלָקָה הַטּוֹבָה תִּכָּאֲבוּ בְּאֲבָנִים. וַיְהִי בַּבֹּקֶר בַּעֲלֹת הַמִּנְּחָה וְהָיָה מַיִם בְּאִים מִדֶּרֶךְ אֲדוֹם וַתִּמְלֵא הָאֲרֶזִּים אֶת הַמַּיִם. וְכָל מוֹאָב שָׁמְעוּ כִּי עָלוּ הַמְּלָכִים לְהִלָּחֵם בָּם וַיִּצָּעְקוּ מִכָּל חֹגֶר חֲגִרָה וּמַעֲלָה וַיַּעֲמִדוּ עַל הַגְּבוּל. וַיִּשְׁפִּימוּ בַּבֹּקֶר וַהֲשִׁמָּשׁ זָרְחָה עַל הַמַּיִם וַיִּרְאוּ מוֹאָב מִנֶּגֶד אֶת הַמַּיִם אֲדָמִים כַּדָּם. וַיֹּאמְרוּ: דָּם זֶה! הִתְרַב נַחֲרָבוּ הַמְּלָכִים וַיָּכּוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ. וַעֲתָה לְשָׁלֵל, מוֹאָב! וַיָּבֵאוּ אֶל מַחֲנֶה יִשְׂרָאֵל, וַיִּקְמוּ יִשְׂרָאֵל וַיָּכּוּ אֶת מוֹאָב, וַיִּגְסּוּ מִפְּנֵיהֶם וַיָּכּוּ בָּהּ וַהֲכֹת אֶת מוֹאָב. וְהָעָרִים יִהְיֶה וְכָל חֲלָקָה טוֹבָה יִשְׁלִיכוּ אִישׁ אֶבְנֹו וּמִלְאוּהָ וְכָל מַעְיָן מַיִם יִסְתַּמוּ וְכָל עֵץ טוֹב יִפִּילוּ עַד הַשָּׁאִיר אֲבָנִיָּה בְּקִיר חֲרָשֶׁת וַיִּסְבּוּ הַקְּלָעִים וַיָּכּוּהָ. וַיָּרָא מֶלֶךְ מוֹאָב כִּי חֹזֶק מִמֶּנּוּ הַמְּלָחָמָה וַיִּקַּח אוֹתוֹ שְׂבַע מֵאוֹת אִישׁ שְׁלֹף חֶרֶב לְהִבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם וְלֹא יָכֹלוּ. וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו וַיַּעֲלֵהוּ עָלָה עַל הַחֲמָה וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל, וַיִּסְעוּ מֵעָלָיו וַיֵּשְׁבוּ לְאֶרֶץ.

א. זאת ועוד: הסיפור על שני בני ירבעם, נדב ואביה, שמתו בגיל צעיר, כמעט זהה, כפי שמעיר קנוהל ( ), לסיפור על שני בני אהרון, נדב ואביהוא, שמתו לעיני אביהם, והרי ירבעם חידש את פולחן העגל, אותו פולחן בו חטא אהרון!

לא זו בלבד שמלך אדום (הגם שהמספר עובר על שמו בשתיקה) מופיע כשותף שלישי לצד מלכי יהודה וישראל, אלא שגם האלוהים מתנהג כאן כמי שזהותו הלאומית עדיין לא ממש ברורה לו: הוא הופך פניו לרעת העברים אחרי קורבן האדם של מואב!

כמה דורות עברו ומה שנראה כמו העם העברי השלישי מצא עצמו קרבן לאחד ממעשי הטבח האכזריים ביותר בתנ"ך:

וַיִּקְבֹּץ אֲמֻצִּיהוּ אֶת יְהוּדָה וַיַּעֲמִידֶם לְבֵית אָבוֹת לְשָׂרֵי הָאֲלָפִים וּלְשָׂרֵי הַמָּאוֹת לְכָל יְהוּדָה וּבְנֵימָן וַיִּפְקְדֵם לְמִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וַמַּעֲלֶה וַיִּמְצָאם שְׁלֹשׁ מָאוֹת אֶלֶף בַּחֹר יוֹצֵא צָבָא אֲחִיז רֹמַח וְצֶנֶה. וַיִּשְׁכֹּר מִיִּשְׂרָאֵל מָאָה אֶלֶף גְּבוּר חֵיל בְּמָאָה כֶּכֶר כֶּסֶף. וְאִישׁ הָאֲלֵהִים בָּא אֵלָיו לֵאמֹר: הַמֶּלֶךְ, אֵל יָבוֹא עִמָּךְ צָבָא יִשְׂרָאֵל כִּי אֵין יְהוָה עִם יִשְׂרָאֵל כֹּל בְּנֵי אֶפְרַיִם. כִּי אִם בָּא אִתָּה עֲשֵׂה חֶזֶק לְמַלְחָמָה יִכְשִׁילְךָ הָאֲלֵהִים לְפָנַי אוֹיֵב כִּי יֵשׁ כֹּחַ בְּאֲלֵהִים לַעְזֹז וּלְהַכְשִׁיל. וַיֹּאמֶר אֲמֻצִּיהוּ לְאִישׁ הָאֲלֵהִים: וּמָה לַעֲשׂוֹת לְמַעַת הַכֶּפֶר אֲשֶׁר נִתְּתִי לַגָּדוֹד יִשְׂרָאֵל? וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֲלֵהִים: יֵשׁ לִיהוָה לָתֵת לָךְ הַרְבֵּה מְזֹה. וַיְבַדִּילֵם אֲמֻצִּיהוּ לַהֲגָדוֹד אֲשֶׁר בָּא אֵלָיו מֵאֶפְרַיִם לְלָכֵת לְמִקְוָם וַיַּחַר אֶפְרַיִם מְאֹד בִּיהוּדָה וַיִּשׁוּבוּ לְמִקְוָם בְּחָרֵי אָף. וְאֲמֻצִּיהוּ הִתְחַזַּק וַיִּנְהַג אֶת עַמּוֹ וַיִּלָּךְ גֵּיא הַמֶּלֶח וַיֵּךְ אֶת בְּנֵי שַׁעִיר עֲשָׂרַת אֲלָפִים. וַעֲשָׂרַת אֲלָפִים חַיִּים שָׁבוּ בְנֵי יְהוּדָה וַיָּבִיאוּם לְרֹאשׁ הַסֵּלַע וַיִּשְׁלִיכוּם מִרֹאשׁ הַסֵּלַע וְכָלֵם נִבְקָעוּ (דברי הימים ב כ"ה 5-12).

המריבות הלא-ברורות בין ישראל ליהודה שקדמו למלחמה זו היו זרעי מלחמה ביניהן:

ובְּנֵי הַגָּדוֹד אֲשֶׁר הָשִׁיב אֲמֻצִּיהוּ מִלָּכֵת עַמּוֹ לְמַלְחָמָה וַיִּפְשְׁטוּ בְּעָרֵי יְהוּדָה מִשְׁמֹרֶן וְעַד בֵּית חֹרֹן וַיִּכּוּ מֵהֶם שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַיָּבִיזוּ בִּזְהָרָה. (13).

עכשיו עשה אמציה דבר מוזר:

וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן בּוֹא אֲמֻצִּיהוּ מֵהַכּוֹת אֶת אֲדוֹמִים וַיָּבִיֵא אֶת אֱלֹהֵי בְנֵי שַׁעִיר וַיַּעֲמִידֵם לוֹ לְאֲלֵהִים וּלְפָנֵיהֶם יִשְׁתַּחֲוֶה וְלָהֶם יִקְטֹר. וַיַּחַר אָף יְהוָה בְּאֲמֻצִּיהוּ וַיִּשְׁלַח אֵלָיו נְבִיא וַיֹּאמֶר לוֹ: לָמָּה דְרָשְׁתָּ אֶת אֱלֹהֵי הָעַם אֲשֶׁר לֹא הִצִּילוּ אֶת-עַמָּם מִיָּדְךָ? וַיְהִי בְּדַבְּרוֹ אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ: הֲלִיוֹעֵץ לְמֶלֶךְ נִתְּנוֹךְ? חֲדַל לָךְ, לָמָּה נִבְוֶךְ? וַיַּחֲדֵל הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר: יִדְעָתִי כִּי יַעַץ אֱלֹהִים לְהִשְׁחִיתְךָ כִּי עָשִׂיתָ זֹאת וְלֹא שָׁמַעְתָּ לַעֲצָתִי (14-16).

ובאמת, מלחמה פרצה בין יהודה וישראל והסתיימה בתבוסת יהודה:

וַיּוֹעֵץ אֲמֻצִּיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּשְׁלַח אֶל יוֹאָשׁ בֶּן יְהוֹאָחָז בֶּן יְהוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: לָךְ נִתְרָאָה פָּנִים. וַיִּשְׁלַח יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל אֲמֻצִּיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֵאמֹר: הַחֹחַ אֲשֶׁר בְּלָבְנוֹן שָׁלַח אֶל הָאָרֶז אֲשֶׁר בְּלָבְנוֹן לֵאמֹר תִּנָּה אֶת בִּתְךָ לְבָנִי לְאִשָּׁה וְתַעֲבֹר חַיִּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּלָבְנוֹן וְתִרְמָס אֶת הַחֹחַ. אֲמַרְתָּ הִנֵּה הַכִּיתָ אֶת אֲדוֹם וַנִּשְׁאַךְ לָכֵן לְהַכְבִּיד, עַתָּה שָׁבָה בְּבִיתְךָ, לָמָּה תִּתְּנָה בְּרָעָה וְנִפְלָתָ אִתָּה וַיְהוּדָה עִמָּךְ? וְלֹא שָׁמַע אֲמֻצִּיהוּ כִּי מִהָאֲלֵהִים הָיָא לְמַעַן תִּתֵּם בְּיָד כִּי דְרָשׁוּ אֶת אֱלֹהֵי אֲדוֹם. וַיַּעַל יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּרָאוּ פָּנִים הוּא וְאֲמֻצִּיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּבֵית שֶׁמֶשׁ אֲשֶׁר לִיהוּדָה. וַיִּנְגַּף יְהוּדָה לְפָנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּסוּ אִישׁ לְאֹהֲלָיו. וְאֵת אֲמֻצִּיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה בֶּן יוֹאָשׁ בֶּן יְהוֹאָחָז תָּפַשׁ יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בְּבֵית שֶׁמֶשׁ וַיָּבִיאוּהוּ יְרוּשָׁלַם וַיִּפְרֹץ בַּחֹמַת יְרוּשָׁלַם מִשַּׁעַר אֶפְרַיִם עַד שַׁעַר הַפּוֹנֶה אַרְבַּע מָאוֹת אַמָּה. וְכָל הַזֶּהָב וְהַכֶּסֶף וְאֵת כָּל הַכֵּלִים הַנִּמְצָאִים בְּבֵית הָאֲלֵהִים עִם עֶבֶד אֲדוֹם וְאֵת אוֹצְרוֹת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת בְּנֵי הַתַּעֲרָבוֹת וַיָּשֶׁב שְׁמֹרֶן (כ"ו 17-24).

הסיפור מעורפל ולא ננסה להתירו. אבל שני פרטים בולטים לעין. ראשית, הטבח באדומיים התרחש במקביל למלחמות בין העברים לבין עצמם. שנית, בהנחה שאמציה לא היה אידיוט גמור, שאלתו הנזעמת של הנביא אליו מחייבת התייחסות: למה אתה סוגד לאלילים שלא הצילו את האדומים מידך?

ברוח חסרת פשרות זו מפרש התלמוד (בבא בתרא כ"א 1) את הפסוק (מלכים-א י"א 16) כִּי יָשַׁע בְּחַיִּים יוֹאָב וְכָל-יִשְׂרָאֵל עַד הַכְרִית כָּל זָכָר בְּאֶדְוֹם. כששב יואב מהמלחמה שאל אותו דוד למה השאיר בחיים את הנקבות, שהרי על עמלק, הנכלל באדום, המצווה היא להרוג את כולם. יואב הלך אל הרב שלו, מפיבושת בן שאול, וזה הודה בפניו כי כאשר לימד אותו פסוק זה, טעה בניקוד המילה זָכָר עֲמֶלֶק ואמר זָכָר עֲמֶלֶק. על כך הרג יואב את רבו אחרי שציטט לו, כיאה לבית-מדרש, פסוק מתאים.

הבלבול בין עמלק לאדום

מה חשבו האדומים על השמדת-העם שנעשתה לנגד עיניהם באחיהם העמלקים? שתי תשובות עולות על דעתי, כל אחת מטרידה באותה מידה וממחישה שוב את תהומות הפרדוקסליות האופפות את חידת עמלק. מחד, סביר שהאדומים הגיבו בצורה נורמלית למחזה הקשה, פיתחו חשדנות ופחד מהעברים ואף ניסו לנקום את נקמת אחיהם. במקרה זה, כל יללות הנביאים ישעיהו, ירמיה עובדיה והאחרים על בוגדנותם של האדומיים הן מגוחכות. מלחמות העצמאות של האדומים, במיוחד לאחר מעשי הטבח של דוד ואמציה, היו פשוט מלחמות קיום. אבל אני מוכן גם לאפשרות הפרועה יותר, דהיינו, שגם האדומיים תיעבו את אחיהם העמלקים, לפי אותה דינמיקה של שנאת הדומה. במקרה זה, הלקח ההיסטורי הוא נוקב אף יותר: זה ממש לא עזר להם, וכשנעלמו העמלקים נעשו האדומים כולם לעמלק חדש.

עוד – שנים הייתה אדום משועבדת ליהודה, סנחריב.

בקיצור, הנה שוב הלוגיקה הפרדוקסלית אליה התוודענו בדפים הקודמים: **כמידת האחוזה כן סכנת ההשמדה.**

התשובה הסבירה ביותר היא: פסלי יהוה!

התמונה מתבהרת: בסוף ימי בית ראשון הייתה האומה העברית בתהליך התפוררות דוהר אחרי הסכסוכים הבלתי-פוסקים בין ישראל ויהודה והיעלמם של שבטי ישראל. העמלקים – השעיר-לעזאזל הקבוע – כבר היו על סף הכליה: בסוף ימי הממלכה ייכחדו חמש-מאות האחרונים מהם שהתבצרו על הר שער (). במצב זה, שבו דחפי ההרס-העצמי של היהודים היו זקוקים לאובייקט דומה ככל האפשר להם עצמם, לא הייתה ברירה אלא להפנות דחפים אלה אל המעגל הבא של האח-האחר, האדומים.

טו. הפְּרָנוּיָה יוצאת משליטה: אָדום נבלע בישראל – אבל משתלט על העולם

גורלו של אדום כולו, אם כן, הלך בעקבות זה של השבט המקולל שיצא ממנו. מצד שני, ושוב כמו עמלק, נעשה אדום לבסוף, חרף כל הצהרות האיבה, לבשר מבשרו של עם ישראל. ומצד שלישי, גם הפעם, אחרי שנעלם האויב ונטמע ביניהם, המשיכו היהודים לראותו רודף אותם בכל מקום בעולם.

בנושא זה, למזלנו, יש לארכיאולוגיה ולהיסטוריה של המזרח הקדום חומר רב ומרתק.

ר' שמעון בר יוחאי (הסבר) הלכה בידוע שעשיו שונא ליעקב. בכה כי שיניו נשברו.

משנותיה האחרונות של שושלת החשמונאים כפי שמתארן יוסף בן מתתיהו עולה תמונה של שליטים טיפשים ומסואבים שהסכסוכים ביניהם הביאו חורבן נורא על עמם, אבל לא כדאי לשכוח את ההתקדמות האינטלקטואלית והמוסרית העצומה שהביאה אתה בתרבות היוונית לאזור: מסורת של סובלנות, סקרנות להכרת הזר והאקזוטי, חופש דיבור ניכר וניצנים של פילוסופיה חופשית. באווירה זו יכלו יהודים ואדומים

שנים רבות סבלה הארכיאולוגיה בישראל מזהירות-יתר, שלא לומר סתם מורך-לב, בהימנעותה מלהשמיע פקפוקים בהיסטוריה המקראית, למרות שהאקדמיה הישראלית היא חילונית. רק בדור הנוכחי של הארכיאולוגים, בעיקר בתל-אביב ובירושלים, החלו להישמע באופן ברור אלטרנטיבות להיסטוריה המקראית, המציעות תמונה שונה לחלוטין לגבי התפתחות עם ישראל והאמונה היהודית.

ומי יודע אם התנהגותו הפסיכופאטית של הורדוס כלפי היהודים לא הוזנה גם מהחשבון הארוך בין האדומיים והיהודים

סיכום הכרונולוגיה של אדום ועמלק

התקופה	האירוע (מית/היסטורי)	המקור
	חיי עֶשָׂו ויעקב	בראשית
	הולדת עמלק בן אליפז בן עֶשָׂו	
	יציאת מצרים – הופעת עם ישראל	
	עמלק מופיע לראשונה כעם, נלחם בישראל ללא סיבה ומוכרז כבן-מוות.	
	אדום מופיע לראשונה כעם, מסרב לתת לישראל לעבור בגבולו.	
	אדום מוכנעת בידי שאול.	
	אדומי משרת כמפקד הבכיר בצבא שאול.	
	ממלכת עמלק מוחרבת בידי שאול.	
	דוד, בעודו מסתתר בנגב מפני שאול, מבצע פשיטות הרג בעמלקים.	
	דוד משלים את הכנעת אדום. יואב וכל צבא ישראל שוהים ששה חודשים באדום במטרה להרוג את כל הזכרים.	
	מרד ירבעם. ישראל עצמאית.	
	מרד הדד.	
	אדום מתקיימת כממלכה עצמאית או ממלכת חסות של יהודה, עם מרידות מדי פעם.	
	שרידי העמלקים מחוסלים בהר שעיר – עמלק נכחד.	
	סוף מעמדו של עֶשָׂו כאח. עובדיה מכריז על זכותו לנחלה כמבוטלת אחרי השמדתו, והיא עוברת לנחלת ישראל.	
	המן, שר פרסי הנחשב לעמלקי, יוזם השמדה של העם היהודי, נכשל ומוצא להורג עם כל תומכיו.	
	ממלכה קמה בשטח אדום, "אדומאה", שאוכלוסייתה מורכבת מאדומים עם נבטים ועמים אחרים.	
	אדומאה נכבשת ע"י המלכים - - - מבית חשמונאי. כל האדומיים מגויירים בכפייה. העם האדומי נכחד.	
	הורדוס, ממוצא אדומי, מומלך על ישראל מטעם רומא, ומושל	

	בעריצות.	
	אדום מתקבעת בתודעה היהודית כזהה עם הנצרות העולמית, ובמקביל מיטשטשת ההבחנה בין אדום לעמלק.	

אצטט עבורך סיכום בנושא זה מתוך קורס "בין יהודים לנוצרים" האוניברסיטה הפתוחה, יחידה , עמ' 11-121):

"לאחר חורבן הבית השני נעשה אדום כינויה של רומא. כך קיבל הצורר החדש את שמו ואת גורלו של הצורר הישן. גרם לכך, ככל הנראה, דימויה של אדום בנבואה כמהרסת הגדולה, האשמה בחורבן ישראל...משעה שהאימפריה הרומית נעשתה אימפריה נוצרית, והנצרות ירשה את האלילות כדתה של רומא, נתגלגל השם אדום על הנוצרים...בספרות היהודית של ימי הבניים אין אדום אלא הנצרות, שהרי הנבואות נוהגות להתפרש תמיד על הצורר העכשווי, הקרוב והמוכר...הכיצד רומא היא אדום? מחבר "ספר יוסיפון" (חיבור היסטורי אנונימי שנתחבר בדרום איטליה במאה ה-10 והוא מעין עיבוד לספריו של יוספוס פלביוס "קדמוניות היהודים ומלחמות היהודים") מציע שושלת יוחסין של רומא, המסבירה את הקשר בין איניאס, מייסדה של רומא במיתולוגיה הרומית, ובין צ'פּו (ולא עמלק כפי שכתבת בשאלתך), נכדו של עשיו על פי "ספר יוסיפון" שבה יוסף את צ'פּו בן אליפז בן עשיו והביאו מצרימה. אחרי מות יוסף ברח צ'פּו ממצרים לאפריקה, אל אגניאס מלך קרתגו, ומאפריקה הלך לארץ כיתים. בגבורתו זכה בשלטון בכל ארץ כיתים ובכל איטליה ובניו מלכו אחריו, ולפיכך הרומאים הם האדומים. נכדו של צ'פּו, לטינוס, הוא שנתן לרומאים את לשונם ואת האלפבית שלהם. כך, מאחר שצ'פּו בא לאיטליה כשהוא נושא עמו את האיבה ליעקב, אין תימה, כי הוריש לצאצאיו הרומאים איבה זו.

יצחק אברבנאל מסכם את התפיסה היהודית של אדום ומוסיף:

והנה חכמי האמת קבלו שנפש עשו נתגלגלה בנפש ישו הנוצרי...ואולי שעל זה נקרא ישוע שאותיותיו הם אותיות שם עשיו במילואו ומפני זה כל המחזיקים בדתו ואמונתו ועובדים אותו היה ראוי שיקראו בני אדום כיון שישו הוא עשיו ועשיו הוא אדום והנה ברומי היתה התחלת הדת הזאת ושורשה וקיסרי רומי ומלכי הנוצרים קבלו אותה ראשונה ולכן כל הנוצרים המאמינים בדת ישו הם בלי ספק בני אדום בני עשיו".

כך דרכם של אנשי הדת להמציא "היסטוריה" שתתאים לגחמתם וכבר הכה על קדקודם

אבן עזרא (בראשית, כז; 40) וכתב : "וישנים שלא הקיצו משנת האיוולת יחשבו, כי אנחנו בגלות אדום, ולא כן הדבר".

עתיד עשו הרשע לעטוף טליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבוא והקב"ה גוררו ומוציאו משם (ירושלמי נדרים ג 8)

זז. להבין הכל פירושו לסלוח הכל

לצערי וגם לשמחתי, גיליתי במרוצת הזמן שכמעט שום דבר ממה שאמרתי על עמלק אינו לגמרי חדש. פוסקים מעטים עד דורנו⁴⁵ קבעו שמחית עמלק תהפוך למצווה מעשית בבוא המשיח, כשיגלה אליהו הנביא מגילות יוחסין ויאתר עמלקים בהם ניתן יהיה לקיים את מצוות ההשמדה. אולם אלה נותרו מיעוט. בתקופות שונות הכירו היהודים עצמם במקורותיה הנפשיים של שנאת עמלק. ככל שהדגישה היהדות יותר את צד החסד שבמצוות התורה, כך הפכה מחית עמלק יותר ויותר צורמת לרבנים. להלן אבקש את תשומת לבכם למגמה קבועה: בכל מקום שהמדרש מספר סיפור הממתן את השנאה לעמלק, הוא בעצם חוזר ומעלה אל התודעה את אותם תכנים לא-מודעים המצויים, על פי המודל הפסיכואנליטי, ביסוד שנאה זז.

הדבר הראשון הבולט כאן לעין הוא כנותו של הסיפור התנ"כי: בתחילה, עמלק כלל לא מופיע כעם הרוצה להשמיד את העברים. הקרב הראשון ברפידים (שמות י"ז), למרות סממני העל-טבעיים, הוא סתם מלחמה בין שבטי נוודים, וכן הקרב המתואר בכמזכר י"ד, בו הובסו העברים שניסו לפלוש לעמק בו ישבו הכנענים והעמלקים. למעשה מודה המקרא כי העברים הם שנדרו ראשונים להשמיד את העמלקים, מבלי שהעמלקים יצהירו על כוונה דומה – עד לימי המן. ההודאה הזאת מציינת את המן באור קצת מביך, כמי שקם להציל את עמו מהשמדה! העובדה שהתנ"ך מתאר בכנות כזאת את תולדות השנאה בין היהודים והעמלקים מזכירה תופעה שפסיכואנליטיקאים רבים נתקלו בה: קורה שהמטפל מרגיש ופועל כלפי המטופל בדרכים שכלל לא התכוון להן. אין זו ה"העברה הנגדית" הידועה של פרויד אלא מצב שבו אדם, באופן לא-מודע, ממש גורר אדם אחר (ובמסגרת הטיפול: את הפסיכולוג שלו) לשוב ולמלא בחייו תפקיד גורלי שמילא מישוהו בילדותו. ועל כן, גם אם מעולם לא התכוונו העמלקים להשמיד את העברים, במוקדם או במאוחר חייבים היו להיגרר למלחמה לחיים או למוות. התופעה הזאת מוסיפה קושי נוסף למי שמבקש לחקור כל שנאה מטפזית, בכל מקום או תקופה שהיא: במוקדם או במאוחר, האויב המטפזי יעמוד על נפשו ויכה חזרה, וכשתתדרדר האיבה לוויכוח חסר המוצא "מי התחיל ראשון" יהיה קשה מאוד לזהות את השורש המטפזי שביסוד המלחמה הממשית.

התלמוד (סנהדרין צ"ט 2), בניסיונו להבין כיצד בא עמלק לעולם, הביא סיפור נוגע ללב:

תמנע בת מלכים הוא, דכתיב (בראשית ל"ו) אֱלֹפֶּה לְוָטָן, אֱלֹפֶּה תִּמְנָע. וכל אלוף מלכותא בלא תאגא היא. בעיא לאיגורי. באתה אצל אברהם, יצחק ויעקב ולא קבלוה הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עֵשָׂו. אמרה: מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה לאומה אחרת. נפק מינה עמלק דצעריןהו לישראל. מאי טעמא? דלא איבעי להו לרחקה.

תמנע בת מלכים הייתה, [כמו] שכתוב (בראשית ל"ו) אֱלֹפֶּה לְוָטָן, אֱלֹפֶּה תִּמְנָע. וכל "אלוף" [מובנן] מלכות בלא כתר. רצתה להתגייר. באה אצל אברהם, יצחק ויעקב ולא קיבלוה. הלכה והייתה פילגש לאליפז בן עֵשָׂו. אמרה: מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהיה גבירה לאומה אחרת. יצא ממנה עמלק שציערם לישראל. למה? שלא צריכים היו להרחיקה.

עמלק, אם כן, נולד לאישה שכל כך רצתה להיות חלק מעם ישראל, לעשות כמעשה תמר ורות, וחזרה וניסתה זאת במשך שלושה דורות, עד שאפילו ויתרה על חיי נסיכה לטובת חיי שפחה אלמונית בין האדומים, ובלבד שתהיה קרובה בעקיפין לעם שהעריצה. **השונא הגדול של עם ישראל נולד, על פי המסורת היהודית, מאהבה נכזבת לעם ישראל!** כמה דומה הדבר לטענתו של פרויד⁴⁶ לגבי הפכנויה:

האדם שהפך נואי מתאר כאויבו הגדול הוא דווקא זה שקודם לכן עורר בו אהבה. כאן מודים היהודים כי אילו קירבו את אותה אישה, היה עמלק היום לא אויבנו אלא בשר מבשרנו.

לובין²⁹ כבר הציע, על יסוד אגדה זו, לראות את פרשת עמלק כמלמדת דווקא ש"יש להימנע מלהסב סבל מיותר לגוי" (ע' 146). לטענתו זו סמך אמירה מדרשית נוספת: למה נאמר על מרדכי (אסתר ד' 1) וַיַּעַק וַעֲקָה גְדֻלָּהּ וּמָרָה? תשובת המדרש (בראשית-רבה ס"ז 4) היא כי זה עונש על התרמית שרימה אבינו את אביו הקדמון של המן: כְּשֶׁמַּעַ עָשָׂו אֶת דְּבָרֵי אָבִיו וַיַּעַק וַעֲקָה גְדֻלָּהּ וּמָרָה עַד מָאֹד (בראשית כ"ז 34). גם כאן, עמלק מעורר את היהודי לפשפש קודם במעשי עמו תחילה.

שגיא^{Error! Bookmark not defined.} סקר בפרוטרוט את הספרות היהודית שעסקה בניסיון להבין את מצוות השמדת עמלק. כצפוי, לא חסרו נימוקים מטפזיים המתארים את עמלק כבעל תכונות שטניות המחייבות את השמדתו, אבל הייתה גם מגמה הפוכה מצד רבנים שחשו בהתנגשות רעיון ההשמדה עם ערכים מוסריים יהודיים, ולכן התאמצו לצמצם אותו בסייגים שונים עד לביטולו. גדול הפוסקים, הרמב"ם (שבפרק ד' שמענו אותו מגדיר את השנאה לעמלקים כמצווה לעצמה), הציב גבולות וסייגים למצוות ההשמדה. אל תטעו בנימה העניינית של הקטעים הבאים. התנהלותו של הרמב"ם בשדה מוקשים זה היא מפגן תעוזה יחיד במינו:

ה. ואם לא השלימו, או שהשלימו ולא קיבלו שבע מצוות--עושין עימהם מלחמה, והורגין כל הזכרים הגדולים, ובוזזין כל ממונם וטפם; ואין הורגין אישה ולא קטן-- שנאמר הַנָּשִׁים וְהַטָּף [דברים כ' 14], זה טף של זכרים.

ו. במה דברים אמורים, במלחמת הרשות, שהיא עם שאר האומות. אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו, אין מניחין מהם נשמה, שנאמר בְּן תַּעֲשֶׂה לְכָל הָעָרִים... בְּקַ מַעֲרֵי הָעָמִים... לֹא תַחֲיֶה כָּל נֶשְׁמָה [דברים כ' 15-16], וכן הוא אומר בעמלק תִּמְחָה אֶת-זָכָר עַמְלֵק [דברים כ"ה 19].

ז. ומניין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו: שנאמר לֹא הָיְתָה עִיר אֲשֶׁר הִשְׁלִימָה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּלִתִּי הַחַי יִשְׂבִּי גְבַעוֹן. אֶת הַכָּל לָקַחוּ בַּמִּלְחָמָה כִּי מָאֹד יָהָה הַיָּתָה לְחַזֵּק אֶת לָבָם לְקִרְאָת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְמַעַן הַחֲרִימָם [יהושוע י"א 19-20] – מכלל ששלחו להם לשלום, ולא קיבלו (משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות ו).

סעיף ז אומר אם כן בפירוש: **אין להילחם בעמלק אם עשה שלום עם ישראל**. בכך פתח הרמב"ם פתח לפסיקה רדיקלית עוד יותר, כפי שביטא אותה מחבר ה"שולחן ערוך", ר' יוסף קארו: די בכך שהעמלקים יקבלו את "שבע מצוות בני נוח", כלומר שבע מצוות בסיסיות שכל הגויים חייבים בהן, כדי שיהיו בני נוח כשרים.^{Error! Bookmark not defined.} ע' 223 לפיכך, יכול עמלקי להתגייר!⁸

בתקופת החסידות התחזקה הנטייה להסיט את המצווה למישור הפנימי. ר' לוי יצחק מברדיצ'ב סבר ש"עמלק" הוא חלק בנפש היהודי. בימינו השתמש הרב משה אביגדור עמיאל בביטוי הקיצוני של דברים כ"ה 19, תִּמְחָה אֶת זָכָר עַמְלֵק, דווקא כדי להפוך את המצווה לאקט מחשבתי בלבד, לאמור: מחיית רעיון במקום הריגת בני-אדם:

יִתְּמוּ חֲטָאִים מִן הָאֲרֶץ [תהלים ק"ד 35] ולא "יתמו חוטאים", וגם על הפסוק וְהִשְׁבַּתִּי תִּיָּה כְּעֵה מִן-הָאֲרֶץ [שמות כ"ו 6] אומרים חז"ל ש"יחיו ולא יזיקו", וגם בעמלק

⁸ הרמב"ם אינו חושש לסתור כאן את הקביעה הקטגורית (פסיקתא דרב כהנא ג' 140): "שבועה נשבע הקב"ה: ימיני ימיני! כסאי כסאי! שאם יבואו גרים מכל אומות העולם שאני מקבלן, ומזרעו של עמלק איני מקבלן לעולם."

עמיאל מסתמך כאן על המעשה המופלא בברוריה אשת רבי מאיר (ברכות י' 1). בשכנותם גרו בריונים שהיו מציקים לר' מאיר והוא התפלל עליהם שימותו. העירה לו אשתו: כתוב יתמו חטאים מן הארץ ויפשיע עוד אינם (תהלים ק"ד 35). מדוע יתמו חטאים ולא "יתמו חוטאים"? אם ייעלמו החטאים, ממילא לא יהיו עוד חוטאים. רבי מאיר הבין את כוונתה והתפלל על הבריונים שיחזרו בתשובה. על שינוי זה הסתמכו אותם רבנים שניתבו את מחיית עמלק חזרה אל מקורה הנפשי, לאמור, המלחמה ברוע הפנימי. ברוח זו הציע גם הרב לוביץ^{39, 48} "להפקיע את העיון בסוגיית עמלק מן המישור של העמקת השנאה כלפי האחר השלילי, ולהעתיק אותו אל עולם החיזוק התורני של עצמנו." בימינו ניתן למצוא דרושים המצביעים על הערך הגימטרי של "עמלק", 240, כזה עם זה של "ספק", או המפרשים את אֲשׁוּר קָרַךְ בְּדָרְךְ (דברים כ"ה 18) כאמונה באקראיות. כך זוכה עמלק להיות מייצגן של שתיים מהמסורות הנכבדות ביותר בתולדות הפילוסופיה והמדע, הספקנות והאינדטרמיניזם, שהיהדות נלחמת בהן במישור הרעיוני בלבד.

יז. שיבת המודחק: נחשו מי בא לסעודת פורים

אבל היהודי לא רק סולח לעמלק אלא ממש מתחבר ומתערבב אתו מדי שנה, במקום ובזמן הכי פחות צפויים. דווקא אותו יום בשנה שבו הופכת מלחמת היהודי בעמלק לטקס אקטואלי, הוא היום שבו נוצרת זהות בין השונא והשנוא. בחג הפורים, הכל יוצא החוצה: וְנִתְּפֹךְ הוּא, אֲשֶׁר יִשְׁלְטוּ הַיְּהוּדִים הַמָּה בְּשָׁנָאֵיהֶם (אסתר ט' 1). וכשהיהודי שולט בשונאו – כמה לא מפתיע – הוא לוקח את תפקידו של האחרון כמעט בשלמות. 75,000 בני-אדם נטבחו, על פי מגילת אסתר, במהלך התקוממות היהודים ברחבי פרס ומדי, וקולות הנפץ הבוקעים מבתי הכנסיות עד היום מדי שנה בפורים חוזרים ומחיים את מפלתו של השונא. אבל מצוות ההתהוללות בפורים דורשת הרבה יותר מזה: שתייה לשכרה, מעשי לצון האסורים בדרך כלל, התחפשות ושאר מעשים המבטאים את אובדן הזהות של היהודי. מצווה זאת מנוסחת בתלמוד במילים מאלפות (מגילה ז' 2):

"חייב איניש לבסומי בפוריא [חייב אדם להשתכר בפורים] עד ד[ש]לא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי."

כלומר, ביום שבו חוגג היהודי את הניצחון על שונאו המטפיזי, חובה עליו להשתכר עד שלא יבדיל בין השונא לבין עצמו. האלכוהול חושף בלי יגע את הזהות שהניתוח הפסיכואנליטי צריך להשקיע הרבה מאמץ כדי לחשוף אותה.

דומה שהתורה עצמה רמזה לנו על הפיתוי העצום של חילוף התפקידים במצוות מחיית עמלק. הבה נקשיב שנית לציווי: וְהָיָה בְּהִנָּחִים יְהִנֶּה אֶל־הַיָּד לְךָ מִכָּל אִי־יָד מִסָּבִיב בְּאַרְצָךְ אֲשֶׁר יְהִנֶּה אֶל־הַיָּד נִתֵּן לְךָ נִחְלָה לְרִשְׁתָּהּ, תִּמְחָה אֶת זִכְרֵ עֲמָלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם, לֹא תִשְׁכַּח! (דברים כ"ה 19). במילים אחרות: ביום שבו יפסיקו לרדוף אותך, תוכל סוף-סוף להיות בעצמך הרודף. הביטוי של אנה פרויד⁴⁷ "הזדהות עם התוקפן" הוא הקולע ביותר בהקשר זה.

אבל ההכרה כי קיימת קירבה אינטימית בין ישראל לעמלק אינה מצטמצמת למעשי ה"ונהפוך הוא" של היהודי השיכור. היא הובעה במפורש בתלמוד. לחכמים הייתה, כמדומה, הנאה משונה להוכיח כי האויבים הגדולים ביותר של עם ישראל חזרו לבסוף בתשובה: נירון קיסר, הדיקטטור הרומאי המטורף, ברח והתגייס בסתר וממנו נולד ר' מאיר (גשין נ"ו 1). בן אחותו של טיטוס, מחריב המקדש, היה לא אחר מאשר אונקלוס, מתרגם התורה (שם נ"ו 2). נבזראדן הבבלי, שביצע טבח איום בירושלים, התחרט

לדברי התלמוד על מעשיו והתגיר (שם נ"ז 2). "מבני בניו של סיסרא לימדו תינוקות בירושלים" (שם). "מבני בניו של סנחריב לימדו תורה ברבים. ומי הם? שמעיה ואבטליון" (שם). לשורה זו של אויבים שמהם נולדו חכמים ידועים מוסיף התלמוד (שם) את הקביעה המהממת: "מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק".

במילים אחרות: גם אחרי שאסתר הביאה לתליית המן ועשרת בניו, נותרו לו כנראה נכד או שניים שחמקו מהגרדום, וצאצאיהם התגירו ונעשו לגדולים בתורה. ואם בחרו לגור בבני ברק, מן הסתם יש בהם כיום חסידים, ליטאים וש"סניקים. אבל הרעיון הזה המשיך והתפתח: האנציקלופדיה העברית (ערך "עקיבא") מביאה מסורת המצינת את המן כאבי-אבותיו של... רבי עקיבא!⁸

המסורת התלמודית היא אם כן עקבית: כשם שתולדות העם המקולל החלו באהבת הנכזבת של אמו לעם ישראל, כך גם הסתיים הסיפור בקבלתם המלאה של האויבים לעם ישראל כתלמידי ישיבות, ואפילו רבי עקיבא, הנערץ במייסדי היהדות הרבנית, נולד כתוצאה מסליחה זו בין עם ישראל לבין אויבו המטפיזי.

יח. פרי התובנה: רה-הומניזציה של הגוי

אם עמלק, האויב האולטימטיבי, חזר וקיבל בהדרגה פנים אנושיות, רק טבעי הוא שכך אירע במחשבה היהודית גם לשנאת הזר בכלל.

גם כאן, יחס התורה לגויים היווה נקודת-פתיחה מבשרת רעות: האזהרות הבלתי-פוסקות לעברים שלא ללכת בדרכי הגויים, והשפטים שעשה אלוהים בעמים שניסו לפגוע בהם, כל אלה הבהירו כי בעינינו נחשבים הגויים למטרד בלבד לעומת בחיריו. בתלמוד הגיעה מגמה זו לקיצוניות בדברי ר' שמעון בר יוחאי "אתם קרויים אדם ואין הגוים קרויים אדם" (יבמות ס"א 1, בבא מציעא קי"ד 2). אבל לצד אלה החלו להופיע במקורות אמירות שאופיין הומניסטי מוצהר. גם כאן, עבודתו המקיפה והקפדנית של שגיא²⁶ מבססת הבחנה ברורה: חרף האפליה המובנית כלפי הגויים, הנובעת מתפיסת עם ישראל כעליון, הייתה ביהדות תמיד מגמת-נגד של קבלת הגוי כאדם כמעט שווה-זכויות. לכן אסתפק בכמה דוגמאות שתהווה רקע מתאים לדיוננו בחלק השלישי.

נפתח באיסור הנודע לפגי עור לא תתן מכשול וְיִרְאֶתָּה מֵאֱלֹהֶיךָ אֲנִי יְהוָה (שמות י"ט 14). חז"ל הרחיבו את מושג ה"עיוורון" שבאיסור זה גם לליקוי מוסרי, כגון אדם בעל נטייה לגנוב, שאם יועמד בניסיון, וייכשל ויגנוב, תחול העבירה גם על מי שהעמידו בניסיון זה.² המעניין הוא שהחכמים השתמשו בהרחבה זו בעיקר כלפי גויים, שיהודי שסייע להם בעבירה נושא באחריות לעבירתם. נכון, יש כאן הרבה פטרונות, אך בואו לא נתייפף: פעמים רבות מדי מצא היהודי את עצמו מול גוי מושחת ואלים, והנה הוא אומר בעצם: זו גם אשמתי שלא מנעתי סיטואציה שבה אופיו הרע יבוא בהכרח לידי ביטוי. בודהא וגאנדי היו ללא-ספק מצמידים כפות ידיהם בהוקרה מול הצהרה זו!

יתרה מזאת, התורה גילתה סובלנות ואפילו אהדה לאזרחים זרים תחת שלטון יהודי: וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם (שמות כ"ב 20). וְכִי יִגֹּר אִתְּךָ גֵּר בְּאֶרְצְכֶם לֹא תוֹנוּ אֹתוֹ. בְּאֶזְנְךָ מָקָם יְהִיָּה לָכֶם הֵגֵר הֵגֵר אִתְּכֶם וְאָהֲבָתָ לּוֹ כְּמוֹךְ כִּי-גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם, אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם

א. דגני (36) אפילו מפרש כך את דברי ר' יושע בתלמוד (ירושלמי פסחים פ"ו) שבויכוחו עם ר' אליעזר הוא משמיע על רבי עקיבא את הפסוק (שופטים ט' 38) הֲלֹא זֶה הָעָם אֲשֶׁר מְאַסְתָּהּ בּוֹ, צֵא נָא עִתָּה וְהִלָּחֶם בּוֹ. בפסוק זה רואה דגני התייחסות למוצאו העמלקי של עקיבא.

ב. בדורנו, הרב שלמה זלמן אוירבך חולק על לא אחר מאשר הרמ"א (ר') משה איסרליש, בעל "קיצור שולחן ערוך" שפסק משום "לפני עיוור" שאסור להאכיל לחם למי שלא נטל ידיו. אוירבך התייר, מחשש שאחרת יביא הדבר לשנאת התורה ובכך יגרום ל"עיוור" (כלומר, החילוני) מכשול גדול עוד יותר.

(שמות י"ט 33-34). כך גם במקרה הקיצוני בו הגוי הוא עבדו של היהודי. אמנם, המצווה לעולם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ (שמות כ"ה 46) הפכה עבדים גויים ל"עבדי עולם", שצאצאיהם יהיו עבדי צאצאי האדון עד סוף הדורות, ולכן קיים איסור על שיחרורם (מצווה שמ"ז במניין התרי"ג). מקומם? בוודאי, ובכל זאת, על רקע אותם ימים, איננו יכולים שלא להעריך את אבותינו על שהקפידו להגן על עבד כזה גם בכמה זכויות יסוד, כגון האיסור לפצוע אותו, החובה לשחררו אם אדוניו הטיל בו מום (שמות כ"א 26-27) ומעל לכל האיסור היחיד-במינו על הסגרת עבד בורח: לֹא תִסְגִּיר עֶבֶד אֶל אֲדֹנָיו, אֲשֶׁר יִנְצֹל אֵלֶיךָ מֵעַם אֲדֹנָיו. עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ, בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּטוֹב לוֹ, לֹא תוֹנְנוּ (דברים כ"ג 16-17). מלשון המצווה ניכר כי לא התחשבה בלאומיותו של העבד ואף לא בזו של אדוניו. בנוסף, מצוות השבת, אחת מתרומותיה היפות של התורה לתרבות העולם, חלה באופן גורף, לצד היהודים, גם על אלה הזקוקים לה ביותר: וַיֹּם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ. לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ, עֶבֶדְךָ וְאִמָּתְךָ וּבְהֵמָתְךָ, וְגִרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ (שמות כ 9).

לדורות הבאים לא די היה אפילו בזכויות אלה שהעניקה התורה לעבד הגוי, לכן בא התלמוד והרחיבן לכל הכיוונים: ראשית, העבד חייב במילה וטבילה, המהווים גיור חלקי, ומעתה הוא חייב באותן מצוות בהן חייבת אשה יהודייה. עכשיו, אם מסיבה כלשהי השתחרר העבד למרות האיסור על שחרורו, נעשה גיורו שלם. המשיך התלמוד והרחיב את ה"סיבה כלשהי" עד למקרים פעוטים, כגון מצב בו חסר מתפלל עשירי למניין: מותר לשחרר עבד לצורך זה! עוד סיבה לשחרור הייתה הבעיה הקשה של הממזרים, שבשל חטא הוריהם אסור להם להתחתן, ואם התחתנו עוברת הממזרות אל צאצאיהם עד עשרה דורות (דברים כ"ג 3). הרבנים, שהוראה זו גלגלה לא-אחת אל פתחם סיוט הומניטרי שבעטיו נדדה שנתם בלילות, עטו על העבדים כמוצאי שלל רב: אם שוחררו עבד או שפחה ונישאו לממזרים, ילדיהם כשרים! לכן, אם שאלתם את עצמכם את השאלה הידועה איך נעשו היהודים בגולה כה דומים לעמים שבתוכם ישבו, הנה אחת התשובות: עבדים גויים (בעיקר, מן הסתם, גברים חסונים ונערות אקזוטיות, שהביאו נדוניה גנטית רבת-ערך) שוחררו מדי-פעם ונקלטו בקהילותיהם כיהודים לכל דבר.⁴⁸

בין חכמי המשנה, ראוי לזכור, רבים היו בעצמם בעלי עבדים, ולכן ביטאו בפסיקותיהם את חמלתם כלפי בני-אדם אלה שחלקו אתם את חייהם. אמנם, מצד אחד מסופר על רב נחמן ורב ששת שהפקירו את שפחותיהם לגברים אחרים שרצו לשכב אתן בניגוד לרצונן, אך מצד שני מוזכר האמורא שמואל ירחינאה שהקפיד להשיאן לעבדיו בלבד, וכפי שנראה הגישה ההומנית היא שניצחה בהלכה. שמואל זה, הידוע מהצמד הנערץ "רב ושמואל", היה רופא ואסטרולוג (על שמו קרוי בית-החולים הידוע), וייתכן שלא זכה לסמיכה "רב" בשל התמסרותו ללימודי מקצועות אחרים (כבא מציעא פ"ה 2). כשהתעורר פעם דיון מרתק בתלמוד על השלב שבו הופכת נערה לאשה (נדה מ"ז 1-2), הציעו החכמים קריטריונים שונים ומעניינים לבגרות המינית, כגון הופעת הפטמה על השד או הופעת הקמט מתחתיו, שמואל, במיטב המסורת האמפירית, עשה לשם כך בדיקה בשפחתו, ובסופה שילם לה ארבעה זוזים כפיצוי: "דאמר שמואל: לְעֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ [שמות כ"ה 46] – לעבודה נתתם ולא לבושה!"

זאת אף זאת: לעתים התקבלו עבדים גויים אל שורות ההנהגה הרוחנית של עם ישראל. לומדי תלמוד מכירים, לדוגמה, את המוסד הלא-ימאן הקרוי "שפחתו של רבי". לר' יהודה הנשיא, האיש שהעלה את המשנה על הכתב, הייתה שפחה גויה, למדנית וחדת-לשון, שבעיני חכמי הדור התקבלה לעתים כאוטוריטה הלכתית! כך למשל (מועד קטן י"ז 1) גזרה השפחה נידוי על איש שהכה את בנו הבוגר בנימוק שהבן עלול להכות חזרה את אביו ובכך יש עבירה על וְלִפְנֵי עֵינֶיךָ לֹא תִתֵּן מִכָּשֶׁל (שמות י"ט 14). משרתת גויה פוסקת בניגוד להוראה המפורסמת של ספר משלי! קוריוז? ממש לא: הנמקה זו לאיסור להכות ילד גדול התקבלה כלשונה ע"י הרמב"ם (משנה תורה, הלכות ממרים ו 11). גם הרב משה פיינשטיין (1895-1986), הפוסק החשוב ביותר בתקופה המודרנית, התיר שלא להאריך את חייו של

גוסס לפי תקדים שקבעה שפחה זו (כתובות ק"ד 1): היא הפריעה לחכמים להתפלל על חיי אדונה הגוסס כדי לאפשר לו למות.

גם הרמב"ם החזיק מן הסתם עבדים ושפחות במשק-ביתו, ולכן פסק ברוח קודמיו. כך הורה כי אם זקוק העבד לעקירת שן ואדונו ביצע פעולה זו לטובתו, נחשבת אף זו להטלת מום ולכן משתחרר העבד והופך ליהודי (משנה תורה, הלכות עבדים ה' 15). הלכות אחרות (ח' 12, 16) מעניקות לו חופש וגיוור במקרים של בריחה אפילו מיהודי! וכך, גדול פוסקי המשפט העברי, בדונו באחד המוסדות הארורים ביותר שהמציא האדם, מסכם בטקסט הנפלא והחד-משמעי להלן. ראו כמה חן יש אפילו בטענת עליונותו של היהודי כדי לאסור התאכזרות אל הגוי:

מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך. ואף על פי שהדין כך, מידת חסידות ודרכי החכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק, ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו, ויאכילהו וישקהו מכל מאכלו ומכל משקהו. חכמים הראשונים היו נותנים לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים על סעודת עצמן. הרי הוא אומר קְעִינִי עֲבָדִים אֶל יְדֹאֲנִיָּהֶם, קְעִינִי שְׁפָחָה אֶל יְדֹאֲנִיָּה [תהילים קכ"ג 2].⁴⁹ וכן לא יבזהו, לא ביד ולא בדברים. לעבדות מסרן הכתוב, לא לבושה.⁵⁰ ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עימו בנחת, וישמע טענותיו. וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן [איוב ל"א 13-15] אִם אָמַאס מְשַׁפֵּט עֲבָדִי, וְאֶמְתִּי בְּרָכָם עֲמָדִי... הֲלֹא בִּפְטָן עֲשִׂנִי עֲשָׂהוּ, וַיִּכְנְנוּ בְּרָחִם אֶחָד.

ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגויים הערלים. אבל זרעו של אברהם אבינו, והם ישראל שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא טובת התורה וציווים בחוקים ומשפטים צדיקים – רחמנים הם על הכול. וכן במידותיו של הקדוש ברוך הוא שציוונו להידמות בהם, הוא אומר [תהילים קמ"ה 9] וְרַחֲמֵי עַל כָּל מַעֲשֵׂיו. וכל המרחם – מרחמין עליו, שנאמר [דברים י"ג 18] וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֵךְ וְהִרְבֶּךְ (הלכות עבדים ט' 12-13).

המדרש הקדום תנא דבי אליהו⁴⁹ מביא בשמו של לא אחר מאשר אליהו הנביא את התזה העיקרית של מאמר זה: שנאת הזר היא הקדמה לשנאת בני עמו של השונא:

שהגונב לגוי לסוף שהוא גונב לישראל. והגוזל לגוי לסוף שהוא גוזל לישראל. נשבע [לשקר] לגוי לסוף שהוא נשבע [לשקר] לישראל. מכחש לגוי לסוף מכחש על ישראל. שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל (תנא דבי אליהו רבה כ"ו).

זכויותיו האנושיות של הגוי מעוגנות לא רק בצורך ליצור גדר מפני פגיעה עתידית ביהודים, אלא בשוויון אונטולוגי, כפי שמעידה הצהרת אליהו – רדיקלית מאוד, אפילו רעיון כפירה של ממש, אבל אינה משתמעת לשתי פנים:

מעיד אני עליי את השמים ואת הארץ: בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד ובין שפחה – הכל לפי מעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו (שם י').

כך, בסיום החלק הראשון של עבודתנו, ניצבים אנו לפני הדואליות הידועה, אתה צריך להתמודד כל המנסה לנסח איפיון פשוט ליהדות: פנים שונות לה וסותרות כמעט בכל נושא. הייתה ביהדות שנאת-זרים שהתעצמה במקרה של עמלק לממדים רצחניים, וכנגדה היו גילויי סובלנות ואפילו אהבה לכל אדם באשר

א. הפסוק במלואו: הִנֵּה קְעִינִי עֲבָדִים אֶל יְדֹאֲנִיָּהֶם, קְעִינִי שְׁפָחָה אֶל יְדֹאֲנִיָּה, כֵּן עֲיִנִּנוּ אֶל יְהוָה אֶל הַיָּנוּ עַד שְׁיִחְיֶנוּ.

ב. הרמב"ם מצטט כאן את דברי קודמו, שמואל הרופא, אותם שמענו בתחילת הפרק.

הוא. לכן, אם הצליחה הפסיכואנליזה עד כה בחשיפת שרשי השנאה המטפזית, בואו נציב לה עוד מטרה:
האם תוכל להסביר לנו מתי מתגברת שנאה זו ומתי מתפוגג כוחה?

חלק שני: החזיר

באנחת הקלה פונים אנו אל מושא חקירתנו השני. כאן לא יהיו מעשי טבח בתינוקות ובזקנים ולא שבועת נקמה לדורי-דורות. הפעם, בסך הכל, מדובר בסתם בעל-חיים שהוכרז כאסור באכילה, ובמהלך הדורות הפך ליצור משוקץ ושנוא. עם ישראל לא ניסה להכחיד את החזיר אלא רק נמנע מכל מגע אתו, מה שהאריך את תוחלת חייהם של אינספור חזירים וחזירות אסירי-תודה, והם נותרו זמינים אפילו בישראל של ימינו לכל הרוצה להכירם מקרוב.

דיוננו בשנאה המטפיזית השנייה יהיה אפוא פשוט יותר, אבל ישלים יפה את מה שלמדנו על הראשונה.

יט. חזירולוגיה למתחילים

חזיר-הבר (*Sus scrofa lybicus*) היה נפוץ במאות הקודמות באזורים נרחבים באסיה ואירופה.⁵⁰ זהו בעל חיים חסון וסתגלני ששרד אפילו בישראל, ממנה נשמדו מרבית בעלי החיים הגדולים, והוא כיום חיית-הבר הגדולה ביותר בארצנו, שאוכלוסייתה משגשגת ברוב האזורים חרף הציד האינטנסיבי המותר במשך כל השנה.⁵¹ חיי המשפחה שלו חמים: האב והאם שותפים בגידול הצאצאים ומגינים במסירות על צאצאיהם, וצייד המתקרב למשפחה עם גורים מסכן את חייו, כמאמר הסינים: "דרוש אומץ כדי לצוד נמר, אבל לציד חזיר נחוץ גם ארון-מתים."

ביתו של חזיר הבית (*Sus scrofa domestica*) החל כבר בתקופה הניאוליתית, ועד מהרה גילו קדמונינו כי הביולוגיה שלו עושה אותו חיית משק אידיאלית. הוא אוכל בשקיקה כל מזון, כולל, כמובן, את כל שאריות ארוחת האדם האמורות להיזרק לאשפה, ובכך הוא בעצם המקור הזול ביותר לבשר. החזיר מספק לא רק בשר ושומן אלא גם עור, זיפים למברשות, קלב לנרות ועוד, עד כי רווחת האמרה "כל חלק בחזיר מביא תועלת מלבד הצריחה שלו." לנקבה יש שלושה עד שישה זוגות פטמות והיא

א. כך לדוגמה, באזור מגוריי, רחובות, ממנו כבר הוכחדו חיות בינוניות כמו התן והגירית, עדיין משגשג עדר חזירי-בר במובלעת הגבעות שממערב לטירת שלום.

מסוגלת להמליט עד שנים-עשר גורים בשגר אחד – שיא בין חיות משק הבית. קצב גידולם של החזיריים הוא מהיר ביותר והם מסוגלים להתרבות בעצמם כעבור חצי שנה – שוב, תופעה ללא אח ורע בין חיות המשק. משקל החזיר יכול להגיע ליותר מ-300 ק"ג וגם אורך חייו מרשים – עד עשרים שנה. סתגלותו מאפשרת לו לשנות אפילו נתונים ביולוגיים כמו גודל ומשקל, הרגלי תזונה, גיל ההתבגרות המינית ומספר ההמלטות – הכל לפי הסביבה הגאוגרפית בה הוא גדל. על צד החובה יש למנות את התפלשותו בבוץ ובגללים שהוא מטיל, וכן את מחלת הטריכונוזיס שהוא מעביר. אבל חסרונות אלה אינם בולטים בהשוואה ללכלוך הרב שיוצרות פרות ברפת ולמחלת הברוצלוזיס שמעבירות כל הבהמות כשהחלב אינו עובר פיסטור. מבחינת מכלול תכונותיו, אם כן, אין ספק שהחזיר צועד בראש חיות המשק בכדאיותו הכלכלית. לא בכדי בחרה הסינית לציין את המילה "משפחה, בית" כ-ג'יא, המורכבת מ-ש', חזיר, ו-מ'יא (גג), וכן בכתב המנדריני, בו מורכבת האידאוגרמה ג'יא 家, מסימן החזיר 豕 תחת סימן הגג 宀. בתרבויות רבות החזיר הוא סמל לברכה ולמזל, וביטויים רבים רווחים בשפות שונות לציין מזל טוב, כמו schwein haben (להיות בעל חזיר) בגרמנית או suerte de chanco (מזל חזיר) בספרדית. אפילו קופת החיסכון של הילדים בארצות רבות מעוצבת בצורת חזיר חלול.

ואם לא די בכל אלה, הנה גם טעמו של הפיגול הזה הוא דבר שקשה לעמוד בפניו. הריח המתקתק של שומן חזיר צלוי הוא אחד מסמני הביתיות האופייניים ביותר ברוב מדינות המערב – כמוהו, אם יורשה לי, כניחוח ה"צ'ולנט" בשכונות חרדיות בימי שישי. וכפי שיוכל להעיד כל מי שטעם bacon מטוגן, מיובש או מעושן, מדובר במאכל קל להכנה וטעים באופן מביש. ארוחת הבוקר הסטנדרטית בארה"ב כוללת על פי רוב נקניקיות חזיר או רצועות קותלי-חזיר פריכים לצד החביתה והטוסט. הוסיפו על כך את העובדה שמדובר בפצצת קלוריות שהיא סמרטוט אדום בפני כל תזונאי וקרדיולוג, ושהאמריקאים אוהבים להגיש אותו דווקא עם גבינה צהובה נמסה, ותקבלו גם מנה גדושה של רגשות אשמה בריאותיים ודתיים, שאין כמוה, כידוע, תבלין משובח לכל תבשיל.

כ. מקורות התיעוב: שנאת החזיר כסימן היכר לדת-ישראל

כמו השנאה לעמלק, שנאת החזיר הפכה למאפיין של דת ישראל כבר משחר ימיה. פינקלשטיין וסילברמן⁵¹ מעירים כי הארכיאולוגים משתמשים בה כסימן-היכר מובהק:

התרבות החומרית הפשוטה, שהרועים והאיכרים שהפכו לבני-ישראל הראשונים הותירו אחריהם בהר, אינה מכילה עדויות ברורות על שפתם, טקסיהם הדתיים, לבושם או מנהגיהם הקבורה שלהם. אבל פרט אחד, מעניין מאוד, על מנהגי התזונה שלהם, אכן התגלה. העצמות שהתגלו בחפירות של הכפרים הישראליים הקדומים נבדלות מן הממצא ביישובים אחרים בארץ במובן משמעותי אחד: אין ביניהן עצמות חזיר.

חמש-מאות שנה קודם לחיבור הטקסט המקראי, על חוקיו המפורטים וכללי הכשרות שלו, בחרו בני-ישראל – מסיבות שטרם התבררו עד תום – שלא לאכול חזיר. כאשר יהודים בני זמננו נוהגים כך, הם ממשיכים את המנהג התרבותי העתיק ביותר של עם ישראל, שנמצאו לו ראיות ארכיאולוגיות (ע' 128, הדגשות שלי).

מה, אם כן, מנע מאבותינו לנצל חיה ששכניהם הכנענים והפלשתים שגשגו בזכותה? על-פי התורה היה זה כלל שקבע האל, ובו שלושה סימנים המבדילים את בעלי-החיים הכשרים מהטמאים:

זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ: כל מפרסת פרסה ושפעת שסע פרסת, מעלת גבה בבהמה אתה תאכלו. אך את זה לא תאכלו מפעלי הגבה וממפרסי הפרסה: את הגמל פי מעלה גבה הוא ופרסה איננו מפרס, טמא הוא לכם. ואת השפן

כִּי מַעֲלָה גָּרָה הוּא וּפְרָסָה לֹא יִפְרִיס, טָמֵא הוּא לָכֶם. וְאֵת הָאֲרֻנֶּכֶת כִּי מַעֲלָה גָּרָה הוּא וּפְרָסָה לֹא הִפְרִיסָה, טָמֵאָה הוּא לָכֶם. וְאֵת הַחֲזִיר כִּי מִפְרִיס פְּרָסָה הוּא וְשֹׁסֵעַ שֹׁסֵעַ פְּרָסָה וְהוּא גָּרָה לֹא יִגֹּר, טָמֵא הוּא לָכֶם (שמות י"א 2-7).

והנה, מאזכור ענייני זה התפתח תיעוב דווקא כלפי החיה האחרונה ברשימה, שהייתה **חסרה רק סימן כשרות אחד**, והוא הלך וגבר עד כי ברבות הדורות נעשה החזיר סמל למאכל פיגולים (ישעיהו ס"ה 3) ובמשנה נאסר אפילו גידולו (סוטה מ"ט 2). למרות שאכילת חזיר אינה נכללת בין שלוש העבירות שעליהן נאמר "ייהרג ובל יעבור", מספק ספר מקבים (חשמונאים)⁵² המחשה ברורה עד כמה נחשב הדבר לחטא כבר בתקופה ההלניסטית:

את אלעזר, אחד הסופרים הראשיים, איש שכבר התקדם בגילו ויפה במראה פניו, היו מנסים לאלץ לפתוח את פיו כדי שיאכל בשר חזיר. אך הוא, בקבלו על עצמו מוות עם שם טוב במקום חיים עם תועבה, ניגש אל תוף המלקות מרצונו החופשי, כשהוא יורק את הבשר החוצה, באופן שצריכים ללכת כל המתמידים להישמר מטעימת מה שאינו מותר, אף לא מתוך האהבה העזה לחיים. מכיוון שהם הכירו את האדם מזמנים עברו, לקחוהו הצידה ועודדוהו להביא בשר שמתאים לו לאכול, שהוא עצמו הכין, ולהעמיד פנים כאילו הוא אוכל את מה שהמלך ציווה לאכול מבשר הקורבן, כך שבעשותו כן ישוחרר ממוות במוצאו אהבת אצלם בגלל הידידות הוותיקה עמם. אולם הוא, בנוקטו מחשבה מכובדת וראויה לגילו, לשגב זקנתו, ... מיד הצהיר באופן עקבי, באמרו שישגרוהו בדרכו להאדס [!]. ... אלה שהובילו אותו לעינויים הפכו את רצונם הטוב, כפי שהיה אך מעט קודם לכן, לרצון רע, בשל דבריו האמורים של אלעזר, שחשבו לטירוף הדעת, אך הוא, העומד לבוא עד קצו במכות, נאנח ואמר: גלוי הוא לאדון בעל הידיעה הקדושה, שאף על פי שיכולתי להשתחרר מן המוות אני מולקה וסובל כאבים גופניים קשים, אולם בנפשי נושא אני את אלה בהנאה בשל פחדו (מקבים-ב ו' 18-30).

את הסיפור הבא ממקבים מכיר כמעט כל יהודי, הלא הוא הסיפור המפורסם על "חנה ושבעת בניה". וגם בו, הסיבה למות-הקדושים הנורא בו בחרו הבנים לא הייתה ההתנגדות לעבודת אלילים כלשהי אלא דווקא לאכילת החזיר:

וקרה שנתפסו שבעה אחים, יחד עם אמם, ומטעם המלך היו מנסים לאלץ אותם – בהתעללם בהם ברצועות ובחבלים – לנגוע בבשרם האסור של חזירים (מקבים-ב ז' 1).

וכמו במקרה של עמלק, יוחסו לחזיר כוחות על-טבעיים כדי להסביר את טומאתו:

כשצרו בית חשמונאי זה על זה היה [הכוונה לשני בני המלכה שלומציון, שהמלחמה ביניהם הביאה לישראל את גייסות הרומאים ואת קץ ממלכת החשמונאים], הורקנוס מבפנים [ירושלים] ואריסטובלוס מבחוץ, ובכל יום היו משלשלים להם בקופה דינרין והיו מעלין להם תמידים. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמה יוונית, אמר להם: כל זמן שעוסקין בעבודה אין נמסרים בידכן. למחר שילשלו דינרין בקופה והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה, ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע-מאות פרסה על ארבע-מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור האיש שיגדל חזירים (בבא קמא פ"ב 2).

כך הפכה החיה האסורה באכילה ליצור אפוף רוע. בדורות הבאים הפכה אפילו המילה "חזיר" לטאבו, כמו המילים הגסות, ובמקומה השתמשו חכמי התלמוד במילה "דבר אחר", שהשתגרה גם בידיש.

עד היום, ציבורים נרחבים במדינת ישראל רואים במכירת בשר החזיר פגיעה קשה ברגשותיהם, ואפילו באיטליזם ובמסעדות בהם נעשה הדבר, תשמעו רק את המילה "בשר לבן" או את הכינוי האנגלי, הגרמני או האיטלקי לבשר זה – ובלבד שלא תהגה המילה האסורה! ועד היום, חזון נפרץ הוא בישראל לראות אטלז שהוצת בידי קנאי שאינו יכול לראות מעשים כאלה בעירו לאור היום. חוק מיוחד (חוק איסור גידול החזיר 1962-תשכ"ב) בישראל אוסר אפילו על גידול החזיר ברוב חלקי הארץ. משפטנית ישראלית בכירה, ברק-ארז, הקדישה ספר שלם לנושא ובו תיארה איך שקד המחוקק בימי ראשית המדינה לעגן את התיעוב לחזיר בחוק הרשמי כחלק מכינונה מחדש של הזהות היהודית. מאחרי הצעת החוק לכנסת עמד מנחם בגין (1913-1992), מלוחמי החירות בבריטים ולימים אחד מראשי-הממשלה המיתולוגיים של ישראל. קטע רב-עוצמה בנאומו - - - - - :

המותר לי, אדוני היושב-ראש, להזכיר כאן ניסיון אישי שלי? באתי פעם, כילד קטן, לבית-ספר גויי. וההתרחשות הראשונה באותו יום, שלא אשכחנה לעולם, היתה קשורה בניסיון של תלמידים אחרים להאכילני את הבשר הזה, או למרוח שפתותי בשומן שלו. הייתי ילד, והם היו רבים. ואני זוכר את המלחמה, את ההיאבקות, את כל מה שהתרחש באותו רגע בתוכי; את הניסיון למנוע את הדבר הזה; את הזעזוע הנפשי. בן עשר הייתי. ואני סובר שכל ילד, שעבר עליו ניסיון כזה, כמוני נהג.

מדוע, אם כן, מבין ארבעת החריגים, התכבד דווקא החזיר להיות שנוא נפשם של העברים? גם כאן, לא חסרים נימוקים מטפיזיים, בייחוד בהטפות של המחזירים בתשובה בימינו: החזיר קשור לכוחות הטומאה, בשרו מזהם את הנפש ומביא להתפתחות תכונות שליליות באדם, או, בלשון מכוני הקבלה בנוסח ה"ניו-אייג" הנפוצים בימינו, יש לו "אנרגיות שליליות". החזיר זוהה גם עם מלכות אדום (שמות רבה, י"ג 5) – עוד קשר רב-משמעות לעמלק. ייחוס תכונות מטפיזיות לחיות טמאות נפוץ בעיקר בכפר חב"ד, שם לעולם לא תראו את ה"דובי" המסורתי חבוק בזרועותיו של פעוט. הרבי שליט"א (חס מלומר ז"ל, כי הוא עדיין מיעץ עצות לכל התוחב מכתב באופן אקראי לאחד מכרכי אגרותיו ואפילו משיב לפקסים) הורה לחסידיו שלא להחזיק בבתייהם צעצועי חיות, כגון חתולים וכלבים וכמובן שלא את החיות הללו עצמן, כי בעצם צורתן יש טומאה העלולה לעכב את המשיח.

זוהי, אם כן, עוד שנאה מטפיזית, וגם היא דורשת הסבר.

כא. נימוקים רציונליים

תחילה כדאי לשמוע כמה מהניסיונות לתת הסברים הגיוניים לאיסור. לא נתפלא למצוא הסבר כזה אצל הרמב"ם, שהמתח בין שתי השקפות עולמו כיהודי מאמין וכרציונליסט עמד ביסוד מפעל חייו. החזיר הציב בפניו פרדוקס קשה: מבחינה תזונתית טהורה, בשרו היה דווקא **הבריא ביותר** במזונות שבעולם החי:

היותר משובח בבשר בעלי החיים ההולכים על ארבע הוא בשר החזיר, והקרוב אליו בשר הגדי, ואחריו בשר העגל, ואמנם שאר בעלי החיים ההולכים על ארבע, אני מצווה למי שיכוין להיטיב הכימוס, שימנע מהם המאכל (פרקי משה, מאמר 20 סעיף 19).^{53, 230}

למה אם כן לא לאכול מבשר משובח זה? והרי הרמב"ם סבר שמצוות הכשרות הן בעיקרן מצוות שמירה על הבריאות? לוינגר,⁵⁴ נבוך אף הוא מסתירה זו, ניסה ליישבה כך: בשר החזיר טוב כרפואה

למחלות – דעה שרווחה אפילו בין רופאים מוסלמים בימים ההם⁵⁵ – אך לא כמזון רגיל. הרמב"ם אכן מתפתל בעניין זה: בשר החזיר עשיר מדי, וגידולו רע לבריאות הציבור:

אומר אפוא שפל המאכלים שאסרה עלינו התורה הם מזון מגונה. אין בין מה שנאסר עלינו מה שמביא לדמות-דמיון-שווא שאין בו נזק מלבד החזיר והחלזון. ואין הדבר כך, כי החזיר לח יותר על המידה ורבים בו העודפים, ויותר מכן מאסרה התורה מחמת ריבוי טינפו ושהוא ניזון מטינופים, וכבר ידעת הקפדת התורה על ראיית הלכלוכים, אפילו במדבר במחנה, כל שכן בתוך הערים, ואילו היינו מגדלים חזירים למזון היו נעשים השווקים ואף הבתים מטונפים יותר מבית הכסא, כמו שאתה רואה בארצות ה"פרנג" [אירופאים] עתה (חלק ג' פרק מ"ח).⁵⁶

אבל אם בעמים אחרים גברו נימוקי הכדאיות על בעיית הלכלוך, חוזרת השאלה: מדוע גברה הסלידה אצל היהודים? הסבר רציונלי מודרני מציע אנתרופולוג נודע, מרווין הריס. הוא הקדיש לחזיר מקום נכבד בפיתוח תיאוריה שלפיה איסורי האכילה של מזונות מסוימים מצייתים לחוקי עלות-תועלת. אם בעל חיים מסוים אסור באכילה בתרבות כלשהי, זהו בעל חיים שממילא לא ניתן לגדלו באותה תרבות. כיצד מסביר הריס, אם כן, את סלידת היהודים מהחזיר? פשוט: החזיר, כיוון שאין לו בלוטות הזעה, זקוק למקווי מים כדי לצנן את עורו, ולכן לא ניתן לגדלו בישראל הצחיחה.

כאשר לא תאמו עוד התנאים האקולוגיים את גידולו, לא נמצא לו שום תפקיד חלופי שיוכל להצדיק את קיומו. לא רק שהוא הפך להיות חסר תועלת, גרוע מכך – הוא הפך ליצור מזיק וקללה רבצה על כל הנוגע או אף מביט בו – החזיר הפך להיות חיה מנודה.^{57, 62}

מכאן, כצפוי, יוצא הריס לקרב מאספ מול שורה ארוכה של "יוצאים מן הכלל" שהוא עצמו מציין ביושר: פרות אסורות לאכילה דווקא בהודו, ששם הן משגשגות על חשבון מיליוני הינדים מורעבים; חזירים דווקא גודלו בשפע בישראל בימי קדם; גם במצרים העתיקה, שבה היה קל לגדל חזירים, התפתחה שנאה עזה אליהם; וכמובן, בישראל משגשגים עד היום חזירי-בר שאין כל בעיה לצודם בלי לטרוח לגדל אותם (והרי התורה התירה למאכל לא מעט חיות-בר). אבל החיסרון הבולט יותר בהסבר של הריס הוא שבעצם אין בו התייחסות לרגשות העזים שחשו בני-האדם כלפי החזיר, ושאותם הם מבטאים בעוצמה גם כיום. המחשה לדבר היא הסברו של הריס לקניביליות. הריס מראה קורלציה בין נוהג הקניביליות למחסור בחלבונים הקיים בתרבויות שונות. אבל לעובדה שלאכילת השבוי קודמת **התעללות**, שחברות רבות נהגו ונוהגות להפיק הנאה של ממש מצפייה בעינוייהם של בני-אדם, אין זכר בהסברים מסוג זה. אכן, את ההסבר לסדיזם קשה לחפש מחוץ לפסיכולוגיה.⁵⁸ למען האמת, אני תוהה אם לא זו בדיוק הכוונה בהסברים לא-פסיכולוגיים לתופעות כאלה, דהיינו, להימנע מהעיסוק בתחום המעיק של הרגשות.

כב. אירציונליות כנימוק בפני עצמו

בדומה לניסיון להפקיע את מחיית עמלק מהסבר רציונלי (פרק ה'), נקט רבי אלעזר בן עזריה עמדה דומה כלפי איסור אכילת החזיר: "לא יאמר אדם: אי אפשי [איני רוצה] ללבוש שעטנז, אי אפשי לאכול בשר חזיר, אי אפשי לבוא על הערווה, אבל אפשי, מה אעשה ואבי שבשמים גזר עליי כך" (ספרא לפרשת קדושים כ 26). התלמוד המשיך ומנה את אכילת החזיר בין האיסורים שפשוט אין טעם לחפש להם טעם:

א. ולפעמים, למרבה הצער, גם בפסיכולוגיה עצמה: הנה, למשל, אפילו מחברים המתיימרים לעסוק בפסיכואנליזה מסוגלים לכתוב בארכנות למדנית מופלגת על סדיזם ומזוכיזם תוך התעלמות מהעובדה שמדובר, פשוט, בהתאכזרות (14).

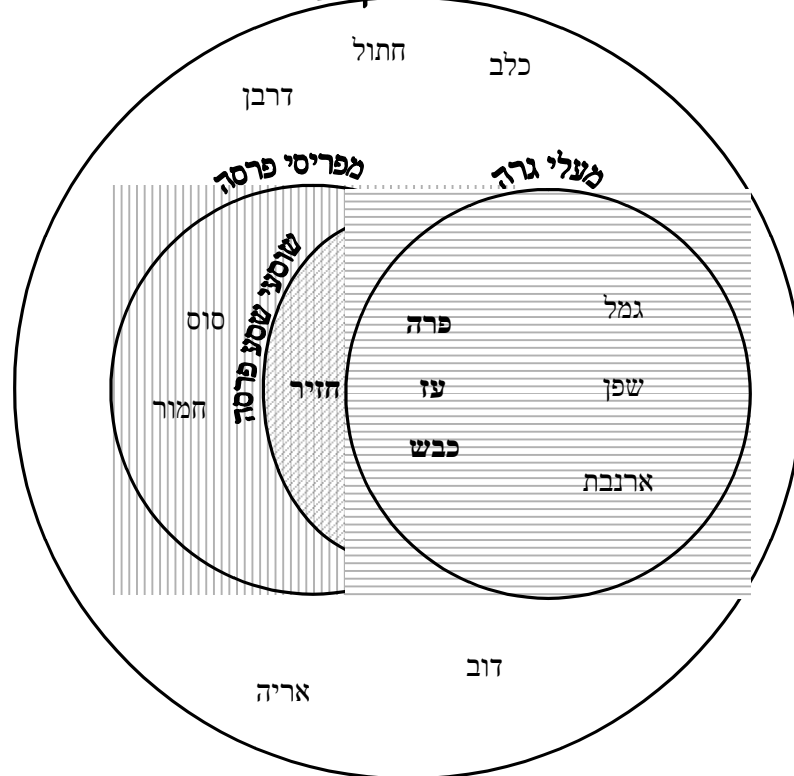
אֶת מִשְׁפָּטֵי תַעֲשֹׂי [שמות י"ח 4] – דברים שאלמלא נכתבו דין הוא שיכתבו, ואלו הן: עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים וגזל וברכת השם. נֶאֱתַת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ [שם] – דברים שיצר הרע מקטרג עליהן ואומות העולם משיבים [מערערים] עליהן, ואלו הן: אכילת חזיר ולבישת שעטנז וחליצת יבמה וטהרת מצורע ושעיר המשתלח. ושמא תאמר מעשה תוהו הם? – תלמוד לומר: אֲנִי יְהוָה – אני ה' חקקתי ואין לך רשות להרהר בהן (יומא ס"ז 2).

"יצר הרע" כאן הוא, בפשטות, החשיבה הספקנית. ושוב, כמו במקרה של עמלק, **הדת עצמה, בהצהירה כי אין היגיון באיסור מלבד הצורך להרגילנו לציית לאלוהים גם בלי להבין, מזמינה את החילוני לחפש את התשובה בלא-מודע.**

כג. אישום ראשון: אנחנו מבדילים, החזיר מבלבל

אז למה, שבה השאלה, מעורר החזיר שנאה? הפסיכולוגיה רחוקה מלהיות מדע מדויק, אך החוקיות השוררת בלא-מודע חוזרת לעתים על עצמה בדייקנות כמעט כמו חוקי הטבע. הנה, אף על פי שהחזיר ועמלק נראים כה שונים זה מזה, היהדות יוצרת סביבם פרדוקסים לוגיים דומים להפליא. זוכרים מה גילינו על עמלק? הוא גוי, אבל **הגוי הקרוב ביותר לישראל**: הוא בן אברהם ויצחק, רק לא בן יעקב. כך גם החזיר: על פי ההיגיון הפשוט, היינו מצפים שהוא יהיה רחוק ככל האפשר מכל הבהמות הכשרות, כלומר, גם לא מעלה גרה, גם לא מפריס פרסה וגם לא שוסע שסע, כמו, למשל, החתול. אבל ההיגיון הלא-מודע זהה כאן לזה שמצאנו ביסוד השנאה לעמלק. **החזיר הוא שנוא דווקא מפני שהוא הבהמה הקרובה ביותר לבהמות הכשרות**: הוא מפריס פרסה ושוסע שסע, ורק גרה אינו מעלה.

יונקים

חז"ל עצמם הצביעו על מצג מבלבל זה, וגם שמו לב לקרבה בינו לבין עֲשֹׂי אבי עמלק: "מה החזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשט את טלפיו כלומר שאני טהור, כך מלכות הרשעה הזו [עֲשֹׂי] גוזלת

וחומסת, נראית כאילו מצעת בימה" (בראשית רבה ס"ה 26). הסבר זה הופיע גם במחקר המודרני, מפי האנתרופולוגית הנודעת מרי דגלס,⁵⁸ כנראה מבלי להכיר את דברי חז"ל: החזיר שנא מפני שהוא יוצר בלבול בין חיות טהורות וטמאות.

התקרבונו אם כן לפסיכולוגיה, אבל רק מההיבט הקוגניטיבי (תפיסתי). מה בדבר ההיבט הריגושי? במילים אחרות: למה, מלכתחילה, היה חשוב לעברים להבחין בין שני סוגי חיות? הרי אנחנו עוסקים לא רק ביחסים לוגיים בין אובייקטים אלא בשנאה כלפי אחד מהם. האם יכולה שנאה להתעורר מקושי לוגי? ושמה להפך, כל הלוגיקה של "טהור" ו"טמא" באה להתמודד עם עוצמת הרגשות הסותרים בנפש האדם?

כד. חטא על פשע: מישוהו פה חושב שהוא בן אדם

אם השנא הוא דווקא זה הקרוב קרבה מבלבלת אל מה שאנו אוהבים, הרי גיליון ההרשעות של החזיר רק מתחיל בדמיונו לחיות הכשרות. סימניו הזואולוגיים האחרים עושים אותו דומה בעיקר ל"נזר הבראה"! ראשון, כמובן, הוא תאבונו המגוון, המאפשר לו לעלות במשקל מהר יותר משאר בהמות הבית. על כך יש להוסיף את האינטליגנציה, מגוון הקולות וחיי המשפחה המסורים, המזכירים אף הם את האדם. וכשמדובר בחזיר הבית, יש להוסיף את גם העור הוורדרד נטול השיער (תופעה נדירה בין היונקים, למעט האדם והיונקים הימיים) ואת האחוריים העגלגלים. אם נזכור כי ברוב עמי העולם הקדום "שמן" היה "יפה", הרי חזיר הבית נתפס לא אחת כיצור מלבב. בשל חיי המשפחה המפותחים שלהם מסוגלים חזיריים, ממש כמו כלבים צעירים, להעתיק את התקשורתם המשפחתית אל בני-האדם המגדלים אותם. הריס⁵⁷ מתעד נוהגים נוגעים ללב של גידול חזירים באסיה ובאפריקה בחיק המשפחה, המגיעים עד להנחתם בידי הנשים. אין זה מפליא, אם כן, לראות חזירים כגיבורי תרבות, כדוגמת "מיס פיגי" הקוקטית, "בייב" החמוד או "חזרזיר" ב"פו הדוב" וב"הרוח בערבי הנחל". למעשה, "חזרזיר" (Piggle) הוא "שם חיבה נפוץ באנגליה לילדים קטנים".⁵⁹

תכונות אנתרופומורפיות אלה, המבדילות את החזיר משאר חיות המשק, גורמות לא-אחת ייסורי נפש לבעלי משקים השוחטים את חזיריהם. קונראד לורנץ, אבי האתולוגיה (מחקר התנהגות בעלי החיים), שחי כל ימיו במשק כפרי ליד וינה, פתח את אחד מספריו בסיטואציה הבאה:

בארוחת הבוקר היום, אכלתי לחם מטוגן ונקניק. הן הנקניק והן השומן שבו טוגן הלחם באו מגופו של חזיר, שבעבר הכרתיו בתור גור-חזירים קטן ונחמד. לאחר שעבר את השלב הזה, נמנעתי בקפדנות מהיכרות נוספת עם אותו חזיר, כדי לחסוך מעצמי נקיפות מצפון.^{60,7}

אם לא די באלה, גם התנהגותו המינית של החזיר מזכירה לנו מישוהו חשוב במחלקת היונקים: שלא כשאר בהמות הבית, לחזיר אין עונת ייחום והוא מזדווג בכל שעת כושר על פני כל השנה. כך נעשה "חזיר שוביניסטי" ביטוי להתנהגות מופקרת של הזכר האנושי, ובסלנג האנגלי התייחד pig sex לציון פרקטיות מיניות לא מעודנות.

דמיונו של החזיר לאדם אינו מצטמצם רק למישור ההתנהגותי. סרי⁵⁵ מביא את עדותו של רופא מוסלמי מהעת העתיקה כי בימי קדם נהגו למכור בשר נבלת אדם בטענה שזה בשר חזיר, ועדויות אנקדוטליות משבטים קניבליים מאשרות את הדמיון בטעם. מסיבה דומה מתעניינים גם הרופאים בחזיר, שכן מבחינה פיזיולוגית וביוכימית, זוהי החיה הזמינה המתאימה ביותר להשתלות בבני-אדם: עור, לבלב ושסתומים מחזירים מושתלים כיום תדיר בבני-אדם, ובתכנון מצוי כבר לב חזיר שעבר הנדסה גנטית מתאימה. לא בכדי יש רופאים הקוראים לחזיר "אדם אופקי". גולד, הביולוג הנערץ שנפטר בטרם עת, מעיד מניסיונו האישי:

כל מי שחקר את אנטומיית השיניים של יונקים יודע כי לא זו בלבד שנקל להבין את הבלבול הלא-סביר לכאורה בין שיני חזיר ושיני פרימטים, אלא שהבלבול הזה מייצג את אחת הטעויות הקלאסיות והנפוצות ביותר של המקצוע. שיני הלחי של חזירים ובני-אדם דומות אלו לאלו במידה מדהימה, שלא מן העולם הזה (אני זוכר איך בבלתי ביניהן יותר מפעם אחת בקורס שלי לפליאונטולוגיה של יונקים...).^{457,61}

לכאורה, אלה הן עובדות הידועות רק למדע המודרני, אבל עיון בתלמוד (תענית כ"א 2) מגלה כי כבר אבותינו היו מודעים לקרבה ביולוגית זו:

אמרו ליה לרב יהודה: איכא מותנא בחזירי. גזר תעניתא. נימא קסבר רב יהודה מכה משולחת ממין אחד משולחת מכל המינין? לא, שאני חזירי, דדמיין מעייהו לבני אינשי.

אמרו לו לרב יהודה: יש [מגפת] דבר בחזירים. ציווה תענית [על הציבור]. [שמא] נאמר שסבר רב יהודה [ש]מכה הפוגעת במין אחד פוגעת בכל המינים? לא, שונה [המקרה של] החזירים, שדומים מעיהם ל[מעי] בני-אדם.

שפעת החזירים, שהתפשטותה עתה (2010) עודה בעלייה, היא רק האחרונה בסדרת מגיפות בהן חלה מוטציה בוורוס שפעת אנדמי לחזירים שעשתה אותו מסוגל לתקוף גם בני אדם. יש סברה שאפילו מגיפות שמקורן בעופות עברו תחילה דרך חזירים.

בשל דמיון זה לאדם מעורר החזיר תחום רחב של רגשות אמביוולנטיים, מחיבה והערצה עד לשנאה וגועל. מצד אחד ראינו (פרק יט) את המילה חזיר מסמלת בשפות רבות ברכה ומזל. מצד שני מכבד החזיר בכינויי גנאי ברחבי העולם, מ"פיג" באנגלית, "קושון" בצרפתית ו"שניין" בגרמנית (ומכאן "שנינר" ביידיש) ועד ל"כנזיר" בערבית וכן – כמה אירוני – "מֶכְנוֹס" (חזירים) היה הכינוי שנתנו הספרדים ליהודים האנוסים. לא במקרה בחר ג'ורג' אורוול בחזירים לתפקיד האדונים ב"חווות החיות": חכמים, מושחתים ואנושיים מכל בעלי החיים. הארכיאולוגיה ממחישה היטב כפל פנים זה:

איסור אכילת החזיר היה קיים בין כמה מאומות העולם, יחד עם התר אכילתו במסיבות מיוחדות; לפעמים קשה להבחין, אם היה החזיר מוחזק טמא או קדוש. המצרים, שבעיניהם היו החזירים ורועיהם טמאים, היו מקריבים כל שנה קורבן חזיר לאוסיריס ולאל הירח, ובהזדמנות זו היו אוכלים מבשרו. חסידי אטיס בסוריה היו נמנעים מאכילת חזיר, וכן חסידי אדונים, אבל סמלו של אדונים היה החזיר.⁶²

סתירה דומה בלטה לעיניי בהיותי בדרום הודו. תושבי המדינות טמיל-נאדו וקראלה, שאותם שאלתי על החזיר, דיברו עליו בסלידה דומה לזו של היהודים והמוסלמים, אבל הם עצמם מספרים שקרישנה, אחד האלים הנערצים בהינדואיזם, הופיע פעם כחזיר-בר כדי להציל את העולם משיטפון. אם כך, אותה חיה שעוררה תיעוב כה גדול בקרב עמים אחדים עוררה דווקא הערצה בעמים אחרים, ולפעמים באותם עמים עצמם.

אפילו היהודים לא ויתרו לגמרי על ההנאה מהחיה האסורה. ר' חיים בן עטר (1696-1743), בן-זמנו הספרדי של הבעל שם-טוב (שראה בו קדוש) כתב בפירושו המפורסם לתורה על האיסור לאכול חזיר (אור החיים, שמות י"א 8): "למה נקרא שמו חזיר? שעתיד להחזיר להיות מותר." אמירה מפליאה זו שבה במקורות יהודיים נוספים.^{64,63} הנה כי כן, האסור והשנוא הוא דווקא הפרס לימות המשיח.

כה. החזיר שבפנים

עמלק השאיר לנו רמז חשוב: בכל מקום שבו אנו מוצאים שנאה מטפזית, סביר שנגלה כי בשונה עצמו יש תכונות דומות שאותן הוא מבקש להכחיד. לכן, כדי להבין מדוע נעשה החזיר כה משוקץ, הבה נשלח הצצה נוספת בראי.

החזיר, ראינו, הוא אוכל-כל, ששיניו ומערכת העיכול שלו מתאימות לכל מזון מהצומח או מהחי. בנוסף, חזיר הבית עבר במהלך הדורות סלקציה אינטנסיבית לגדילה מהירה, להשמנה ולהתבגרות מוקדמת, מה שהגביר עוד יותר את גרגרנותו. בכך הוא נוגע ברגישויות עמוקות באדם התרבותי. התכונות הגנטי חרת באדם להיטות לפחמימות (בעיקר סוכרים), שומנים וחלבונים, שכן במצבו הקדמון לא היה שפע באבות-מזון אלה, וחטיפתם בכל שעת כושר ציידה אותו בעתודות אנרגיה לזמנים קשים. באה הציביליזציה ועשתה אותם זמינים וזולים, ובכך פתחה פתח לאינספור מחלות הנובעות מעודף אכילה. על כך יש להוסיף את הנטייה האנושית הרווחת להשתמש באכילה לא רק לשם הזנה אלא גם כדי להקלה מרגשות בדידות, דחייה, חרדה ודיכאון. המחזה העגום שכמותו ראיתי פעמים רבות במדינות דרום ארה"ב, של היספאנים ואינדיאנים שלמרות היותם שרויים בעוני מחפיר סובלים לעתים תכופות מהשמנה, מראה איך יכול תכונות גנטי קדום להיות לרועץ בסביבה המציעה עודף מזון קלוקל. ככל שאנשים נעשו מודעים לנזקי הבריאות שגורמת להם ההתמסרות ליצר האכילה שלהם, הוסיף הדבר מן הסתם לסלידתם כלפי החזיר.

ואם זללנותו של החזיר מעוררת סלידה בכל בני-האדם, על אחת כמה וכמה שהיא נתפסת כמרתיעה בעיני בני העם שנושא האכילה כה בעייתי בחייהם. בין הדתות שאינן צמחוניות עומדת היהדות במקום הראשון מבחינת האיסורים וההגבלות שהיא מטילה על תזונה מאמיניה: רובם המכריע של היונקים והעופות, כל הזוחלים והדו-חיים ולמעשה כל חסרי החוליות, אסורים באכילה, פירות וירקות אסורים לאכילה בשנים מסוימות, כל מאכלי הבשר מזה ומאכלי החלב מזה אסורים באכילה יחד, וכמובן כל אכילה אסורה בימי התענית הרבים על פני כל השנה. כמו המין (ראו פרק כח להלן), ראו היהודים באכילה משהו שצריך להגביל ולצמצם. התוצאה: גן-העדן היהודי אינו מציע שבועים ושתים בתולות תכולות-עיניים, כמו אלה המפתות את ה"שאהידים" הצעירים להגיע אל גן-העדן המוסלמי, אלא סעודה מתמשכת: הלווייתן, שור הבר והיין המשומר (בבא בתרא ע"ה 1; פסחים ק"ט 2; ברכות ל"ד 2; מדרש רבה שמות י"ג 3).

בוודאי לא מקרה הוא שהאיסור הראשון והחטא הראשון בתנ"ך קשורים באכילה (בראשית ג'). התורה גם קובעת מקרה מיוחד של עונש מוות, הנשמע כל כך בלתי אנושי עד שהתלמוד טרח להגבילו בכל מיני סייגים שהפכו אותו לבלתי מעשי. כוונתי לדין "בן סורר ומורה", המחייב הורים להביא את בנם לסקילה אם אינו שומע בקולם. וכך אומרים ההורים בהביאם את בנם לפני השופטים: *בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמָרָה, אֵינָנוּ שׁוֹמְעֵי בְּקוֹלָנוּ, זֹלִיל וְסָבָא (דברים כ"א 20)*. בעיני היהודים, אם כן, זללנות הייתה הרבה יותר מסתם חזירות.

מלבד נימוסי השולחן המפורסמים, די היה שיגונב לאוזני לאבותנו רק שמץ מהתנהגותו המינית של החזיר (ר' פרק י"ט), והתיק היה סגור: יצור זה מגלם בצורה מושלמת את כל מה שגופנו מסית אותנו לעשות נגד חוקי התורה!

כו. גועל-נפש – אתה ממש דומה לי!

העובדה ש"חזיר" הוא כינוי גנאי נפוץ מזמינה אותנו לסיבוב קצר בעולם החי, לחפש אחר פשרם של הכינויים הזואולוגיים הרווחים. כאן מוצאים אנו שתי קבוצות. בקבוצה אחת נכללות חיות שתכונותיהן הממשיות עושות אותן משל נוח: "דוב", "ג'ירפה", "תוכי" וכד' הם כינויים מתקבלים על הדעת לשמנים,

גבוהי קומה או חקיינים. בקבוצה השנייה, לעומת זאת, לא כל כך ברור מה זיכה את החיות לשמש ככינוי מעליב. זו הקבוצה המעניינת מבחינה פסיכואנליטית, שכן מתברר שדווקא דמיון של חיות אלה לאדם עורר את הסלידה מהן. מיועדנו החזיר זכאי, אם כן, להיכלל גם בקבוצה זו.

נפתח בכינוי הזואולוגי הרווח לכיעור. איננו מוצאים כיעור בפרה, למשל, ולא בחתול ולא בתרנגולת, אף על פי ששום אדם לא היה רוצה פנים כשלהם. מי שבאמת מכוער להחריד בעינינו הוא דווקא קרובנו הקוף! ודומה שאפילו בתוך הפרימטים מידת ה"כיעור" גוברת עם הקרבה המשפחתית: הבבון דומה יותר לכלב בזרובותו המוארכת, והדבר אינו עושה אותו מכוער אלא סתם שונה, אולם פני השימפנזה והגורילה הבוגרים יש בהם לעורר לעתים דחייה אפילו בלב אוהב חיות ותיק. כדאי לשים לב לרמז הזה: **לא השונה לחלוטין הוא המכוער בעינינו, אלא דווקא השונה רק במעט.**^א

פרדוקס זה בולט אף יותר כשאנו מחפשים משל זואולוגי לטיפשות – "חמור!" – וכך גם בערבית ובהרבה שפות אירופאיות. אבל לא תמיד היה הדבר כך: חמור היה שמו של נשיא בני האמורי בשכם (בראשית ל"ד 2), ויעקב אבינו, באותו דור, החמיא בכינוי חמור ליששכר בנו (מ"ט 14). ספרו המרטיט של חואן ראמון ח'ימֶנֶז, "פֶלְטְרוֹ וְאֵנִי"⁶⁵ מתעד דוגמה לידידות העמוקה המתפתחת לעתים בין חמור ואדם (טוב, אנשים יכולים להתקשר אפילו אל ג'וקים, אבל במקרה של החמור מדובר באמת בחיה המסוגלת להשיב אהבה). ב"פו הדוב" החמור הוא החכם האמיתי. אפילו התורה ייחסה פעם אחת לחיה יכולת לחזות במראה אלוהי שנבצר אפילו מהשגתו של מכשף נודע: הייתה זו אתון (במדבר כ"ב 23). וכמובן, המשיח עתיד להופיע על חמור! מדוע אם כן נחשב החמור לטיפש? שאלו כל חוואי או איכר מה ההבדל בין החמור לסוס, והתשובה המפתיעה תהיה: החמור **חכם** יותר, סבלני יותר ונוח יותר לאילוף. אברהם (בראשית כ"ב 3) ומשה (שמות ד 20) הרכיבו את בני משפחותיהם על חמורים, שהתאימו לתפקיד זה הרבה יותר מגמלים, שכבר היו זמינים באותה עת. על כך משלם יצור זה מחיר יקר: הוא "עובד כמו חמור" בניגוד לדודנו האציל, שהיה מגיב על כל ניסיון להעבידו בסבלות או חרישה במנת בעיטות הגונה. כיוון שהסוס בכל זאת חזק יותר, מנסים בני-אדם בכל הדורות להתחכם ולמזג את מעלות שתי הבהמות על ידי הכלאתן. אבל אז מתברר, למרבה האכזבה, שלתוספת הכוח שתרם הסוס יש מחיר: לעולם איננו אומרים "עיקש כמו סוס", אבל הביטוי הרווח "עיקש כפד" מבטא את תסכולו של האדם בגין העובדה שלפרד חסרה תכונתו החשובה של החמור, דהיינו הסבלנות. בשורה התחתונה: **חיה נתפסת בעיני האדם כטיפשה רק משום שהיא נבונה מספיק לעבוד איתו שכם אל שכם וכך לתת לו בסיס להשוואה.**

הדוגמה הבאה מציגה פרדוקס דומה בתחום הרגשי. "כלב" הוא אחד הגידופים המעליבים ביותר בעברית ובערבית, וכמוהו הביטוי son of a bitch באנגלית או סתם bitch לאישה. בהיותו מופנה לגבר מציין "כלב" אדם **בוגדני ושפל**, ואילו הגידוף המקביל לאישה מבטא **קשיחות ורוע לב** (ה"קלפֶטֶע" המפורסמת אינה אלא צורת היידיש של המילה הארמית "כלבתא" לציון אישה מרשעת). אבל מיהו בעל החיים שנבחר לסמל תכונות אלה? לא אחר מאשר "ידידו הקרוב ביותר של האדם"^ב! הנה שוב, דווקא הקרבה הרגשית שיוצר הכלב עם האדם נותנת בסיס להשוואה לרעתו.

^א הדבר חוזר בדוגמה היחידה שבה משמשת ציפור כסמל לכיעור: "היא מכוערת כמו ינשוף." דווקא העוף הדומה ביותר לאדם בפניו השטוחות, בעיניו הגדולות ובמקורו המאונקל הדומה לאף, נתפס כמכוער, ולא שאר הציפורים הנבדלות מאיתנו הרבה יותר. אפילו שמו האנגלי של הינשוף, owl, נגזר מהמילה האיסלנדית uggligr (מפחיד) שממנה נגזרה המילה ugly (מכוער) באנגלית ובשפות הסקנדינביות.

^ב הדבר מורכב יותר. הכלב אינו ידידו הטוב ביותר של האדם אלא של **בעליו**, ובהתאם לכך הרבה כלבים הם חנפנים, מתרפסים ואינפנטיליים, במענה לצורכיהם הנפשיים של אדוניהם, או, לחלופין, רעי לב ורצחניים. ובכל זאת, גם בעליהם של כלבים כאלה אוהבים אותם כאחד מבני משפחתם. הכלב מסוגל לשאת את כל מגוון תכונותיו של האדם.

דוגמאות אלה יוצרות דפוס פרדוקסלי אחיד: לקוף פנים אנושיות במידה המאפשרת לו להיראות מכוער, החמור נבון במידה המאפשרת לו להיחשב טיפש והכלב לבבי במידה המאפשרת לו להיתפס כמנוול. מהצד האנושי יצורים אלה נתפסים כנלעגים ובזויים רק מפני שמצד כלל ממלכת החיות הם דומים לנו מבחינה כלשהי במידה המאפשרת השוואה בינינו לבינם. לפיכך, אין ספק שהחזיר לא היה כה דוחה אותנו לולא נהג להזכיר לנו, בדרכים כה רבות, את עצמנו.

איש אחד נתן המחשה דרמטית עד כמה מתאים החזיר להיות שער-לעזאזל לבני האדם:

וַיָּבֹאוּ אֶל עֶבֶר הַיָּם אֶל אֶרֶץ הַגְּדָרִים. הוּא יָצָא מִן הָאֲנִיָּה וְהָיָה אִישׁ אֲשֶׁר רִיחַ טַמְאָה בּוֹ כַּאֲשֶׁר לְקִרְאָתוֹ מִבֵּין הַקְּבָרִים. וַיִּמּוֹשְׁבוּ בַקְּבָרִים וְגַם בַּעֲבֹתֵיהֶם לֹא יָכֹל אִישׁ לְאָסְרוֹ. כִּי פְעָמִים הָרְבִּיּא אֲסָרוּהוּ בַּכְּבָלִים וּבַעֲבֹתֵיהֶם וַיִּנְתְּקוּ אֶת הָעֲבֹתִים וַיִּשְׁבְּרוּ אֶת הַכְּבָלִים וְאִישׁ לֹא עָצָר כֹּחַ לְכַבְשׁוֹ. וְהוּא תָמִיד לִילָה וַיּוֹמֶם בְּהָרִים וּבַקְּבָרִים צִעַק וּפָצַע אֶת עֲצָמוֹ בְּאַבְנִים. וַיְהִי כִּרְאֻתוֹ אֶת יְשׁוּעַ מִכְּחוֹק וַיִּרְץ וַיִּשְׁתַּחוּ לוֹ. וַיִּזְעַק קוֹל גָּדוֹל וַיֹּאמֶר: מַה לִּי וְלָךְ יְשׁוּעַ בֶּן אֵל עֲלִיּוֹן! הִנְנִי מִשְׁפִּיעֶךָ בְּאַלְהִים אֲשֶׁר לֹא תַעֲנֶנִּי! כִּי הוּא אָמַר אֵלָיו: צֵא רִיחַ הַטַּמְאָה מִן הָאָדָם הַזֶּה. וַיִּשְׁאַל אֹתוֹ: מַה שְּׁמֶךָ? וַיַּעַן וַיֹּאמֶר: לִגְיוֹן שְׁמִי כִּי רַבִּים אֲנִיחֶנּוּ. וַיִּתְחַנֵּן אֵלָיו מְאֹד לְבַלְתִּי שִׁלְחָם אֶל מַחוּץ לְאֶרֶץ. וַעֲדָר תְּזִירִים רַבִּים הָיָה שֵׁם רַעָה בְּמוֹרֵד הָהָרִים. וַיִּתְחַנֵּנוּ לוֹ כָּל הַשָּׂדִים לֵאמֹר: שִׁלְחֵנוּ אֶל הַתְּזִירִים וְנִבְאָה אֶל תוֹכֶם. וַיִּנַּח לָהֶם וַיִּצְאוּ רוּחוֹת הַטַּמְאָה וַיָּבֹאוּ בַּתְּזִירִים וַיִּשְׁתַּעַר הָעֲדָר מִן הַמוֹרֵד אֶל הַיָּם וְהֵם כְּאֻלְפִים בְּמִסְפָּר נִיטְבָעוּ בַיָּם (מִרְקוֹס ה' 1-13).

כז. משנאת החיה אל שנאת הזר: האבולוציה ההפוכה של קונראד לורנץ

לא זו בלבד ששנאת החיה ושנאת העם הזר יונקות משורשים משותפים, אלא שגם החשיבה המדעית אינה מחוסנת מפניהן. הבה, אם כן, לסיום חלק זה של מסענו, נניח לחזיר ונפנה לקרוב בשארי-בשרנו בעולם החי. ההמחשה שבחרתי לתגובה האירציונאלית שמעורר בנו היצור הדומה לנו ביותר אינה לקוחה מעולם אמונותיהם של כוהנים נבערים או של ילידי ג'ונגלים, אלא מכתביו של חתן פרס נובל לרפואה ופיזיולוגיה וחלוץ חוקרי התוקפנות האנושית. קונראד לורנץ הצליח, יותר מכל זואולוג אחר, לחצות את מחסום השפה בין האדם והחיה בזכות מחקריו בתופעת ה"החתמה", הגורמת לבעל חיים לראות במגדלו האנושי דמות-אם ואחר כך אובייקט מיני. ספריו גדושים בתיאורים מבדחים על היצורים המוחתמים שסבבו אותו, כאותו קאק מאוהב שהאכילו בתולעים או העורב שניסה לתלוש את איבר המין שלו. כשאיש כזה מדבר על יחסנו אל בעלי-החיים, כדאי, כך נראה, להקשיב לו.

בספרו "הרע לכאורה" מצביע לורנץ על קירבתו של השימפנזה אל האדם בתור הגורם הפרדוקסאלי לעובדה שהוא כה מרתיע אותנו:

כשאנו מודדים את השימפנזה בעינינו בקנה-מידה אנושי, מדרך הטבע שהוא נראה לנו כמשהו זועתי, כאילו לא היה אלא קריקטורה שטנית שלנו עצמנו. לגבי הגורילה, שקרבתה אלינו פחותה במקצת, הקשיים שלנו מבחינה זאת כבר הם קטנים יותר, ומכל שכן כלפי האורנג-אוטנג. אל פניהם של זכרים זקנים ממינים אלה, הנראים בעינינו כמסכות-שדים מוזרות, יש באפשרותנו להתייחס ברצינות גמורה, ולעתים אפילו למצוא כי יפים הם, ואולם בשום פנים אין דבר זה עולה בידינו לגבי שימפנזים. נראים הם בעינינו כנלעגים ללא-תקנה, ועם זאת גסים, המוניים ודוחים, כפי שיכולים להיראות רק אנשים שירדו לשפל המדרגה. אין להגיד שאין כל הצדקה לרושם סובייקטיבי זה. יש יסוד להניח שאביהם המשותף של האדם והשימפנזה עמד על דרגת התפתחות גבוהה יותר ולא נמוכה יותר מזו של השימפנזה כיום. חרף מידת הגיחוך שיש בתגובת הדחייה הטבעית של האדם כלפי השימפנזה, יש אף אנשי מדע שהלכו שולל אחרי השפעתה הריגושת, ובנו תיאוריות בלתי מבוססות על מוצאו של האדם. תיאוריות אלה אינן מתכחשות למוצאו של האדם מן החי בדרך כלל, אלא אך עוקפות או פוסחות, תוך כרכורי הגיון ועקלקלות-מחשבה מתוחכמות, על קרבתו היתרה של האדם אל השימפנזה, שהרי כה דוחה היא.^{66'201}

האם הבחנתם איך לורנץ, הנוזף בזואולוגים שהניחו לסלידתם מהשימפנזה להטעותם, נופל עמוק מכולם לאותה מלכודת? הנה שוב המשפט המוזר: "אין להגיד שאין כל הצדקה לרושם סובייקטיבי זה. יש יסוד להניח שאביהם המשותף של האדם והשימפנזה עמד על דרגת התפתחות גבוהה יותר ולא נמוכה יותר מזו של השימפנזה כיום." לאמור: אם השימפנזה דוחה אותנו, זה משום שאנו חשים באינסטינקט שהמדובר ביצור **שהתנוון** מיצור מפותח יותר! מהיכן שאב לורנץ סברה משונה זו? בשום מקום לא מצאתי לה תימוכין מלבד במקום אחד: במאמרים של לורנץ עצמו מ-1940 שבהם מופיעים כמה משפטים על בני-אדם נעלים ונחותים:

האדם הנעלה לגמרי (Vollwertige) מגיב נגד אלה מבני-תקופתו הנושאים תכונות נחותות על-ידי התרחקות מהם. אולם תגובה זו מאדם נעלה לגמרי נתפסת על-ידי אדם בעל מאפיינים נחותים כפוגעת ביותר, והוא מגיב לה בשנאה ללא-גבול.^{67'84}

מה לעשות, אם כן באותם אנשים נחותים הנעלבים מיחס כזה מצד האדם הנעלה? כאן, כשנזכר במשלח-ידו הראשון, השיב הרופא הנחמד:

למרבה המזל, הכחדתם קלה יותר עבור רופא העם ומסוכנת פחות עבור הגוף הקולקטיבי מאשר ניתוח בגופו של היחיד. הקושי הטכני הגדול נעוץ ב**זיהויים**. בהקשר זה יכול לסייע לנו טיפוח תכונות מלידה שלנו. אדם טוב יכול לחוש בפנימיותו אם אדם אחר הוא מנוול או לאו. מכאן נובעת עצה זמנית היכולה להישמע, אולי, מוזרה, מפיו של חוקר טבע המנתח את הסיבתיות: עלינו לסמוך על התגובות העמוקות וה**בלתי מבוקרות** [ההדגשות שלי, א"א] של הפרטים המובחרים בקרבנו על מנת להגדיר את דגם המודל הרצוי לעמנו.^{68'72}

ומיהם אותם "פרטים מובחרים"? הציטוט מפי המומחה ל"מורסות בגוף העם" בראשית מאמר זה (ע' 5) אינו מותר מקום לטעות. אם לורנץ הצעיר האמין שלסלידה מבני-אדם נחותים יש מקור אבולוציוני, הרי שהיטלר, לשיטתו, פעל על פי אינסטינקטים ביולוגיים נכונים.⁶⁹ בשנים שלאחר המלחמה עשה לורנץ ככל יכולתו להתנער מהנאציזם ולהטיף לסובלנות ולאחווה, כפי שניכר מפרקיו האחרונים של "**הרע לכאורה**",⁶⁶ אבל המעבר הלוגי הקליל הזה מ"השימפנזה מגעיל אותי" אל "לפיכך, השימפנזה היא

מין מנוון מבחינה ביולוגית, "ממחיש בצורה טרגית איך אפילו חוקר טבע והומניסט מוצהר, שכבר היה בן שישים עם פרסום ספרו, לא הצליח להשתחרר מדרכי החשיבה הרצחניות שהשתרשו בו בצעירותו".⁸

המקרה של לורנץ צריך גם להזכיר לנו את הפרדוקס המוזר של הנאציזם כולו, שלצד אכזריותו כלפי בני-אדם גילה חמלה ודאגה בולטים עד להביך כלפי בעלי חיים: חוקים קפדניים ברייך השלישי אסרו על גרימת כאב לבעלי חיים.⁷ האם יש בתופעה זו סתירה למודל המוצע כאן? איני בטוח. הנאצי, שהוריד בני-אדם דומים לו לדרגת חולדות וטפילים, גילה חמלה כלפי חיות שהיו שייכות לו ולא איימו על מעמדו כאדונם, וכמובן לא נתפסו כאובייקט מיני אפשרי כמו גזעי האדם הנחותים.

כי כן, גם כאן תופס הכלל שבו נתקלנו בחקירת השנאה לעמלק: "**כמידת הקרבה כך מידת התיעוב**". רק טבעי הוא לנסות ולהקיש ממאפיין זה של התפיסה האנושית לגבי היעלמותו של מין אנושי שלם, לפני זמן קצר בלבד: המאובנים במזרח התיכון חשפו שני מיני אדם, הניאנדרתאלי וה"נבון", שחפפו מבחינת גיליהם הפליאונטולוגיים למשך תקופה של כ-60,000 שנה, אולם אין ראיות למגע ביניהם. לעומת זאת, במקום היחיד שבו ידוע שהיה מגע ממשי בין שתי האוכלוסיות – במערב אירופה לפני כ-35,000 שנה – נמשכה החפיפה 1,000 עד 2,000 שנה בלבד, ובסופה נותר רק מין אחד.⁷⁰ האם נחוץ יותר מניחוש אחד מי גרם להיעלמות מהירה זו? אם יכול אני להכליל ממה שהעלינו במאמר זה, ובמיוחד ממה שיובא בפרקים הבאים, מעז אני לשער כי הגברים שבין הניאנדרטאלים נתפסו בעיני אבותינו ממש כך, כגברים, ובכך עוררו את האיום העז ביותר שיכול ה"אחר" לעורר: איום התחרות המינית. מי יכול לשער את עוצמת הרתיעה והתיעוב שחש הצייד הקדמון שהביט מקרוב בעיני המסכנים ההם, שמהן נשקף פחד אנושי לכל דבר?

---

⁸ על עברו הנאצי של לורנץ ועל מסמכים חדשים שגיליתי בדבר "נקודה יהודית" עלומה בחייו אני מרחיב את הדיבור במאמר שיתפרסם בקרוב (50).

חלק שלישי: השנאה המטפיזית

אם בעיני רובנו עמלק הוא רק קוריו היסטורי, והחזיר קוריו אנתרופולוגי-קולינרי, הרי אלה הן מהברכות האמיתיות שהביאה הקדמה. בפרקים הקודמים גם הרשיתי לעצמי פה ושם איזו הלצה או חידוד בנושאים אלה, להזכיר לכולנו עד כמה "אנחנו כבר לא שם". אבל "אנחנו", כמה עצוב, עדיין מיעוט בעולם. מהדורה זו של המאמר נכתבת בתקופה בה נתונה ישראל לאיומים שטרם ראתה כמותם מצד שתי זרועותיה הקיצוניות של הקנאות האסלאמית, השיעה והסונה, הנשבעות השכם והערב למחות את "הקופים והחזירים" מתחת השמים. הנה, המגפה שהשתוללה בימי אבותינו ממשיכה לתבוע קורבנות, בגייסה טכנולוגיה מודרנית לשירות יצרים שלא השתנו מימי קדם. הגיעה השעה, אם כן, להכליל את מה שלמדנו מעמלק ומהחזיר לגבי שרשי השנאה המטפיזית כולה.

אבל לפני שננתח את נפש השונא המטפיזי מהצד השני, עוד נותרה לנו עבודה רבה מצדנו שלנו.

כת. אבי אבות השנאה: טומאת הגוף בעיני היהדות

מה סיבת השנאה המטאפיזית? השערנו ניתנת כבר לתמצות על רגל אחת: היא נובעת ממטען כבד של סלידה, בושה ושנאה שבני-האדם נושאים כלפי עצמם. וכיוון שמחקרנו החל בשני שנואי-נפשם של היהודים, הגיעה השעה לפנות אל המקור העיקרי של שנאה עצמית ביהדות. ללא ספק, זה לא יהיה דיון נעים. ברצוני לעסוק בסלידה הבלתי-פוסקת שמעוררת ההלכה ביהודי כלפי **גופו שלו**. אם אכן קיימת תופעה כזאת, הרי שנאה כלפי בני-אדם ויצורים אחרים היא המפלט הקל יותר מפניה לעומת האלטרנטיבה האחרת, שהיא, בפשטות, ההתאבדות.

לאורך מרבית ההיסטוריה לא חשו בני-אדם בנוח עם תפקודי גופם. זה, למרבה הצער, תוצר-לוואי נפוץ של התרבות ובעיקר של הדת.⁷¹ אבל בתחום זה תופס היהודי מקום בהחלט לא סימפטי בראש הרשימה.⁷² הדבר הראשון המזדקר כאן לעין הוא רתיעתה של דת ישראל מפני הגוף האנושי ותפקודיו, שעל רובם הטביעה מונח מרתיע: **טומאה**. איני מדבר על הסלידה מההפרשות ומריקבון, שהיא מולדת באופן ביולוגי. בעיני ההלכה, היהודי כולו טמא בהיותו ישן, ובהקיצו נשאר טומאה בידיו ועליו לרחוץ אותן ואת כל המקומות בגוף בהן נגעו. הוא נעשה טמא ברגע מותו (בגופת הגוי, לעומת זאת, אין טומאה) וטומאתו מדבקת את כל הנוגע בו. המקור העיקרי לטומאת היהודי החי הוא, כצפוי, אברי המין ותפקודיהם. גם אם היהדות לא המציאה את ברית-המילה אלא העתיקה אותה מדתות אליליות, היא העבירה אותה לאסלאם כולו, כמו גם, למרבה התמיהה, לעמים נוצריים כמו האנגלוסאקסונים.⁷³ בתקופה המודרנית היא עטופה בנימוקים פסודו-רפואיים (ובארה"ב גם נתמכת בידי לובי האורולוגים), אבל כל עיון רציני בתולדותיה מגלה שכוונתה פשוטה: לפגוע בהנאה המינית. וכמובן, כל הטומאות הקשורות בגוף הגבר היהודי מתגמדות לעומת ענן הטומאה האופף את **האשה** היהודייה – נושא שאני נאלץ להקדיש לו פרק נפרד בהמשך (**כט**). ואם לא די בכל אלה, אפילו הפנטאזיה, מקום מפלטו ומקור כוחו של המין האנושי כולו מאז עמד על דעתו, נעשתה ליהודי למלכודת קטלנית: "הרהורי עבירה קשים מעבירה" (יומא כ"ט 1). במילים אחרות: **פנטאזיה על מעשה מיני אסור היא חטא כבד יותר מהמעשה עצמו**.⁷⁴

למה?! למה קידשה היהדות מלחמה כזאת ביצר המין? ולמה כל כך דלה הספרות המחקרית בנושא מביך זה?

א. אולי כך ניתן להסביר את העובדה התמוהה ש"יש אלוהים"? המיליטנטי של דוקינס⁸⁷ עובר בשתיקה גמורה על המילה. דוקינס הוא בריטי.

ב. "ולי בפירושו פירוש נפלא מאד" התפייט הרמב"ם (*מורה נבוכים* חלק שלישי פרק ח). ההסבר שהציע היה זה: בעוד המעשה המיני מטמא את הגוף, הרהור מטמא את הנפש, מתנת האלוהים לאדם, ולכן החטא השני כבד יותר. רש"י, לעומתו, נקט באיום ההפוך לפיו הפנטאזיה מסכנת את בריאות הגוף עצמו: "תאוות נשים קשים להכחיש את בשרו יותר מגופו של מעשה."

ראשית עלינו לברר היכן החלה מגמה זו. תאמרו: בתלמוד, מקור ההלכה. אבל אם נעבור על מכלול האמירות התלמודיות על המין נגלה להפתעתנו טקסט מגוון וליברלי, שלצד הביטויים הצפויים של רתיעה וגועל שזורות בו אמירות נועזות בשבח ההנאה הארוטית, היתרים לפרקטיקות לא-מקובלות ועצות נבונות לשיפור הטכניקה. אמורא בשם רב כהנא, למשל, התגנב מתחת למיטת רבו כשזה עשה אהבה עם אשתו, וחילופי הדברים בין התלמיד למורה במהלך האקט (ברכות ס"ב 1) מעידים בבירור שהחוצפה והחתרנות הייתה נחלת יהודים גם בימי קדם. הגדיל לעשות רב חסדא, שיעץ לבנותיו ערב נישואיהן (שבת ק"מ 2):

נְקִיט מְרַגְנִיתָא בְּחֻצָא יָדֶיהָ, וְכוּרָא בְּחֻצָא יָדֶיהָ. מְרַגְנִיתָא אֶחָיוּ לָהּ, וְכוּרָא לָא אֶחָיוּ לָהּ, עַד דְּמִיצְטַעְרָן, וְהָדָר אֶחָיוּ לָהּ.

[בעלך] החזיק [ניסה לגעת ב]מרגנית [שד] בידו האחת, ו[את] החור בידו האחת [השנייה]. המרגנית תני לו, והחור אל תתני לו, עד שיסבול, ואז תני לו.

אולם בתלמוד מופיעה ראשיתה של מגמה נוספת, תמימה בפני עצמה, אלא שתוצאותיה בדורות הבאים תהיינה קשות: חז"ל התמצאו היטב בידע ובאמונות של זמנם, וביניהם היו רופאים, כמו שמואל ירחינאה שפגשנו בפרק יח. מדרך הטבע יעצו חכמים אלה, בין שלל אמירותיהם על כל נושא תחת השמש, גם עצות בענייני בריאות, ומדרך הטבע חלק גדול מעצות אלה היו תרופות-סבתא ואפילו עצות מזיקות ממש. עד כאן הכל טוב ויפה. חז"ל לא היו אמורים להתמצא בוירולוגיה או בביולוגיה מולקולארית. הצרה היא שעם הפיכת הטקסט התלמודי למקודש, חששו אנשים מלפסול את אמירותיו בתחומים חילוניים שהתבררו כשגויות. רבנים מעטים אמרו בגלוי כי לחכמי הגויים יש עדיפות במדעים לצד נחיתותם המוסרית, אבל רבים אחרים ניסו להראות כי בכל זאת, חוכמתם האלוהית של גדולי התלמוד התבטאה גם בעצותיהם הרפואיות. במאות הבאות, עם הופעת רבנים יהודים שהיו גם רופאים, ועם התפשטות המקצוע בקרב יהודים בכלל, הלך והתחזק הקשר הלא-בריא בין רפואה והלכה. הגיעו הדברים לידי כך שגם חוקרים ידועים בני דורנו מוצאים עצמם נבוכים ומתפתלים בנושא זה. קוטק, מהחוקרים הישראליים החשובים בתחום ההיסטוריה של הרפואה, הוא דוגמא בולטת [], ובהמשך נמצא רופאים שומרי-מצוות בני זמננו הנוקטים בסילופים חמורים כדי להגן על דעות קודמיהם. למגמה זו השלכה ישירה לענייננו: **אמירות תלמודיות בגנות ההנאה המינית קיבלו במרוצת הדורות מעמד של אזהרות רפואיות.**

כפל-הפנים לעיל ביחסו של התלמוד למיניות, שנע בין סובלנות והתלהבות לפחד ורתיעה, יצר תנועת מטוטלת במהלך הדורות. בין התקופות הליברליות בולט, כמובן, תור הזהב בספרד. ר' אברהם אבן-עזרא (1092-1167) היה פרשן מקרא (שפינוזה ראה בו את אחד ממייסדי ביקורת המקרא), מתמטיקאי, אסטרונום, משורר ורופא, שייחס למשגל שלושה תפקידים: רבייה, שיפור הבריאות והנאה. כמעט לא ייאמן כי חותנו של בן עזרא, ר' יהודה הלוי (1080-1141), מחברם של ספר הכוזרי הקנוני ופיוטים רבים לראש השנה, חיבר גם שירים ארוטיים, ובהם אפילו שיר הומוסקסואלי גלוי:

עוֹרָה, יְדִידִי, מִתְנוּמָתְךָ
אֶשְׁבֶּע בְּהַקִּיץ אֶת תְּמוֹנָתְךָ.
אִם תִּחְזֶה נוֹשֵׁק שְׂפָתְךָ בְּחִלּוֹם,
אֶהְיֶה אֲנִי פוֹתֵר תְּלוּמָתְךָ!

מכאן פנתה המטוטלת בכיוון ההפוך, והפוריטניות כבשה כמעט כל חלקה. לא חלוף דור והמטרה השלישית של המיניות על-פי אבן-עזרא, ההנאה הפשוטה, תהפוך מטרה לגינוי מקיר אל קיר. אחד מאלה שגרמו לעם היהודי לדורות בתחום זה הוא גם גדול ההוגים בתולדותינו, שמעט מהעזתו התגלה לנו בדיונינו על עמלק. הרמב"ם הוא סמכות שכמעט אין אמירה שלה שלא נודעה לה השפעה עצומה על כל יהודי עד ימינו, וזאת משום שמלבד מעמדו כפוסק ראשון במעלה ופילוסוף מקורי הוא גם נודע כרופא

בעל מוניטין עולמיים, ששירת בארמון הוויזר אלפדיל, ראש-ממשלת הסולטאן סאלח א-דין, ולפי כמה מקורות טיפל גם בסאלח א-דין עצמו, ואולי אף באויבו ריצ'רד לב-הארי. "לו באה הלבנה לידי, התפייט המשוור הערבי אלמולך, "היה מרפא את כתמי פניה."⁷³ לידעותיו בכירורגיה, רפואה פנימית ומיילדות נוספה גם התמצאות בפסיכיאטריה של ימיו. בכתביו יעץ בדרך-כלל עצות מתקבלות על הדעת (אם כי לאזהרות מסוג "לעולם ימנע אדם עצמו מפירות האילנות, ולא ירבה מהן אפילו יבשים, ואין צריך לומר רטובים" [משנה תורה, הלכות דעות ד' 11] ממש לא כדאי להתייחס ברצינות). הוא התייחס בביקורתיות אמפירית כמעט-מודרנית לטעויות של היפוקרטס, גאלנוס ואבן-רושד (וכמובן גם של גדול מוריו, אריסטו⁷⁴), ולא חשש מלבטל אפילו אמונות תפלות בהן החזיקו חז"ל.⁷⁵ אבל כשהגיע לעניין המין, היה זה כאילו נפרץ סכר האובססיות של אגודת היפוכונדרים שלמה:

שכבת זרע היא כוח הגוף וחיייו ומאור העיניים, וכל זמן שתצא ביותר, הגוף בולה וכוחו כולה וחיייו אובדים. הוא שאמר שלמה בחכמתו, אַל תִּתֵּן לְנָשִׁים חֵילָךְ וּדְרָכֶיךָ לְמַחֲוֹת מְלָכִין [משלי ל"א 3]. כל השטוף בבעילה זקנה קופצת עליו, וכוחו תשש ועיניו כהות וריח רע נודף מפיו ומשחיו, ושיער ראשו וגבות עיניו וריסי עיניו נושר, ושיער זקנו ושחיו ושיער רגליו רובה, ושיניו נופלות, והרבה כאבים חוץ מאלו באין עליו. אמרו חכמי הרופאים: אחד מאלף מת בשאר חולאים, והאלף – מרוב התשמיש. לפיכך צריך אדם להיזהר בדבר זה, אם רצה להיות בטובה (משנה תורה, ספר המדע, הלכות דעות ד' 26-28).

ובמילים פשוטות: 99.9% ממקרי המוות נובעים מעודף יחסי מין. את ההבלותא הזאת מפי "חכמי הרופאים" ציטט אדם שלא חשש להגדיר עצות אחרות של חז"ל כאמונות תפלות, אבל בעניין זה התעלם מהאמירות התלמודיות האחרות, שהתייחסו למין בצורה חיובית יותר, ובכך יצר מצג הלכתי סלקטיבי שהלך והקצין עם השנים: המשגל מותר רק לצרכי רבייה, יש לעשותו "בבושת פנים" ואת ההנאה ממנו להגביל ככל האפשר. לכן, הסברו למצוות המילה הצביע על כוונתה המקורית:

כן, לדעתי, גם אחד הטעמים למילה למעט את המשגל ולהחליש את האיבר הזה, כדי שימעט לעשות זאת ויתאפק ככל יכולתו. יש שחשבו שמילה זאת באה להשלים חסר במבנה-שמפריאה. אבל כל מי שביקש לערער מצא מקום לערער ואמר: "כיצד יהיו הדברים הטבעיים חסרים והיו זקוקים להשלמה מבחוץ, מה גם שמתברר שאותה פיסת

א. "שהרי כל מה שהוכח בהוכחה מופתית," כתב בהתרסה מרהיבה נגד אריסטו, "אמיתותו לא תתרבה וודאותו לא תתחזק על-ידי שכל באי עולם יסכימו עליו. ולא ייגרע מאמיתותו ולא תחלש ודאותו אף אם כל תושבי הארץ יחלקו עליו" (מורה נבוכים, חלק ב, ט"ו).

עור מועילה לאותו איבר?" אין המצנה הזאת באה להשלים חסר במבנה-שמפריאה, אלא להשלים חסר בבריות. הנזק הגופני הנגרם לאיבר זה הוא המטרה המקננת. לא נפגם במילה דבר מן המעשים המקיימים את הפרט ולא בטלה בגללה הולדת הצאצאים. אבל מתמעטות בעטיה סערת-היצר והתאוה היתרה על הדרוש. אין ספק שהמילה מחלישה את כוח הקישוי ולעיתים קרובות ממעיטה את ההנאה, מפני שכאשר מטיפים דם מן האיבר ומסירים את המגן שלו בראשית גדילתו, הוא נחלש בלי ספק. החכמים ז"ל אמרו בפירוש: הנבעלת מן הערל קשה לפרוש. זאת, לדעתי, הסיבה החשובה ביותר למילה (39, חלק שלישי, פרק מ"ט).⁸

למה יצא הרמב"ם בשני כובעיו, כאוטוריטה דתית ומדעית, למלחמה כזאת ביצר המין? השאלה תתחדד בהמשך כשנשמע את מסכת הדימונות הפרועה בה האמין בכל הקשור לחיי המין של הגויים (פרק לב). כאן, אחרי כל ההתנצלויות המתבקשות, אי-אפשר שלא להתייחס לפרט מוזר בחיי האיש עצמו. הוא נולד בסביבות 1138 ונישא בסביבות 1183-4, בהיותו כבן ארבעים וחמש – גיל מופלג באותם ימים. האם היה נשוי קודם לכן? מקורות אחדים מציינים אישה קודמת שנפטרה בצעירותה. גם אין להתעלם מהאפשרות ששמונה שנות הדיכאון בהן לקה לפי עדותו אחרי מות אביו ואחיו הצעיר בתוך שנתיים³¹ פגעו ביכולתו לקשור קשר אינטימי. הבה נזכור כי "משנה תורה", נכתב בשנים 1167-1177. לכן, אם חי הרמב"ם בפרישות עד נישואיו בגיל העמידה – ואיני מצליח להעלות בדעתי אפשרות אחרת – אין מנוס מלהצביע על העובדה המביכה: **היצירה ההלכתית בעלת ההשפעה החזקה ביותר על חיי המין של העם היהודי נכתבה ע"י גבר שעמד עדיין בבתוליו.**²

מאה שנה מאוחר יותר קם ליהדות עוד פוסק גדול, רופא גם הוא, הרמב"ן (ר' משה בן נחמן, 1194-1270). בניגוד לרמב"ם היה גם מיסטיקאי, ולא היסס לחלוק על קודמו בנושאים רבים. אבל בנושא המין הסכים אתו לחלוטין: "ודע כי המשגל דבר נמאס ומרוחק בתורה, זולתי לקיום המין, ואשר לא ייוולד ממנו הוא אסור." Error! Bookmark not defined. 146-147.

בית-מדרשו של הרמב"ן היה אחד ממקורות צמיחתה של הקבלה היהודית, ששיאה בספר ה"זוהר", בו נהפכה שוב תנועת המטוטלת: למיניות התייחד מקום מכובד בעולם האלוהות ולפיכך גם בחיי האדם. מיסטיקאי אלמוני בן תחילת המאה ה-13 ניסה, אם כן, לתקן את הנזק שגרמו שני קודמיו. באקט מרהיב של חוצפה ייחס את חיבורו, "איגרת הקודש", ללא אחר מאשר הרמב"ן, וזאת כדי לסתור בשמו את הרמב"ם:

דע כי חיבור זה הוא עניין קדוש ונקי כשיהיה הדבר כפי מה שראוי ובזמן הראוי ובכוונה הנכונה. ואל יחשוב אדם כי בחיבור הראוי יש גנאי וכיעור, חס וחלילה. שהחיבור הראוי נקרא "ידיעה" ולא לחינם נקרא כך, כאמור [שמואל-א' א' 19] **וַיֵּדַע אֱלֹקֵינָה אֶת-תְּנֵה אִשְׁתּוֹ**. וזהו סוד טיפת הזרע: כשהיא נמשכת ממקום הקדושה ובטהרה, נמשכת הדעה והחכמה והבינה והוא המוח. ודע שאילו לא היה בדבר קדושה גדולה לא היו קוראין אל החיבור "ידיעה".

ואין הדבר כאשר חשב הרב המורה ז"ל **במורה הנבוכים** בהיותו משבח לאריסטו על מה שאמר כי חוש המישוש הוא חרפה לנו. חלילה, אין הדבר כמו שאמר היווני, לפי שדעתו היווני יש שמץ מינות שאינו מורגש, שאילו היה מאמין שהעולם מחודש בכוונה לא היה

א. ואולי הבין הרמב"ם את מטרת המילה מהפרקטיקה המקבילה הרווחת עד היום במצרים, מילת הנשים? היא נשענת על אותו נימוק של הפחתת התאוה.

ב. פרויד [ ] הצביע על תופעה דומה בכתבי לאונרדו דא-וינצ'י: הוא היה מחלוצי מדע האנטומיה, אבל פרישותו גרמה לו לעשות טעויות גסות כשהגיע לתיאור אברי האשה.

אומר כך זה היווני הבליעל. אבל כל בעלי התורה מאמינים שהשם יתברך ברא את הכל כפי מה שגזרה חכמתו, ולא ברא דבר שיהיה גנאי או כיעור, שאם יאמר שהחיבור הוא דבר של גנאי, הנה כלי המשגל הם כלי הגנות, והרי השם יתברך בראם במאמרו, דכתיב [דברים ל"ב 6] הוא עֶשֶׂךָ וַיְכַנְּךָ, ואמרו חז"ל במסכת חולין [נ"ו 2] שברא הקב"ה כונניות באדם. ובמדרש קהלת [ב 12] אמרו: אֲשֶׁר כָּבַד עֲשׂוּהוּ, מלמד שהוא ובית דינו נמנו על כל אבר ואבר והושיבוהו על כנו. ואם כלי המשגל גנאי, היאך ברא השם יתברך דבר שיש בו משום חסרון או גנות חלילה? אלא פעולותיו של הקב"ה תמימות שנאמר [דברים ל"ב 4] הַצּוֹר תָּמִים פָּעָלוֹ. ואומר [בראשית א 31] וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד.^א

עולם הפוך: יהודי מגנה יווני על סלידתו מהגוף! אך כל זה לא הועיל: כשחיבר ר' יוסף קארו (1488-1575) את ה"שולחן ערוך", המקור הקנוני להלכה היהודית, כבר הפכו "מין" ו"טומאה" למילים כמעט נרדפות, ואזהרתו המאיימת של הרמב"ם הועתקה בו מילה במילה. שורת איסורים הוטלה על קדם-המשחק המיני, מנומקת בצורך לעשות את המשגל לאקט קצר ונטול הנאה,^ב כשהמופת המובא שם להמעטת ההנאה המינית הוא ר' אליעזר בן הורקנוס ש"היה משמש במיטתו באימה וביראה כמי שכפאו שד" (נדרים כ' 1). לא ייאמן, אבל אפילו הצצה של אדם במערומו שלו היא חטא:

כתיב וְהִצַּנֵּעַ לְכַת עִם אֶלְהֵיךָ [מיכה ו 8]. לפיכך צריך אדם להיות צנוע בכל אורחותיו. ולכן כשלוּבש או פושט את חלוקו או שאר בגד שעל בשרו, ידקדק מאוד שלא לגלות את גופו, אלא ילבישו ויפשטו כשהוא שוכב על משכבו מכוסה. ואל יאמר הנני בחדרי חדרים ובחשכה מי רואני, כי הקדוש ברוך הוא מלוא כל הארץ כבודו, וכחשכה כאורה לפניו יתברך שמו. והצניעות והבושת מביאות את האדם לידי הכנעה לפניו יתברך שמו ("קיצור שולחן ערוך" ג' 1)

אם לבו רואה את הערווה שלו, אף על פי שהערווה היא מכוסה, כגון שהוא לבוש בחלוק, גם כן אסור לו לומר כל דבר שבקדושה, אלא צריך להיות לבוש במכנסיים שהם מודבקים על גופו, או שיאזור באזור,^ג או יניח זרועותיו על החלוק כדי להפסיק בין לבו לערוותו (ה' 17)

הלב "רואה" את הערווה, כאילו מדובר בשני בני-אדם שונים! הקונפליקטים בין חלקי הגוף גוברים בכל הנוגע לעשיית הצרכים. "וכשמטיל מים בעמידה... יזהר מאוד שלא לאחוז בידיו במילתו" (ד' 3), וגם כאן יש לרבי אליעזר האימתני מה לומר: "כל האוחז באמתו [הפין] ומשתין, כאילו מביא מבול לעולם." לקושי גדול יותר נקלע ה"שולחן ערוך" בנוגע לניגוב הצואה. מצד אחד, כמו במרבית התרבויות, הוא אסר על עשיית הפעולה ביד ימין, המיועדת לפעילויות חיוניות אחרות. מצד שני, יד שמאל היא היד

א. ואמנם על פסוק זה ממש העירו חז"ל (בראשית-רבה ט' 7): "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד – מלמד שבאותו יום [ששי] נברא יצר הרע. וכי יצר הרע טוב מאד – אתמהא? אלא שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן."

ב. ההגינות מחייבת לציין כי רוב הציבור הדתי כיום, הדתי-לאומי ואפילו בשולי הציבור החרדי, פשוט ביטל את ההוראות ההלכתיות הפוגעות בהנאה מחיי המין. מרד זה התרחש בדרך-כלל בלי הצהרות פומביות (על היחיד בציבור המפד"לי המקל בגלוי בתחום זה, הרב שלמה אבינר, יש כיום נידוי רחב) אלא בהבנה שקטה שבין בני זוג נשואים, בימים שאינם נידה, ובצנעה, הכל מותר. לעומת זאת, המצב בחסידות גור בהנהגת האדמו"ר הנוכחי הביא את ביזוי הנשים לשפל שלא היה מבייש את משמרות המהפכה באיראן.

ג. כיום, למרות שחגורת המכנסיים וגומיית התחתונים מספקת את החציצה הנדרשת בין המפשעה ללב בשעת התפילה, חייב לבוש הגבר בעולם החרדי לכלול גם גארטל, אבנט הנחגר באופן הצהרתי מעל המעיל. חסידי חב"ד מדגישים תפקיד זה של החציצה בכך שהם חוגרים את הגארטל רק בזמן התפילה.

המשמשת להנחת תפילין. כאן נדרשה פשרה: "ומהאי טעמא [ומסיבה זאת] אין לקנח באצבע אמצעית של יד שמאל שכורך עליה הרצועה של התפילין" ("קיצור" ד' 5). בין היהודים החרדים מקוימת הוראה זו בקפדנות, כפי שלמדתי משני צעירים "חוזרים לשאלה" שראיתי מצחקקים אגב הדגמת מצג מוזר של כף יד שמאל, שבו האמה משוכה לאחור והאצבע והקמיצה נצמדות זו לזו במקומה: הם התוודו זה בפני זה כי עד היום רגילים הם להשתמש בצורה זאת בנייר הטואלט. רק כף יד אחת – ואפילו בה נלחמות הקדושה והטומאה!

כט. ההדחקה ועונשה: האשה הופכת לערווה מהלכת

מהי הדרך הקלה ביותר להילחם בדחף אסור? פשוט: לסלק את מה שמגרה אותו. אמנם שום תרבות לא השמידה את נשותיה – כלומר, לא עשתה כן ושרדה – אבל מלבד המוצא הקיצוני הזה עשו כל העמים את כל שביכולתם כדי להפוך את האשה לאשמה העיקרית במעשי הגבר, והנהיגו אינספור חוקים שנועדו להרחיקה בכל רגע בו אינה דרושה לסיפוק יצריו.

גם במגמה כלל-אנושית זו תופסת ההלכה היהודית מקום לא מכובד בצמרת. **הטומאה הנפוצה ביותר בחייו של היהודי היא זו הנובעת מהאובייקט של תשוקותיו: כל אשה יהודייה, מגיל ההתבגרות ועד הבלות, מוגדרת במשך כמחצית מהימים "טמאה."** טומאה זו מתחדשת עם כל וסת, לידה או דימום וגניאלי אחר, כולל קריעת קרום הבתולין. דווקא אלה, להזכירכם, המצבים בהם סובלת האשה מכאבים, דיכאון, חרדה ותחושות דחייה, וכמהה יותר מתמיד לחיבוק! לכאורה הוא הדבר גם לגבי הגבר: האקט המיני הופך אותו לטמא עד שיטבול. אך ראו זה פלא: במהלך הדורות ביטלו הגברים את חובת הטבילה אחרי פליטת זרע – ממש כך: הפרת המצווה הייתה כה המונית (שהרי קל יותר להצניע את פליטת הזרע מאשר את הווסת) – עד שלא נותרה ברירה אלא לבטלה.⁸ חובת הנשים, לעומת זאת, נותרה במלואה וה"מקווה" נותר מוסד חיוני בכל קהילה דתית עד ימינו.

כן, אני יודע, כל זה רק בא להרבות הרמוניה ואהבה בין איש לאשתו וכו', כפי שטוענים המטיפים ל"קדושת המשפחה". נו באמת: אם הגדרת האשה כ"טמאה" באה להגביר את אהבת בעלה אליה, צריכים היינו לאהוב את החולד, העכבר ושאר שמונת השרצים הטמאים (שמות י"א 29-30). שימו לב למילים בהן מוגדרת האשה בתקופה זו: "נידה" (מלשון נידוי) או "זבה" (מלשון זיבה, מחלת מין בגברים), ויודעי-דבר מבדילים בין "זבה גדולה" ל"זבה קטנה". אני יודע אם באיזו דת הגיעה שנאת לאשה לשפל כמו בקביעת התלמוד **"אשה – חמת מלא צואה ופיה מלא דם, והכל רצין אחריה"** (שבת קנ"ב 1). ה"קיצור שולחן ערוך" אפילו חיבר בפירוש את האשה לשני מושאים אחרים של שנאה מטאפיזית:

יש ליזהר שלא ילך איש בין שתי נשים, ולא בין שני כלבים או שני חזירים, וכן לא יניחו האנשים שתלך ביניהם אשה או כלב או חזיר (ג' 8).

למה? אחד הדיונים ההלכתיים המרכזיים בתלמוד בנושא זה הוסיף לו כמה חידושים באנטומיה:

אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה. למאי? אילימא לאסתכולי בה. והא אמר רב ששת: למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים? לומר לך: כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף! אלא: באשתו, ולקריאת שמע. אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר [ישעיהו מ"ז 2] גְּלִי שֹׁק, עֲבְרִי נְהִירוֹת, וכתוב [שם, 3] תִּגְלַל עֲרֹנְתָךְ גַּם תִּרְאֶה חֲרָפְתָךְ. אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר [שיר השירים

א. ההלכה עצמה הותירה בתבונה פתח ל"מרירות" עממיות מסוג זה: "אין גוזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה" (בבא בתרא ס 2); "כשם שמצווה לומר דבר הנשמע, כך מצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות ס"ה 2).

ב 14] כִּי-קוֹלָךְ עָרַב, וּמִרְאִיךָ נֶאֱנָה. אמר רב ששת: שיער באשה ערוה, שנאמר [שם, ד
1] שְׁעָרֶיךָ כְּעֶדֶר הָעֵצִים (ברכות כ"ד 1).

האצבע הקטנה של אשה, שער ראשה, כל טפח מגופה האמור להיות מכוסה, ואפילו קולה כשהיא שרה – כל אלה הם, בפשטות, אבר-מין נרחב המכסה את כל גופה. במונחי הסמיוטיקה וביקורת הספרות, זוהי "סינקדוכה", לאמור, ייצוג של דבר בעזרת חלקו, כמו "יד" לציון שחקן קלפים, או להיפך. אבל בוודאי ניהשתם שאיני מתכוון להתבטא כאן רק במונחי חקר הספרות. כשפרחח מכנה אשה "פוסית" (או, בסלנג הרוסי, "פיזדא"), אנחנו מבינים ש"זה כל מה שיש לו בראש". הוא הדין עם מי שמשמיע הצהרות מלומדות – אונטולוגיות או אפיסטמולוגיות – בדבר זהות בין אצבע או קול לבין ואגינה. למען האמת, ההשוואה אינה לגמרי הוגנת: מעולם לא שמעתי אדם, אפילו הביריון הנבער ביותר, מכנה "פוסית" שופטת בבית-המשפט העליון, דיקאנית פקולטה או סתם סבתא, בעוד ההצהרה ההלכתית אינה חסה על אף אשה: **ראית זרוע, כתף או כף רגל של אשה? ראית את הנרתיקה שלה!**

הרב והפרחח אינם בודדים בראיית אבר-הנקבות בכל מקום בגוף האשה. פרויד שיער כי הסימפטומים ההיסטריים נובעים מהעובדה שהאזורים הארוגניים של האשה והגבר ההיסטריים

גבר נקרא בידיש "שמוק" או "פוץ",

גוי ערל יהודי בן ברית

לו הייתה האשה רק מבוזה ומושפלת, הייתה זו חצי צרה. אבל, ממש כמו העמלקי, היהודי וכל מושא אחר של שנאה מטפיזית, יוחסו לאשה גם כוחות הרס על-טבעיים. התורה צוותה - - - והשימוש בלשון נקבה מבטא דפוס אוניברסאלי: דווקא האשה, החלשה פיזית מהגבר, חשודה בכוחות כישוף יותר ממנו.

והנצרות הביאה

אונס

פעם אחת תיאר המקרא בכנות איך מתפתחת שנאה לאשה. אמנון בן דוד התאהב באחותו:

וַיַּחֲזֹק בָּהּ וַיֹּאמֶר לָהּ: בּוֹאִי שִׁכְבִּי עִמִּי אָחוֹתִי. וַתֹּאמֶר לוֹ: אֵל אָחִי, אֵל תַּעֲגִנִּי כִּי לֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּיִשְׂרָאֵל. אֵל תַּעֲשֶׂה אֶת הַנְּכֹלָה הַזֹּאת! וְאֲנִי אָנֹכִי אוֹלִיךָ אֶת חֲרָפְתִּי? וְאַתָּה תִּהְיֶה כְּאֶחָד הַנְּכֹלִים בְּיִשְׂרָאֵל! וַעֲתָה דִּבֶּר נָא אֵל הַמֶּלֶךְ כִּי לֹא יִמְנַעֲנִי מִמֶּנּוּ. וְלֹא אָבָה לְשִׁמְעַע בְּקוֹלָהּ וַיַּחֲזֹק מִמֶּנָּה וַיַּעֲנֶה וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ. וַיִּשְׁנֶנָּה אִמָּנוּן שְׁנֵאָה גְדוֹלָה מְאֹד כִּי גְדוֹלָה הַשְׁנֵאָה אֲשֶׁר שְׁנֵאָה מֵאַהֲבָה אֲשֶׁר אֶהְבָּהּ. וַיֹּאמֶר לָהּ אִמָּנוּן: קוּמִי לָכִי! וַתֹּאמֶר לוֹ: אֵל אוֹדֹת הָרָעָה הַגְדוֹלָה הַזֹּאת מֵאַחֲרֵת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמִּי לְשַׁלְּחַנִּי! וְלֹא אָבָה לְשִׁמְעַע לָהּ. וַיִּקְרָא אֶת נַעֲרוֹ מִשְׁרָתוֹ וַיֹּאמֶר: שְׁלַחוּ נָא אֶת זֹאת מֵעָלִי הַחוּצָה וְנַעַל הַדָּלֶת אַחֲרֶיהָ (שמואל-ב י"ג 11-17).

יש להיזהר שלא ילך איש בין שתי נשים, ולא בין שני כלבים או שני חזירים, וכן לא יניחו האנשים שתלך ביניהם אשה או כלב או חזיר. קצש"ע ג 8.

בראשית רבה מ"ה: ורבנן אמרי: ד' מדות נאמרו בנשים: גרגרניות, צייתניות, עצלניות, קנאניות. גרגרניות מחוה (בראשית ג'): ותקח מפריו ותאכל. צייתניות (בראשית י"ח) ושרה שומעת. עצלניות (בראשית) מהרי שלוש סאים קמח סולת. קנאניות, דכתיב (בראשית ל') ותקנא רחל באחותה. רבי יהודה בר נחמיה אמר: אף איסטטניות ודברניות. איסטטניות, (בראשית ט"ז): ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך. ודברניות, (במדבר י"ב): ותדבר מרים ואהרן במשה. רבי לוי אמר: אף גנביות שנאמר (בראשית ל"א): ותגנוב רחל את התרפים. יוצאניות, (בראשית ל"ה): ותצא דינה.

ב רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר ויבן כתיב התבונן מאין לבראתה אמר לא אברא אותה מן הראש שלא תהא מיקרת ראשה לא מן העין שלא תהא סקרנית ולא מן האוזן שלא תהא צייתנית ולא מן הפה שלא תהא דברנית ולא מן הלב שלא תהא קנתנית ולא מן היד שלא תהא ממשמשנית ולא מן הרגל שלא תהא פרסנית אלא ממקום שהוא צנוע באדם אפי' בשעה שאדם עומד ערום אותו המקום מכוסה ועל כל אבר ואבר שהיה בורא בה היה אומר לה תהא אשה צנועה אשה צנועה אף על פי כן (משלי א) ותפרעו כל עצתי לא בראתי אותה מן הראש והרי היא מיקרת ראשה שנאמר (ישעיה ג') ותלכנה נטויות גרון ולא מן העין והרי היא סקרנית שנאמר (שם) ומסקרות עינים ולא מן האוזן והרי היא צייתנית שנאמר (בראשית יח) ושרה שומעת פתח האהל ולא מן הלב והרי היא קנתנית שנאמר (שם ל) ותקנא רחל באחותה ולא מן היד והרי היא ממשמשנית שנאמר (שם לא) ותגנוב רחל את התרפים ולא מן הרגל והרי היא פרסנית שנאמר (שם לד) ותצא דינה:

לא לשכוח לציין את ההלכות על כבוד האשה!

בתחום "ערוות" השיער ניהלו הנשים היהודיות קרב מרתק נגד הרבנים. הקיצונים בציבור החרדי חייבו את נשותיהם לגלח את שער ראשן לחלוטין ולכסותו במטפתח הדוקה. בכך שמו את נשותיהם באותו מעמד כשל האשה הגויה שנשבתה במלחמה (, שחויבה לגלח את ראשה כדי שתתכער בעיני אדונה העברי. הנשים בקהילות פחות מחמירות (אולי גם בעידוד בעליהן?) הציעו, במהלך מבריק של "שיבת המודחק", שכיסוי הראש האידיאלי הוא... "פיאה נכרית". כך נוצרו מצבים שיהודייה שומרת מצוות יכלה להתהדר בשיער מרהיב יותר משל חברתה החילונית או הלא יהודייה. הרבנים הרגישו עד מהרה בתרמית והרימו קול זעקה, כפי שניתן לראות באינספור פסיקות נזעמות עד ימינו אלה, בעיקר בציבור הספרדי, שאחד מהם הזכיר מקרה בו השתמשה אשה לפיאה נכרית... שיערה שלה. מולם, למרבה ההפתעה, מתייצבת חב"ד עם חיוב הפאה.

ה"ערווה" השנייה הגיבה לאחרונה במהלך מתריס עוד יותר: פורום הנשים הפמיניסטיות בציבור הדתי לאומי בישראל, שכבר הביא לסילוקם של רבנים שנתפסו בעבירות מין, נקרא בפשטות "קולך".

ל. הטירוף בשיא: האוננות מוכרזת כמגפה

לא רק על גוף אשתו ניהל היהודי את המלחמה נגד היצר אלא בעיקר על גופו שלו. מה שאתאר עכשיו הוא תהליך שעד היום אינו זוכה לתשומת-לב ראויה מצד הפסיכולוגיה ובשל כך נותר בשליטתם של כל מיני קנאי-דת וסתם מופרעים. מלחמת היהדות בהנאה המינית הגיעה לשיא הרסני דווקא מול האקט התמים ביותר.

התורה, כידוע, הגדירה שורה ארוכה של מעשים מיניים כאסורים. לחלקם יש צידוק ביולוגי, כמו גילוי עריות, או סוציאלי, כמו ניאוף, ולאחרים כמו על ההומוסקסואליות עוד ניתן למצוא תירוצים

דחוקים של עידוד ילודה. אבל החל מימי התלמוד, ועוד יותר במאות השנים האחרונות, עלתה לראש הרשימה עבירה חדשה שכלל לא הוזכרה בתורה* – האוננות – ודווקא היא הוכרזה כחמורה ביותר! פעולה אינסטינקטיבית פשוטה, מהנה ובריאה של פריקת מתח ותרגול מערכת הרבייה, שנותרה למעשה המפלט היחיד לרבים שצייתו לכל איסורי הדת, הפכה לפשע האולטימטיבי. העגום מכל הוא שקרבנותיו העיקריים של מסע רדיפה זה היו ונותרו עד היום החלק הפגיע ביותר באוכלוסיה, שמבוכות וסערות-נפש הן ממילא מנת חלקן: נערים מתבגרים.

המגמה החלה בכמה אמירות בתלמוד כמו "כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה" (נדה י"ג 1), או אזהרת ר' אליעזר "כל המוציא שכבת זרע לבטלה כאלו הורג נפשות" (כלה רבמי ב 4). מן הסתם לא הייתה זו דעתם של התנאים והאמוראים שהתירו פעילות מינית לא-רבייתית, כמו משגל אנאלי (נדירים כ 2), אבל בדורות הבאים התחזקה המגמה המחמירה. הרמב"ם (משנה תורה כ"א 18) חזר על ההשוואה בין אוננות לרצח, ובהזדמנות זו גם הוסיף עליה ניאוף: "אלו שמנאפין ביד ומוציאין שכבת זרע לא די להם שאיסור גדול הוא אלא שהעושה זה בנידוי הוא יושב ועליהם נאמר וְדִיכֶם דְּמִים מְלֹאוּ [ישעיהו א 15] וכאילו הרג הנפש". גם בכך לא די היה לשולחן ערוך, שהבהיר: "עוון זה חמור מכל עבירות שבתורה" (אבן העזר כ"ג 1). במילים אחרות, **האוננות חמורה יותר ביהדות לא רק מאונס, למשל, או מכל סטייה מינית, אלא אפילו משלוש העבירות – רצח, גילוי-ערויות ועבודה זרה – שעליהן חייב היהודי להיהרג ולא לעבור**. עוד כונה המעשה "סיבת המבול", "בעטיו מתים בנים קטנים", "סיבת כל הארבע גלויות", "קלקול בעליונים" – שורת הסופרלטיבים אינה נגמרת, ואפילו השואה יוחסה לו:

שנתרבו פושעים מורדים המשחיתים זרעם רחמנא לצלן, [...] עד שעלה קיטרוג הגדול בעוונותינו הרבים [...] ונמסרנו בידי ארור עמלק ימ"ש להשמיד ולהרוג ולאבד [...] כי כל ישראל הקדושים ערבים זה בזה. כי באם ישראל הקדושים נוטרים מידת יסוד [נזהרים בעברות הקשורות באיבר הזכרות], אין כל אומה ולשון יכולים לשלוט בהם (74, ע' 240).

וכשספרות ההלכה, השכלתנית מטבעה, מהלכת אימים כאלה, יעלה על הדעת שהקבלה, על שפע יצירי דימונה, תשב מגד? ה"זוהר" קבע שאפילו יום הכיפורים אינו מכפר על חטא זה, שוב בנימוק המבועית שהמאונן, אינו יכול לבקש את מחילת אותם בני אדם ש"נרצחו" על-ידו בכך שלידתם נמנעה. כך נוצרה קואליציה נדירה בין הרציונליזם של הרמב"ם לבין המיסטיקה של ה"זוהר". לזה האחרון לא היה די, כנראה, בהפיכת המאונן לרצח ולכן הוסיף וקבע שמהזרע ש"נרצח" מתעברת בכל זאת נקבה דמונית בשם לילית או נעמה וממנה נולדים שדים. עכשיו נסו בבקשה – לא, אין זה תרגיל רטורי אלא מציאות יומיומית – לדמיין נער מבוש יוצא מהאמבטיה או מהשירותים בידעה שבזה הרגע נעשה לאביהם של עוד כמה שדים...

תאמרו: אולי נניח לטבע עצמו לסייע לנערים ולרווקים ע"י קרי-לילה בחלומותיהם? חס-ושלום! וכי לא שמענו בפרק יב את המילה "קרי" מיוחסת למעשי עמלק? יתרה מזאת: אם-השדים, מסתבר, מתעברת גם מחלומות רטובים. הנה מיודענו ר' יוסף קארו, מחבר השולחן ערוך, היה לא רק הסמכות הראשונה-במעלה בהלכה היהודית אלא גם מיסטיקן, שכל חייו ניהל עם מלאך/מלאכית דיאלוגים סודיים (ר' פרק לד להלן). "מגיד" זה היה חוזר ומזהירו שלא ליהנות לא רק ממין אלא גם מאכילה ושתיית מים. באחת ההתגלויות סיפר המגיד לקארו כי מקרי-לילה שאירע לו כבר נעשה בשעה טובה אביהם של כמה שדים.^{75, 139} מכאן הלכה האובססיה ויצאה משליטה: לא רק מאוננות או קרי-לילה מתעברת השדה, אלא

* ספר בראשית פרק ל"ח מספר על אונן, בנו השני של יהודה, שנשא את אלמנת אחיו, אבל כדי שלא תתעבר שְׁחַת אֶרְצָה לְבִלְתִּי נָתַן זֶרַע לְאִחֵיו. הניסוח מדבר בבירור על משגל נסוג, אבל הורחב בתלמוד לכל "הוצאת זרע לבטלה" ובעיקר לאוננות, המילה שנטבעה מאוחר יותר באנגלית לתיאור המעשה.

אפילו ממשגל רגיל שכמה טיפות זרע הצליחו לטפסף בסופו על הסדין! בן-זמנו של קארו, האר"י ("האשכנזי/ האלוהי/ אדוננו ר' יצחק" לוריא, 1534-1572) היה בין המזהירים הכפיייתיים ביותר מפני סכנה חדשה זו, והנהיג דרכים שונות (ומשונות) למנוע מן הגברת התאוותנית להגיע אל הטיפות הנכספות. תלמידו, ר' חיים ויטאל (1543-1620) מחבר *אור החיים*, שירש ממנו את המשימה להילחם בהוצאת זרע לבטלה, סיים את חייו במצב של ספק-שפיות: הוא האשים כמעט את כל גדולי ההלכה והקבלה בדורו כי "ראה" אותם נואפים עם נשים נשואות ומקיימים משכבי זכר. אם שאלתם את עצמכם איך הצמיחה הקבלה הזוהרית והלוריאנית משוגעים עם תעודות, מסוגם של שבתאי צבי ויעקב פרנק, זכרו כי גם בכתבי אלה הנחשבים ל"שפויים", כמו קארו וויטאל, ניכרה התנדדות על גבול הפסיכוזא.

שילה פכטר, בעבודת דוקטורט חלוצית,⁷⁶ היה הראשון לחקור את השתקעות הקבלה לדורותיה באורגניית-הפחדים סביב האוננות שהותירה חותם באינספור מנהגים מוזרים עד היום.⁷⁷ לצד כתבים ומנהגים אלה חושף פכטר תובנה מדהימה שעלתה בקבלה עצמה: כשנברא העולם, עדיין לא הייתה קיימת בת-זוג של אלוהים, השכינה, ולכן ברא את העולם ע"י מעשה אוטוארוטי בעיקרו. כעסו של אלוהים על המאונן, לפיכך, נעשה מובן יותר לאור העובדה שהוא מזכיר לו מעשה שלו עצמו!

ואם לא די בקואליציה מוזרה זו בין הרציונליזם והמיסטיקה, שאליה הצטרפה אפילו אויבתה המושבעת של היהדות, הנצרות, ואחריה האסלאם, הנה הצטרף למלחמה באוננות עוד צד רב-כוח: ה...רפואה.⁷⁸ אמנם, אחד מאבות המקצוע, גאלנוס (129-199), סבר כי המעשה בריא, אבל דווקא בתקופת הנאורות קמה באירופה מקהלת בני-סמכא שייחסו לאוננות כמעט כל הפרעה דרמטולוגית, נירולוגית או פסיכיאטרית, והציעו שיטות קיצוניות למניעתה – עוד סיבה לשכיחות מנהג המילה בעולם האנגלוסאקסי.⁷⁹ אפילו פרויד (!), כנראה בהשפעת מורו הצרפתי שארקו, חשד שהאוננות מזיקה (-), ובהתחשב בעובדה שחיי המין שלו עצמו היו על גבול האין-אונות (-), אולי מוצדק למנות גם אותו בין קרבנות הפאניקה ההמונית.

על כך יש להוסיף את העובדה שהרפואה הייתה מאז ומתמיד מקצוע מושך ליהודים.⁸⁰ "היהודים", התרתה פאראצלזוס הגדול, "טוענים שהם הרופאים הוותיקים והראשונים. ואכן, הם ראשונים במעלה בכל העמים, לאמור, נוכלים ראשונים במעלה."^{222'79} ואכן, בעקבות חכמי התלמוד, הראב"ע, הרמב"ם והרמב"ן (ר' פרק -), הלך וגדל מספר היהודים בין חלוצי הרפואה. לא מן הנמנע, אם כן, שלצד גדולתם הקלינית והמדעית, ולצד מורשת החמלה שקיבלו מחינוכם היהודי, הביאו רופאים אלה גם כמה מהפחדים של אבותיהם בנוגע לאוננות. גם בימינו, התקדמות המדע אינה ערובה לנאורות. אברהם שטינברג מהאוניברסיטה העברית, נירולוג, חתן פרס ישראל וגם רב, באנציקלופדיה שערך על רפואה והלכה,⁸⁰ הקדיש ערך מיוחד ל"זרע", בו גיבב יחד אמונות תפלות מהתלמוד עם מידע רפואי עדכני (ואפילו הודה בחצי-פה שדיבורי הפוסקים על פליטת הזרע הנשית אין להם אחיזה במציאות), אבל חזר מילה במילה על כל הטלת-האימים של הרמב"ם ודומיו בנוגע לנזקי האוננות. שטויות דומות מפיץ בציבור עוד מרצה נודע מאותה אוניברסיטה, מרדכי הלפרין, באתרי האינטרנט בהם שואלים גולשים לדעתו. אני אומר "שטויות" כי אין מקום להתבטא בעדינות כשהמשיב, לצד הסמכתו כרב, מנפנף גם בתעודות הרופא שלו כדי להפחיד נערים במידע כוזב על נזקי האוננות.

בואו נתעכב לרגע כדי לחשוב על הכוח הטמון בשיתוף-פעולה זה בין הדת לרפואה. כולנו מכירים את ההבדל בין תפיסת המציאות האובייקטיבית, הבאה מבחוץ, לבין התפיסות הסובייקטיביות, כמו הרגש והחשיבה. בעולמנו הפנימי אנחנו יכולים לפנטז כאוות-נפשנו, בעוד הכרת הסביבה הפיזית כפויה עלינו, ואם חלות הפרעות בהכרתנו את הסביבה (הלוצינציות ודלוזיות), הן מעידות על מחלת נפש. מה, אם כן,

⁸⁰ בדידי הווה עובדא: בהלוויית אבי ז"ל התבקשנו אני ואחיי ללכת בריחוק ממיטתו. ההסבר לכך היה שצאצאיו האחרים של הנפטר בעולם השדים פוסעים גם הם בשעה זו אחרי אביהם, ועלולים לפגוע ב"אחיהם" האנושיים.

לגבי הכרתנו את גופנו? זהו אזור ביניים: באופן נורמלי אנו חשים נכונה את המתרחש בגוף, אבל הצד הסובייקטיבי כאן חזק יותר. זו הסיבה שקל יותר ליצור ע"י היפנוזה תחושות-שוא פנימיות של קור, חום, כאב, טעם וכו' בעוד שקשה יותר ליצור הלוצינציה ראייתית או שמיעתית, כאילו, למשל, יורד בחוץ גשם. בשל מעמד-ביניים זה של תחושות הגוף, ההיפוכונדריה היא אחד המקרים בהם יכולה חשיבה פסיכוטית להתקיים בצורה מבודדת באדם נורמלי. אולי גם אתם נתקלתם באדם כזה: בוחן המציאות שלו תקין בכל עניין, ורק כשמגיעים לנושא גופו ובריאותו הוא מדבר בצורה לא הכי שפויה. עכשיו, **מה אם אדם כזה הוא עצמו רופא?** זו לא בדיחה אלא שאלה קלינית ידועה: רופא הלוקה בהיסטריה קונברסיבית, היפוכונדריה או הפרעה אחרת המחקה תסמינים סומטיים, מגייס באופן לא-מודע את ידיעותיו כדי ליצור חיקוי מדויק של ההפרעה האמיתית. דמיינו אם כן רופא המאמין בכל לבו שהאוננות מביאה לנזקים בריאותיים חמורים: חרדותיו מדבקות את ציבור שומעיו כמו שרופא חולה צהבת מפיץ בין חוליו את מחלתו. כבר בשנות הששים תיאר ניל (-) בפרוטרוט את הסימפטומים הגופניים מהם סבלו אלה מתלמידיו שהופחדו מפני נזקי האוננות.⁸ לאור עדויות אלה על הפחד הגדול שרווח בין הרופאים מפני האוננות אין מנוס מהמסקנה העגומה שחלק גדול מהתחלואה הפסיכיאטרית במאתיים השנים האחרונות היה ממקור יאטרוגני. באותה מידה, כמעט אין חולק על כך שההיסטריה, אותה מגיפה נפוצה של המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, נעשתה כה נדירה בימינו בזכות הפסיכואנליזה ששחררה את תרבות המערב מהמיתוסים ההיפוכונדריים בדבר האוננות.

ביהדות, למען האמת, נשמעו כמה קולות שפויים בין מגייה ה"שולחן ערוך", כמו ר' יהודה החסיד (1660-1700), ר' שלמה לוריא (1510-1573) ור' שלמה קלוגר (1785-1869),⁹ שסברו שאם פורקן האוננות מונע מהאדם לבצע עבירה מינית בפועל, יש בו אפילו משום מצווה. אחיטוב (55) הוא כיום בין הבודדים בציבור הדתי המנסים להסיר מהמעשה את ההילה הדמונית שדבקה בו. ללא הועיל: אם תחפשו ברשת פורומים העוסקים באוננות או בשמות צופן כ"פגם הברית" או שז"ל (שכבת זרע לבטלה), מחכה לכם חוויה קורעת-לב ממש: צעירים המתוודים בלב שבור על כך ששוב לא עמדו בנדרם, ומפתחים תלות מוחלטת ב"תיקונים" שמציעות להם כתות כמו חב"ד וברסלב. ושוב, ראו כמה גדול כוח הסוגסטיה: חלק מהגולשים מתלוננים על סימפטומים הדומים לחולאים שמנה הד"ר בן-מימון במאמרו לעיל. לשבחו של אחד המשיבים בפורומים אלה, הרב יובל שרלו (שכבר עומד בימים אלה בפני סכנת נידוי), ייאמר שגם אם אינו מתיר את המעשה, הוא מנסה למנוע את ה"חוטאים" מלשקוע בהצלפות עצמיות ומבטיחים שהקדוש ברוך-הוא עדיין אוהב אותם. ר' חיים מוולוז'ין (1749-1821), המצוטט ב"פירוש אוהלי חיים" של אחד מתלמידיו, הבין היטב את ממדי ההרס שגורמת אובססיה זו:

אלו החסידים המחמירים לומר "אין תיקון לחטא הזה" רחמנא לצלן, כאשר שמעתי מפייהם, הם מרבים פושעים בישראל ומרחקים מלבוא תחת כנפי השכינה. אשר בעל העוון רחמנא לצלן, בשמעו אלה, אומר "אין תשובה לחצי דבר וכאשר אבדתי אבדתי

⁸ הדוגמה המבהילה ביותר לכך קשורה ברופא הגרמני דניאל מוריץ שרבר, אחד מאבות הטיפוס המובהקים של האידיאולוגיה הנאצית. פרויד כתב ניתוח מפורסם על הזכרונות שכתב בנו, השופט דניאל פאול שרבר, שסבל מפרנויה (-). פרויד כשל בכך שלא הצביע על הקשר המתבקש בין שיטות ה"חינוך" של האב לבין המחלה שפיתח בנו בבגרותו, אבל פסיכואנליטיקאים מאוחרים יותר חקרו את הקשר בפרוטרוט. לפני שנים רבות נקלעתי לוויכוח מתלהם עם פסיכיאטר ישראלי שכתב ספר בשבחו של שרבר האב (-) (-). סכנות האוננות, איך לא, עמדו במרכז עולמו של אותו "רופא" ולא קשה לראות את תוצאותיהן בהזיות של בנו ארבעים שנה מאוחר יותר.

⁹ ושוב, אחרי כל ההתנצלויות הנדרשות ואחרי שברור כמה גדול בעיניי כבודו של האיש, נראית לי רלוונטית העובדה שבצוואתו ביקש ר' שלמה עצמו לקיים את המנהג שעליו סיפרתי בהערה קודמת מהלוויית אבי: "לא לכוון תוך ד' אמות למיטתי הן אשתי הכשרה הן ח"ו הפסולה, הן זרע כשר או ח"ו הפסול" (-).

וכו', "ואלו גורמים גלות השכינה ואינם נקראים "חסידים" כי אם "חסרים" ועונשם גדול למאוד.

עסקתי כאן בכביסה המלוכלכת הביתית, אבל המצב בדתות המונותאיסטיות האחרות אינו טוב יותר. בעניין זה יצרו הרבנים, הכמרים והקאדים קואליציה של ימות המשיח ממש. האסלאם השיעי, איך לא, מטיל טרור אינטנסיבי נגד האוננות והמצב אינו טוב יותר בסונה הקיצונית, העושה עד היום את הנבלה של מילת הנשים. אלה גם אלה השכילו להציג מול המקל את הגזר המושלם: שבעים ושנים בתולדות תכולות-עין הממתינות לכל שאהיד שישים קץ לפיתויי העולם הזה ע"י הריגת כמה כופרים. ובנצרות, כמו בנצרות, עדיין מתחרה הכנסייה הקתולית עם זרמים אחרים בהפחדה מפני "ההשחתה העצמית". לא קשה לראות בנאום הבתול הנצחי מהגליל מהיכן שאבה האינקוויזיציה את הכוח לגרום למיליוני בני אירופה להשליך אל האש, פשוטו כמשמעו, איש את רעהו:

וְאִם יִדְּךָ תִּכְשִׁילָךְ קֶצֶץ אֶתָּה. טוֹב לָךְ לָבוֹא לַחַיִּים וְאֶתָּה קִטֵּעַ מִהָיִוֹת לָךְ שְׁתֵּי יָדַיִם וְתִלְךָ אֶל גִּיהֶנֶם אֶל הָאֵשׁ אֲשֶׁר לֹא תִכְבֶּה, אֲשֶׁר שָׁם תִּולַּעְתָּם לֹא תָמוּת וְאֲשֶׁם לֹא תִכְבֶּה. וְאִם רָגְלְךָ תִּכְשִׁילָךְ קֶצֶץ אֶתָּה. טוֹב לָךְ לָבוֹא לַחַיִּים וְאֶתָּה פֶּסֶחַ מִהָיִוֹת לָךְ שְׁתֵּי רַגְלַיִם וְתִשְׁלַךְ לַגִּיהֶנֶם אֶל הָאֵשׁ אֲשֶׁר לֹא תִכְבֶּה, אֲשֶׁר שָׁם תִּולַּעְתָּם לֹא תָמוּת וְאֲשֶׁם לֹא תִכְבֶּה. וְאִם עֵינֶיךָ תִּכְשִׁילָךְ עֶקֶר אֶתָּה. טוֹב לָךְ לָבוֹא בְּמַלְכוּת הָאֱלֹהִים בְּעַל עֵין אֶחָת מִהָיִוֹת לָךְ שְׁתֵּי עֵינַיִם וְתִשְׁלַךְ לַגִּיהֶנֶם אֲשֶׁר שָׁם תִּולַּעְתָּם לֹא תָמוּת וְאֲשֶׁם לֹא תִכְבֶּה (מרקוס ט 43-48).

וכך, הגוף האנושי אינו עוד סתם גוף – פיזיולוגיה מרהיבה במורכבותה שכל חלקיה פועלים בהרמוניה – אלא זירת לחימה בלתי פוסקת בין "קדוש" ו"טמא". היהודי, ובעקבותיו הנוצרי והמוסלמי, נמלטו מפיתויי המין שארבו להם בכל מקום: בבנות משפחתם, בנשים נשואות, בנשים זרות, באשת-חיקם בזמן הווסת ואפילו בחבריהם הגברים. אבל כשניסו למצוא מפלט ליצרם במעשה התמים והפרטי ביותר, עוררו דווקא שם את חמתה הנוראה ביותר של הדת, ואפילו הרפואה הצטרפה להיסטריה ההמונית. נסו לדמיין את התחושות שחש אדם רדוף-אשמה בכל פעם שלא עמד בפיתוי האוננות, מיד אחרי הפורקן: אימה, גועל, ומעל לכל **שנאה עצמית**. מן הסיט הזה מציעה השנאה המטפיזית מפלט מהיר: נחלק את כל מה שסביבנו בין האלוהים והשטן ונעמוד תמיד על המשמר לבל יתערבבו שני התחומים. בעולם כזה, אובייקט שכל-כולו טמא – ויהא זה בעל-חיים או אדם כמונו – עוזר לנו להרגיש פחות קרועים ומבולבלים. שנא, נרחיק ואם אפשר גם נחסל אותו, ואז תוכל הקדושה שבגופנו לנוח מעט ממלחמתה בטומאה, שהתבצרה באותו גוף ממש.

ועוד דבר: אם כיום קל כל כך ללגלג על "רדוקציות" פסיכואנליטיות הקושרות הפרעות נפשיות לאיסור על אוננות, הרי זה משום שרובכם, **בזכות המהפכה הפסיכואנליטית**, פשוט אינכם יודעים על מה אני מדבר כאן. אני עצמי גדלתי בחברה דתית סובלנית יחסית (הספרדים), אז בימים שלפני שהליטאים יצרו את ש"ס, מעולם לא הגיעו לדרגת הפנאטיות של האשכנזים בעניין זה), ובכל זאת אני זוכר מקרים של דיכאון, חרדה ואפילו מחשבות התאבדות בין חבריי לספסל הלימודים על רקע רגשות אשמה בנוגע לאוננות. אז הנה ברשותכם עוד נדבך לתזה שלי: **העובדה שמקור זה של שנאה עצמית כמעט נעלם בדורנו, הוא אולי הסיבה שגם השנאה המטפיזית אינה משגשגת בו כבעבר.**

לא. מהגוף אל הגוי: הנוכרי כמקור תשוקה

אני מנחש מה תאמרו עכשיו: מה הקשר בין הרתיעה מהמין לבין שנאת עמלק או לשנאת הזר בכלל? התשובה חד-משמעית: היהדות עצמה מצהירה במפורש כי הגוי הוא שטוף זימה, וגרוע מזה: מתאוה דווקא ליהודים, והכי גרוע: די מושך בעצמו.

כי לא רק עמלק תואר בדימיון היהודי (פרק יב') כעם של מגלי-עריות, הומוסקסואלים וזואופילים, אלא כל הגויים נתפסו בצורה דומה. קו רציף עובר בין אמירת התלמוד (בראשית רבה פ 11) "הנבעלת לערל קשה לפרוש" – לאמור, אישה ששכבה עם גבר לא-נימול מתקשה להפסיק – לבין הפתגם היידי "א גוי איז א חיה אובר א שיקסה איז א-מחיה" (גוי הוא חיה אבל גויה היא מחיית נפשות). ולמשמע הקביעה התלמודית (סנהדרין ע"ה 1) "מיום שחרב בית המקדש ניטל טעם ביאה [משגל] וניתן לעוברי עבירה," קשה שלא לדמות את החוטאים כאנשים הנהנים מאורגזמות בלתי-פוסקות בעוד שומרי המצוות סובלים מאין-אונות ואנהדוניה. ואם בפרק הבא נלמד שהגויים אוהבים לבעול בעלי-חיים – ובמיוחד אם הם שייכים ליהודים – הרי משכב-זכר צריך להיות נפוץ ביניהם אף יותר, וגם הוא מכון במיוחד כלפי יהודים או אפילו כלפי מלאכים: וכי לא תוארו יושבי סדום כעדת אנסים הומוסקסואלים שחשקו דווקא באורחיו של לוט? דימוי האויב כהומוסקסואל מגיע לשיא בסיפור התלמודי על נבוכדנאצר מלך בבל (שבת קמ"ט 2): הוא נהג להפיל גורל בין אורחיו מי מהם יספק את תאוותיו, וכשראה את צדקיהו מלך יהודה שהובא אליו כשבוי התארך אבר המין שלו עד... ברשותכם אוותר על המשך התיאור. שימו לב שאפילו הכינויים הרווחים לגוי ויהודי, "ערל" ו"בן-ברית" גורמים לשומע לחשוב בלי-משים דווקא על אברי-המין שלהם.

אבל בואו נתחיל מבראשית. לא מקרה הוא שמבין ההיתקלויות בין אבות ישראל לעמים האחרים, חמש מהן – אברהם ופרעה (י"ב), אברהם ואבימלך (כ), יצחק ואבימלך (כ"ו), דינה ושכם (ל"ד), ויוסף ואשת פוטיפר (ל"ט) – היו על רקע מיני, כשמעשה דינה מסתיים אפילו בטבח. זה בדיוק מה שידוע לנו מההסתה הגזענית בכל הדורות עד ימינו אלה: הנכרי – ויהא זה היהודי, הכושי, הערבי או בן כל עם אחר – נתפס כמפתה ומדיח הזומם לגזול את הבנות "שלנו".⁸¹ למען האמת, עלינו להעריך את כנותה המפליאה של התורה בעניין זה. פרק כ' בספר בראשית מציג את אברהם אבינו עומד נזוף ונכלם מול אבימלך מלך גר, שגילה כי שרה היא בעצם אשת אברהם ועתה הוא מטיח בו: מָה עָשִׂיתָ לָנוּ וְמָה חָטָאתִי לָךְ כִּי הִבֵּאתָ עָלַי וְעַל מְמַלְכָּתִי חֲטָאָה גְדֹלָה? מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי! ואברהם משיב: כִּי אֲמַתִּי רָק אֵין יָרָאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וַהֲרִגוּנִי עַל דְּבַר אִשְׁתִּי. ומיד אחר כך הוא מוסיף משפט המותיר את הקורא פעור-פה: וְגַם אֲמָנָה אֲחֹתִי בַת אָבִי הוּא אֲנִי לֹא בַת אִמִּי וְנָתַתִּי לִי לְאִשָּׁה. אם כן, רק תודות למלך פלשתים למדנו, לגמרי במקרה, כי אילו נכנסו כיום אבי האומה ורעייתו לאחד ממושרדי הרבנות לבקש אישור לנישואיהם, היו מסולקים משם בליוויית כמה צעקות מאוד לא תנ"כיות, יצחק היה מוכנס לרשימת פסולי החיתון וכתם ממזרות היה דבק בעם ישראל כולו.⁸² עכשיו, הבה נקרא שוב את תשובת אברהם: כִּי אֲמַתִּי רָק אֵין יָרָאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וַהֲרִגוּנִי עַל דְּבַר אִשְׁתִּי. וְגַם אֲמָנָה אֲחֹתִי בַת אָבִי הוּא אֲנִי לֹא בַת אִמִּי וְנָתַתִּי לִי לְאִשָּׁה. הנה התזה כולה מפי אבינו הקדמון: הוא מתוודה בפני הגויים כי חשד בהם בעבירה על טאבו מיני – ניאוף – ומיד מתוודה כי הוא עצמו הפר טאבו מיני חמור אף יותר: גילוי עריות!

⁸¹ ליחס דומה מצד בית-הדין הרבני היה זוכה יעקב, שהיה בא עם שתי אחיות, ועמרם, שהיה נשוי לדודתו. דוד המלך, מן הסתם, היה מעדיף לחכות להם בחוץ.

"שמעון ולוי בשכם"
 חרארד הוט (Hoet), הולנד, 1648-1733

ולא רק הגוי עצמו, המשוחרר יחסית מעכבות מיניות, מעורר ביהודי חרדה ורתיעה. שנואה עוד יותר היא דתו, המחברת ישירות בין החוויה הדתית לאקסטאזה המינית. חיבור זה מוכר לכל מי שטייל בהודו וראה את תגלפי האורגיות על קירות מקדשי קרישנה, או הלך לסדנת טנטרה שם הסבירו לו ברצינות תהומית שאורגזמה היא דרך התקשרות עם הבורא. הפולחן המיני היה נפוץ עוד יותר בעולם העתיק, בדמות משגלים עם קדשות ואפילו אורגיות המוניות, בעוד לעברים היה אל מופשט שכל ניסיון לייחס לו תכונה גופנית היה חילול-קודש. המיניות הצליחה אמנם לחדור ליהדות מאות שנים מאוחר יותר, דרך ה"זוהר" וספרות הקבלה, אבל בראשית ימי עם ישראל בכנען הייתה הארוטיות המודגשת של האלילות עיקר הקסם שהילכה על המוני העם, ובאותה מידה סיבת השנאה שעוררה בכוהנים ובנביאים.

לכן, אם הייתה להלכה היהודית רתיעה מהמיניות בכלל, הרי המיניות של הגוי גרמה לה להגיב בזעם אירציונאלי ממש. הדברים שאומר להלן יהיו קשים, וכדי לשימם בפרופורציה היזכרו נא (פרק יח) עד כמה הומני היה המשפט העברי בדרך-כלל כלפי הגוי, כשזה היה נתון למרותו של היהודי. כיצד, אם כן, פסק המשפט העברי לגבי התעללות מינית של יהודי בגוי? היכונו לתפנית חדה ומפחידה. רק הטקסטים שקראנו בפרק הקודם, שהעידו עד כמה אחוזי פחד היו חכמי ישראל מהמיניות, יכולים אולי להסביר איך לא התפלץ הרמב"ם מדברי עצמו כשכתב את הדברים הבאים:

גוי הבא על בת ישראל, אם אשת איש היא, נהרג עליה. ואם פנויה היא, אינו נהרג. אבל ישראל שבא על הגויה, בין קטנה בת שלוש שנים ויום אחד בין גדולה, בין פנויה בין אשת איש, ואפילו היה קטן בן תשע שנים ויום אחד – כיוון שבא על הגויה בזדון, הרי זו נהרגת, מפני שבאת לישראל תקלה על ידיה, כבהמה. ודבר זה מפורש בתורה שנאמר (במדבר ל"א 16-17) הֵן הָנָה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדִבְרֵי בָלָעַם לְמַסָּר מַעַל בִּיהֵנָה עַל דְּבַר פְּעוֹר וַתְּהִי הַמִּגָּפָה בַּעֲדַת יְהֵנָה. וְעַתָּה הִרְגוּ כָל זָכָר בְּטָף וְכָל אִשָּׁה יָדְעַת אִישׁ לְמִשְׁכָּב זָכָר הִרְגוּ (משנה תורה, הלכות איסורי ביאה י"ב 9-10).

ולמי שלא הבין או לא רצה להבין: לא-יהודייה שנפלה קרבן למעשה אונס מצד יהודי, ואפילו הייתה זו פעוטה שהותקפה בידי פדופיל, יש להוציאה להורג "כבהמה", ממש כמו החיוב לסקול בהמה שיהודי ניצל לתאוותיו המיניות – בהבדל שבמקרה זה יש לסקול רק את הפעוטה הגויה ולא את הפדופיל היהודי. ההלכה מודה כאן בכנות גמורה בתזה הפסיכואנליטית: **צריך להרוג את הגוי כאשר עצם קיומו מעורר תאוה ביהודי**. ושוב, אחרי הדלוזיות הרפואיות שהרמב"ם הציג בפנינו בפרק הקודם, שתיארו את יצר המין כסוכנו הראשי של מלאך המוות, מה הפלא שהותר דמו של מי שמעורר יצר זה?

ומוזר כי למרות שהיהודי עצמו פטור לכאורה מעונש על ששכב עם הגויה, נוצרה במשפט העברי לאקונה ייחודית לגביו: "הבועל ארמית קנאים פוגעים בו (סנהדרין פ"ב 1)". כיוון שהרצח שביצע פינחס מנע, לדברי התורה, את השמדת עם ישראל (פרק ח'), קבעה ההלכה חריג מוזר: המעשה אסור מראש, ובוועל-הגויה עצמו רשאי להרוג את הקנאי מתוך הגנה עצמית, ובכל זאת, אם בוצע הרצח, פטור הקנאי מהעונש. הנה, **אפילו גדרי המשפט העברי מתמוטטים מול הפיתוי המיני של הגויה**.

וכאז כן עתה, ברית כרותה בין הקסנופוביה והפורנוגרפיה. גם כיום, כשבתודעת כולנו חרות דמות היהודי בתעמולה הנאצית כאנס שטוף-זימה, לא נרתעת הגזענות היהודית מלהציג את הגוי באותה דרך ממש. הרב דוד בר-חיים, אחד הפוסקים הבולטים כיום בציונות הדתית ומראשי ה"סנהדרין" שמטרתה ביטול הדמוקרטיה והשלטת מלכות בית דוד בישראל, פרסם פסק-הלכה נגד המגמות ההומניסטיות ה"זרות" שהתפשטו בהלכה. הגוי, לדבריו, אינו רק אזרח סוג ב' אלא מין ביולוגי אחר, שהמונח "צלם אלוהים" אינו חל עליו ולכן אינו זכאי לזכויות המקנות לאדם האמיתי, דהיינו היהודי. לא ברצון אני מצטט מהטינופת הזאת, אבל הקלף המנצח ששולף בר-חיים בסוף הדיון הוא מאלף: הגוי, שומו שמים, מצויד באבר חייתי, וביצועיו הם בהתאם:

ביחזקאל כ"ג 20 נאמר: וַתַּעֲגֹבָה עַל פְּלִגְשִׁיָּהֶם אֲשֶׁר בָּשָׂר חֲמוּרִים בָּשָׂרָם וְזָרְמַת סוּסִים זָרְמָתָם ("אשר בשר חמורים בשרם" – אבר תשמיש. "זרמת סוסים" – לשון ריבוי תשמיש שמרבים תשמיש יותר משאר כל הזכרים שבבהמה. "זרמתם" – קילוח זרע כמו זָרָם מִים עֶבֶר [חבקוק ג 10] – רש"י). פסוק זה הינו **משל לגוים** כמבואר שם, **והכתוב מדמה אותם לבהמות**. דימוי זה אינו מקרי כפי שנראה בהמשך, והוא מהווה את היסוד לכמה הלכות פסוקות [ההדגשות במקור].

גם כאן, הפורנוגרפיה הרבנית אינה מצליחה לייחס לגוי את מה שלא יוחס, ובהערצה, למלך ישראל. התלמוד (סנהדרין כ"ב 1) מספר שאבישג השונמית חשדה בדוד כי הוא אימפוטנט, והמלך הנעלב ציווה מיד לקרוא בת-שבע ש"קניחה בשלוש-עשרה מפות. "את הפסוק יַגְעִתִּי בְּאַנְחָתִי, אֲשָׁחָה בְּכָל לֵילָה מִטָּתִּי, בְּדַמְעָתִי עֲרֹשִׁי אֲמַסָּה (תהלים ו 7) מסביר התלמוד (סנהדרין ק"ז 1) קצת אחרת ממה שחשבנו: דוד הקפיד גם בעת חוליו לשכב עם כל שמונה-עשרה נשותיו. בזרמה כזאת, מן הסתם, יקנאו לא רק גויים אלא אפילו החמור והסוס מסיוטיו של הרב בר-חיים.

מקרה מאלף מהתלמוד הירושלמי (ברכות פ"ג 4), בו מופיע הגוי כאובייקט מיני, עוסק בלא-אחרת מאשר "שפחתו של רבי", אותה אשה מופלאה אליה התוודענו בפרק יח. מול צירוף זה של גוי ומיניות אין בר-חיים נרתע מלרמוס אפילו את התלמוד עצמו:

מעשה באחד שבא להיזקק [לשכב] עם שפחתו של רבי (שפחה כנענית – תולדות יצחק). אמרה לו: אם אין גבירתי טובלת איני טובלת (כי אני הולכת ביחד עם גבירתי לטבול, והיא עוד לא הלכה ולכן נידה אני – שם). אמר לה: **ולאו כבהמה את?** ("עם הדומה לחמור" ולמה לך טבילה – שם). אמרה לו: ולא שמעת [על מי ש] בא על הבהמה שהוא נסקל? שנאמר **פֶּלַשׁ שֶׁכַּב עִם בְּהֵמָה מוֹת יוֹמָת** [ההערות בסוגריים עגולים וההדגשות הן במקור].

די באינטליגנציה בינונית כדי להבין כי הסיפור התלמודי במקור הוא פלפול מבודח המתאר שפחה חסרת-ישע שהצילה עצמה מאונס ומעונש מוות, אבל כל מה שבר-חיים מצליח ללמוד ממנו על אחת הנשים הנערצות בתלמוד הוא: ראו, היא עצמה הודתה שהיא בהמה!

וכך, ככל שהתאמצה היהדות לחנוק את מיניות היהודי והיהודייה, כך התפרצה מיניות זו דרך דימויי הגוי והגויה: תאוותנים וסוטים, שמשום מה מתאווים דווקא ליהודים, וגרוע מכל – סקסיים. הנובלה הנפלאה של יצחק בשביס-זינגר "העבד"⁸² ביטאה אם כן משהו עמוק בנפש היהדות. מול פנטזיות ארוטיות כה פרועות, לא רק בדימיון המיסטי אלא גם בהלכה היבשה, אי-אפשר להגיב אל הגוי שלא בחרדה ובשנאה.

לב. מהגוף אל החיה: בעל-החיים כמקור תשוקה

ממעגל ה"אחרים" הקרוב, המין האנושי, עוברים אנו אל המעגל המורחב יותר, ובו מגיעה היהדות אל מחוזות דימיון הרבה מעבר לגבול הביזאריות. **היהודי שדיכא את מיניותו החל לראות לא רק גויים אלא אפילו בעלי-חיים כמושכים מבחינה מינית.** על כן, כמו הגוי, ספגה גם החיה מנה גדושה של איבה.

בתחילה, הפרטנר המיני של החיה היה הגוי, שכבר נבחר ממילא להיות מושא הפנטאזיות של היהודי. התלמוד קבע כזכור כי הגויים "חביבה עליהן בהמתן של ישראל יותר מנשותיהן" (עבודה זרה כ"ב 1) ושני חכמים העידו בהמשך אותו דיון כי ראו במו-עיניהם (!) גוי קונה בשוק אווז חי ואפילו ירך של סוס (!) ומזדווג אתם לפני שאכל אותם. לבלעם הייתה, כזכור, אתון (במדבר כ), ומהדברים שאמרה זו לאדונה הסיקו חז"ל (סנהדרין ק"ה 2) שהיא שמשה גם לסיפוקו המיני. אפילו הגוי הנערץ יותר ביהדות, כורש מלך פרס, העדיף כלבה לסקס (ראש השנה ד 1). וגם כאן, חשיבתו הביקורתית של הרמב"ם קרסה בפני הדמיון המטורלל ביותר: הגוי (ונא לזכור כי עכשיו המדובר לא בעובד-כוכבים כמו בתלמוד אלא במוסלמי ונוצרי) נמשך לא רק לאשת-איש ולמשכב זכר אלא במיוחד למשכב בהמה ול...משכב עוף:

וכן אין מוסרין תינוק ישראלי לגוי ללמדו ספר וללמדו אומנות, מפני שכולן חשודין על משכב זכור [ראוי לזכור שהרמב"ם היה בין הבודדים שסברו שההומוסקסואליות והפדופיליה אינן שכיחות בין יהודים ולכן אין לחשוש מייחוד בין תלמיד ומורה]. ואין מעמידין בהמה בפונדקאות של גויים, ואפילו זכרים אצל זכרים ונקבות אצל נקבות. ואין מוסרין בהמה, חיה ועוף לרועה גוי, אפילו זכרים לגוי ונקבות לגויה, מפני שכולן חשודין על הרבעת בהמה. וכבר ביארנו שהן אסורין בזכור ובהמה, ונאמר **וְלִפְנֵי עֶזְרָא** לא תִּתֵּן מִכֶּשֶׁל (שמות י"ט 14). ומפני מה אין מוסרין בהמה נקבה לגויה? מפני שכולן בחזקת נואפים, וכשיבוא הנואף לשכב עם גויה זו, אפשר שלא ימצאנה, וישכב עם הבהמה; או אפילו ימצאנה, ישכב עם הבהמה (משנה תורה, איסורי ביאה כ"ב 5-6).

הפנטאזיה חזרה אל מקורה כבומראנג: אותו רב יוסף שחשף את העדפותיו המיניות של כורש לכלכות, הוא גם זה שהזהיר (עבודה זרה כ"ב 1) כי אלמנות יהודיות עלולות לפתות כלבים. לשיא הגיע התלמוד (שבת, ק"י 1) כשהזהיר שנחש החודר לבית מגורים עלול להתאווות לבעלת-הבית ואף נתן עצות מפורטות מה לעשות במידה והנחש חדר כולו אל תוך הנתיקה, לא לפני שהמליץ תחילה שהאשה תתפשט לפני האורח הלא-קרוא כדי לבחון את כוונותיו! אין המדובר רק בפולקלור התלמודי, שכן קיימות בנושא גם סוגיות הלכתיות כגון השאלה על יהודי ששאל מחברו פרה כדי לשכב אתה (בבא מציעא צ"ו 1). השולחן ערוך (אבן-העזר כ"ג 3) אוסר על גבר לרכב על בהמה ללא אוכף מחשש שחום הבהמה יביא אותו לידי זקפה.

לג. המחיר: קרבן החיה

החלק הבא בתשבץ מוצא את מקומו בקלות: **אם החיה נבחרת לשאת תכונות מוכחשות של האדם, הייפלא כי אלוהים דורש שחיטה יומיומית של בהמות ועופות לכפרת עוונות מאמיניו?** בנושא זה, התופעה של "חזרת המודחק" שהוזכרה במבוא למאמר זה פעלה בצורה הדרמטית ביותר.

למרבה העניין, שני הסבריו של הרמב"ם למצוות הקרבנות סותרים זה את זה אבל מבטאים אותה אי-נוחות מההריגה הבלתי-פוסקת של בעלי-חיים: ב"משנה תורה" (הלכות מעילה ח 8) הגדיר את המצווה כמצווה חסרת-פשר באופן מכוון, שמטרתה ללמד את האדם לציית לציוויים שאינו מבינם. ב"מורה נבוכים", לעומת זאת, פנה להסבר פסיכולוגי מובהק: **אלוהים עצמו לא אוהב קרבנות, וציווה עליהם רק כוויתור ליציריו הגשמיים של האדם שאינו מסוגל לפולחן רוחני טהור (ג 32)**. כצפוי, עורר הסבר זה את חמתם של הרמב"ן ורבים אחרים, אבל אנחנו יכולים להוסיף עליו בלב שלם את מה שכבר הוכיחה הארכיאולוגיה, ובעיקר בדתות המזרח הקדום שמהן צמחה והתבדלה הדת העברית: **קרבן החיות התפתח כתחליף לקרבן-האדם**.

אבר מן החי – לא היה ולא נברא! השווה עם השחיטה היהודית.

כמה מצער שדווקא אחת היפות שבמצוות התורה כלפי בעלי-חיים, מצוות שילוח הקן (דברים כ"ב 6-7), התעוותה במהלך דורות של תלישות מהטבע עד להתעללות מכוונת בחיה כקרבן לחטאי האדם. לא קשה לנחש למה צוותה התורה להבריה ציפור-בר לפני לקיחת ביציה או גוזליה: חמלה על אם שצאצאיה נלקחים לעיניה והימנעות מניצול-יתר של הטבע. בחברה העירונית, אפילו הענייה, מגיעה אספקת הביצים והבשר מהמשקים וכבר אין אדם יוצא לטבע לחפשם. רוב הפוסקים הסיקו מכך את המסקנה המתבקשת וביטלו את המצווה. אחרים, לעומת זאת, סברו שמדובר ב"מצווה שמעית" שטעמה נסתר מהאדם ולכן הורו שחובה לחפש קן כדי לקיימה גם שלא לצורך מזון. וכי לא הזהיר האר"י שכל מי שלא קיים מצווה כלשהי מתוך התרי"ג יצטרך לשוב לקיימה בגלגול הבא? וכך, אברכים בקפוטות ושטריימלים – לא, אין זה סטריאוטיפ; אני עצמי זכיתי לשלוח שלושה צדיקים כאלה אל משוכת "סברס" עבותה – יוצאים מדי שנה בקיץ הישראלי לטפס על עצים, לחפש קנים כדי לתפוס ביד את האם, לשלוחה ואז לקחת את ביציה

(שברוב המקרים כבר יש בהן דם) או גוזליה (שאם טרם פקחו את עיניהם אינם כשרים לשחיטה).⁸ לא הייתי מזכיר ניוון מוסרי זה לולא ההסבר שנתן לו ה"זוהר" (זוהר חדש רות צ"ד 2): ייסורי הציפור למראה לקיחת גוזליה מעוררים את רחמי האלוהים על עוד אם שבניה נלקחו ממנה, הלא היא ישראל! בקיצור: ההתעללות בבעל-חיים מעוררת רחמי שמים על המתעלל המסכן.

התרנגול לכפרות, הנשחט לפני יום כיפור, הוא אחד השרידים האחרונים לנוהג הקרבן.

זהו שריד למנהג המפורסם של "השעיר לעזאזל" (שמות ט"ז 5-10): יש לבחור שני תיישים זהים, להפיל גורל ביניהם ואז אחד מהם יוקרב קרבן ואילו השני ישולח לעזאזל (יש מפרשים "למדבר" ויש מפרשים "יופל מראש ההר") כדי לכפר על עוונות העם. טקס זה היה אפוף-סוד במהלך הדורות, כפי שמעידים דברי אבן-עזרא: "ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל, תדע סודו וסוד שמו, כי יש לו חברים במקרא, ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז, בהיותך בן שלושם ושלוש תדענו." הרמב"ן התנצל לפני שפיענח ברבים את כתב-החידה: "והנה ר' אברהם נאמן רוח מכסה דבר, ואני הרכיל מגלה סודו שכבר גילו אותו רבותינו ז"ל במקומות רבים." מה אם כן הסוד? "גיל 33" פירושו: דלג 33 פסוקים ותגיע לפסוק וְלֹא יִזְכְּרוּ עוֹד אֶת זִבְחֵיהֶם לְשָׁעִירָם (י"ז 7), כלומר שהשעיר היה מין אליל או שד, ושהשעיר לעזאזל הוא למעשה התרסה נגד מנהג אלילי. כאן, בעקבות התלמוד, עושה הרמב"ן את אחת התפניות המדהימות ביותר במחשבה היהודית: **השעיר לעזאזל הוא בעצם הקרבת קרבן לשטן, הגורמת לו להפוך לסנגורו של עם ישראל ביום הכיפורים!** הודאה זו, שביהדות חבוי למעשה פולחן השטן, התרחבה ב"זוהר": - - - קנוהל

האם רק מקרה הדבר שבעל-החיים המככב בפולחן קדום זה הוא התיש, שבתרבויות כה רבות, מכנען ואוגרית עד יוון ורומא, תואר כסמל מין? את התיש המזוקן פוגשים אנו לא רק בדמויות האלילים פאן ובאקכוס כוכבי האורגיות, או עשתורת המתגפפת עם תיישים, אלא בדמות כל שד ואפילו השטן עצמו.

---

⁸ הגדיל לעשות ראש ישיבת הר ברכה הרב אליעזר מלמד, שאחרי שציטט את הפוסקים הרבים שאסרו על ההתאכזרות לציפור ללא צורך, בכל זאת סיפק ל"מחמירים" מידע על השעות שבהן יושב בקן הזכר ולא הנקבה כדי שלא יטעו וישלחו את האב במקום האם.

פאן והרועה דפניס, בערך 100 לפנה"ס, פומפיי.

שני פנים אלה של בעל-החיים ביהדות, לאמור, יכולת לפיתוי מיני של בני-אדם, והריגתו כדי לכפר על חטאיהם, מאפשרים לנו להכליל מהמקרה הקיצוני של החזיר אל שאר בעלי-חיים ביהדות: מי שעסוק ללא הרף בהדחת גופניותו ומיניותו, יראה אותה קורצת לו לא רק מכל אשה, ולא רק מכל אדם, אלא אפילו מכל חיה ועוף, ואלה יצטרכו לשאת בעונש.

לד. שיבת המודחק: קרבן האדם מופיע מחדש כ"קידוש השם"

אזכיר כי ההשערה שאני מנסה לבסס, מרתיעה ככל שתהיה, היא פשוטה: שנאת היהודים לעמלק ולחזיר יונקת משנאה נסתרת כלפי עצמם. ובהכללה: **כל שנאה מטפזית נובעת משנאה עצמית, שע"י הפנייתה אל אובייקט אחר מנסה השונא להינצל מהרס עצמי**. לא ייפלא על כן כי מדי פעם התפרצה ההרסנות העצמית ביהדות גם בצורה גלויה: לא זו בלבד שההלכה החדירה ביהודי בושה וסלידה מפני גופו, ולא זו בלבד שהפכה את כל היהודיות לטמאות במשך מרבית חייהן, היא גם שיננה ליהודי שאין דרך נשגבת יותר מלבטא את אהבתו לאלוהיו מאשר למות מוות נורא בפומבי שיאדיר את שמו. העובדה שהמצווה העליונה ביהדות כרוכה בהתאבדות ראוותנית, וגם קוימה אינספור פעמים, לעתים בצורות מתרידות עד רצח ילדים, היא עובדה שאסור לנו להתעלם ממנה אם ברצוננו להבין את השנאה המטפזית.

לכאורה, הקרבת החיים מתנגשת עם הפירוש המפורסם לפסוק וּשְׁמֵרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְנָתַתְּ מִשְׁפָּטִי אֲשֶׁר יִצְוֶה אֹתָם הָאֵלֶּם נְחִי בָהֶם (שמות י"ח 5), אותו פירש התלמוד "נְחִי בָהֶם – ולא שימות בהם!" (יומא פ"ה 2). לפיכך אסרה ההלכה בחומרה את ההתאבדות, וכן ביטלה את כל המצוות והאיסורים במקרה שהציות להם עלול לגרום למותו של היהודי. אבל לביטול זה הוצבו שלושה חריגים של "ייהרג ובל יעבור": עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. לכן, במקרים של המרת-דת בכפייה, נדרש היהודי לבחור במוות. כך, כפי שראינו בפרק יט, עשו בימי כיבוש הסלווקים הסופר אלעזר (מקבים-ב ו'), ואחריו חנה ושבעת בניה (מקבים-ב ז'), שתיאור עינוייהם אינו חס על מעיו של הקורא. בגרסת התלמוד לסיפור

זה שולחת האם מסר מתפאר בפי בניה המומתים: "בניי, לכו ואמרו לאברהם אביכם: אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות!" (גיטין נ"ז 2).

לדרישת האל וְאֶהְבֶּתְּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּכָל לְבָבְךָ וּכְכָל נַפְשְׁךָ וּכְכָל מְאֹדְךָ (דברים ו' 5) ניתן פירוש מרחיק-לכת ע"י ר' עקיבא, שהפר את איסור השלטון הרומאי על לימוד תורה והוצא להורג:

בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבנו, עד כאן? אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: "כָּכָל נַפְשְׁךָ – אפילו נוטל את נשמתך," אמרתי: מתי יבוא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? היה מאריך ב"אחד" עד שיצתה נשמתו ב"אחד" (ברכות ס"א 2).

ר' עקיבא היה רק אחד מעשרה "הרוגי מלכות", שעינוייהם מפורטים בקינת "אלה אזכרה" ביום הכיפורים ובתשעה באב, וכל אחד הפגין את אהבת האלוהים עד זעקתו האחרונה:

פְּרוֹת רֹאשׁוֹ תַּחֲלֶה הִרְבָּה מְנוּ לְבַעוֹן
וְנִם הִרְגִּי תַּחֲלֶה וְאֵל אֶרְצָה בְּמִיתַת מְשִׁיחַ דָּר מְעוֹן
לְהַפִּיל גּוֹרְלוֹת צָוָה צָפְעוֹן
וְנָפַל הַגּוֹרֵל עַל רֶכֶן שְׁמַעוֹן
לְשֹׁפֶךְ דָּמוֹ מִהֵר כְּשׁוֹר פֶּר
וּכְשֶׁנֶּחֱתַךְ רֹאשׁוֹ נָטְלוֹ וְצָרַח עָלָיו בְּקוֹל מֵר כְּשׁוֹפֵר
אֵי הַלְשׁוֹן הַמְמַהֲרֶת לְהוֹרוֹת אִמְרֵי שֹׁפֵר
בְּעֻנּוֹת אֵיךְ עָתָה לוֹחֶכֶת אֶת הָעֶפֶר
חֲטָאנוּ צוּרְנוּ סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ
מִה מְאֹד בָּכָה עָלָיו בְּחִרְדָּה
בֵּת בְּלִיעַל לְקוֹל בְּכִיתוֹ עֲמֻדָה
תֹּאֵר יָפִיּוֹ בְּלָבָה חֲמֻדָה
וְשֹׁאֵלָה מֵאֵת אֲבִיהָ חִיתוֹ לְהַעֲמִידָה
נֶאֱזַץ בְּלִיעַל דְּבָר זֶה לַעֲשׂוֹתוֹ
לְהַפְשִׁיט עוֹרוֹ מֵעַל פָּנָיו שֹׁאֵלָה מֵאֵתוֹ
וְלֹא עָכַב דְּבָר זֶה לַעֲשׂוֹתוֹ
וּכְשֶׁהִגִּיעַ לְמָקוֹם תְּפִלִּין וְצָרַח בְּקוֹל מֵר לְיוֹצֵר נִשְׁמָתוֹ
חֲטָאנוּ צוּרְנוּ סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ
שֹׁרְפֵי מַעֲלָה צָעֲקוּ בְּמִרְהָ
זוֹ תוֹרָה וְזוֹ שִׁכְרָה עוֹטָה כְּשִׁלְמָה אוֹרָה
אוֹיֵב מְנַאֵץ שִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא
וּמְחַרֵּף וּמְגַדֵּף עַל דְּבָרֵי תוֹרָה
עֲנֵתָה בֵּת קוֹל מְשֻׁמִּים
אִם אֲשַׁמְעָה קוֹל אַחֵר אֶהְפֹּךְ אֶת הָעוֹלָם לְמִים
לְתַהוֹ נְבִהוֹ אֲשִׁית הָדוּמִים
גְּזָרָה הִיא מִלְפָּנֶי קְבִלְיָה מְשַׁעֲשְׁעֵי דֵת יוֹמִים
חֲטָאנוּ צוּרְנוּ סֶלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ

פְּקִידִים נִהְיָוּ מֵאַחֲרֵי שְׁכַת בְּתִי כְּנִסְיֹת
מְלֵאֵי מִצּוֹת פְּרָמוֹן וּכְזוּיֹת
וְהוֹצִיאוּ אֶת רַבִּי עֲקִיבָא דֹרֶשׁ בְּתַרְי אוֹתִיּוֹת
וְסָרְקוּ בְּשָׂרוֹ בְּמִסְרָקוֹת פִּיפִיּוֹת
צָוָה לְהוֹצִיא רַבִּי חֲנִינָא בֶּן תְּרַדְיּוֹן מִבֵּית אוֹלָמוֹ
וּבְחִבְלֵי זְמוּרוֹת שָׂרְפוּ גְלָמוֹ
וּסְפוּגִין שֶׁל צֶמֶר שָׂמוּ עַל לְבוֹ לְעֵפֶב עֲצָמוֹ
וּכְשֶׁנִּסְתַּלְקוּ מִיַּד נִשְׂרָף וְסָפַר תּוֹרָה עִמּוֹ
חֲטָאנוּ צוּרְנוֹ סָלַח לָנוּ יוֹצֵרֵנוּ

מחריד? עלינו להכיר בעובדה קשה: האנשים שעשו מעשים כאלה **נהנו** מכך, וכמותם האנשים שנהנו לצפות במחזות אלה כמו במחזות שעשועים. תפקידו של הסאדיזם בהתפתחות חברות עריצות, כמו גם בהתפתחותן של דתות כמו הנצרות, טרם נחקר כראוי. די אם נציין שהגדולה בדתות העולם עושה שימוש בלתי-פוסק בדמותו של אדם הגווע בייסורים כשהוא ממוסמר אל הצלב, ושאותה דת קיימה את שלטונה ע"י מיליוני הוצאות-להורג בשיטות מבעיתות פי כמה.

אבל ממה שמלמדות הדוגמאות לעיל על מחזות-זוועה אלה, אין מנוס מהמסקנה שהיו גם **קורבנות** שהפיקו מהם סיפוק אדיר, בין אם היה זה סיפוק יצרי, דהיינו, מאזוכיסטי, במענה לסאדיזם של מעניהם, ובין אם היה זה סיפוק מעודן יותר במישור האידיאלי. כשם שסאדיזם ומאזוכים הם שתי פניה של אותה הפרעה נפשית בחיי היחיד, כך לא ייפלא לראות שתרבויות המטפחות את פולחן הקדוש המעונה הן גם אלה המשתמשות הרוצחות את אויביהן באכזריות קיצונית.

שיתוף-פעולה הדוק נוצר באופן זה בין הגוי ליהודי: הראשון יוציא את השני להורג בדרכים הסאדיסטיות ביותר, והשני יזכה לכניסה בטוחה לגן-העדן. פעם אחת זכה אפילו **התליין** בפרס זה יחד עם קורבנו. בוודאי תבינו מדוע, בהיותי נער, עמדו דמעות בעיניי כשקרא המורה בכיתה את סיפור הוצאתו להורג של ר' חנינא בן תרדיון:

הביאוהו [הרומאים] וכרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו: "אבא, אראך בכך?!" אמר לה: "אילמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי. עכשיו שאני נשרף וספר תורה עמי – מי שמבקש עלבונה של ספר תורה הוא יבקש עלבוני." אמרו לו תלמידיו: "רבי, מה אתה רואה?" אמר להן: "גיליון נשרפין ואותיות פורחות." [אמרו לו:] "אף אתה פתח פיך ותיכנס [בך] האש [להחיש את מותו]." אמר להן: "מוטב שיטלנה [את הנשמה] מי שנתנה ואל יחבל הוא [האדם] בעצמו." אמר לו קלצטונירי [התליין]: "רבי, אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך אתה מביאני לחיי העולם הבא?" אמר לו: "הן." "הישבע לי!" נשבע לו. מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו. יצאה נשמתו במהרה. אף הוא קפץ ונפל לתוך האור. יצאה בת קול ואמרה: "רבי חנינא בן תרדיון וקלצטונירי מזומנים הן לחיי העולם הבא." בכה רבי [ר' יהודה הנשיא] ואמר: "יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים" (עבודה זרה י"ח 1).

אם תקשיבו פעם, בתפילת שחרית או ערבית בציבור, לקריאת הפסוק המקודש ביותר ביהדות (דברים ו' 4) שֶׁמֶע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֶלְהֵינוּ יְהוָה אֶחָד, תשמעו אנשים מאריכים במילה "אח-ד", אותה מילה בה האריכו "מקדשי השם" כדי שיזכו למות עם הגייתה. **הזוהר** (חלק ג, ל"ג 1) מורה למתפלל

להיזכר ברגע זה בארבע דרכי ההוצאה להורג שהיו מקובלות בימי קדם – סקילה, שריפה, הרג וחנק – ולהיות מוכן למות בכל אחת מהן. כך, המחשבה על מוות בעיניים נעשית חלק משגרת יומו של היהודי.

חוקר מחשבת ישראל, ליבס, אמר בנושא זה דברים נוקבים שאני לא הייתי מעז לומר: הכתבים הקבליים מלמדים כי מעשי "קידוש השם" הללו הסבו לאלוהים הנאה ארוטית גלויה:

אכן, משתי סיבות אלה מתאוה האל למות האדם, הקנאה והאהבה. מצד אחד במוות כזה מוכיח האדם, הן המוקרב והן המקריב, שאין לפניו אהבה מעל אהבת האל, ובכך הוא משכך את קנאתו; ומצד שני, יציאת הנשמה היא מעשה האהבה הטוטאלית, בחינת ייחוד וזיווג. כאן מגיעה האהבה לשיאה, הן מצד האל, והן מצד האדם המוסר את נפשו בחפץ לב, ובאקסטאזה מיסטית.

...

אבל לא תמיד האל מסתפק במיתת נשיקה, לעתים הוא מתאוה שמיתת הצדיק תהיה דווקא בייסורים, שהרי בכך יש ביטוי שלם יותר של מסירות ואהבה, ואולי היא גם מתאימה יותר לטבע המיניות האלוהית....

בכוונות האר"י ובספר הזוהר נשמת הצדיק שיוצא בדרך זו אל אלוהיה מקיימת משימה חשובה בחיי המין של האלהות: הנשמה היא "מים נוקבין", הזרע שמעלה הנקבה לעומת זרעו של הזכר, ושמאפשר את הזיווג בין הקב"ה לבין השכינה. תיאור פיזיולוגי זה מתאים דווקא לדרך המחשבה הקבלית של ימי הביניים, אבל גם בדברי חז"ל אנו מוצאים הד עד לתפקיד שממלא מות הצדיק בחיים האירוטיים של האל, כוונתי לדברי הספד שנישא אחרי מותו של אחד החכמים: "קצף על עולמו וחמס ממנו נפשות ושמה עליהם ככלה חדשה, רוכב ערבות שש ושמה בבוא אליו נפש נקי וצדיק" (מועד קטן כ"ה 2). וכמדומני שראיתי גם שהיו שפירשו את עצם המושג "קידוש השם" מלשון קידושי אישה (19, ע' 35-6).

רק בלתי-נמנע הוא שתיאולוגיה כה עקובה-מדם תוליד היסטוריה דומה: דוד הראובני, שלמה מולכו, ר' נתן ממגנצא (שחיבר על פי המסורת את הפיוט המפורסם ליום הכיפורים "ונתנה תוקף" כשהובא גוסס אל בית-הכנסת יחד עם ידיו ורגליו הכרותות), הגראף פוטוצקי וכמובן רבבות קורבנות האינקוויזיציה, טבוחי ת"ח-ת"ט ועוד – רשימת הקדושים שמתו בעיניים הלכה והתארכה. יהודים בכל מקום החלו לאחל לעצמם סוף מפואר כזה. ר' יוסף קארו, כזכור, קיים קשר מתמיד עם "מגיד" שהיה משמיע לו נבואות שונות, או נוזף בו ומשפילו בכל פעם שחוה הנאה גשמית כלשהי. יומן הפגישות עם מגיד זה פותח לפנינו פתח ייחודי אל נפשו של אחד מגדולי הענקים בפסיקה היהודית. משאת נפשו של קארו הייתה שגויים יעלו אותו על המוקד ואז יוכל ברגעיו האחרונים לזעוק "שמע ישראל". המלאך הפרטי של קארו לא חסך בתיאורים על הפמליה הענקית שתצא לקבל את פני הצדיק שיגיע אל גן-העדן היישר מהמדורה, ממורק מכל חטאיו, להלבישו במלבושי יקר ולהובילו אל כסא הכבוד (ככלל, פמליית מלאכים מרשימה ליוותה את קארו בכל מקום ורק בכניסתו לשירותים נהג להיפרד מהם (ע' 175)). המגיד, אגב, לא קיים את הבטחתו וקארו, למפח-נפשו, נאלץ למות זקן ושבע-ימים במיטתו. יעב"ץ (יעקב עמדין בן צבי, 1698-1776, מגדולי הלוחמים בשבתאות והראשון לחשוד כי ה"זוהר" נכתב בימי הביניים) ציטט בעניין זה ביובש את דברי אביו: "הבית יוסף [קארו] היה למדן גדול יותר מ[ה]מגיד שלו." ^{183,75}

אחד משיאי התופעה אירע במסע הצלב הראשון (1069), כשאספוסוף נוצרי הולך וגדל יצא מצרפת דרך גרמניה מזרחה, נתקל ביהודים והחליט לפתוח בהם את מלחמת-הקודש. קהילות שלמות בעמק הריינוס התאבדו, לעתים תוך רצח ילדים בידי הוריהם, כדי שלא יוכרחו להתנצר, וסופרים ופייטנים

התחרו בתיאורים על תחנוני הילדים ואטימת האזניים מצד הוריהם. הפוסקים בדורות הבאים, שלא העזו לגנות מעשים אלה, נקלעו להתפתלויות מיוסרות. הריטב"א (רבי יום טוב בן אברהם אלאשבילי [איש סביליה], 1250-1330) כתב באי-רצון גלוי: "ומכאן לומדין לשחוט הנערים בגזירות מפני העברת הדת, ע"כ [עד כאן] מצאתי בגיליוני התוספות, והם דברים שצריכין תלמוד ועיון גדול, אלא שכבר הורה זקן, ושמענו בשם גדולי צרפת שהתירו כן הלכה למעשה."⁸³ גם המהר"ם מרוטנבורג (רבי מאיר בן ברוך, 1215-1293), שנודע כאחד הפוסקים ההומאניים ביותר (הוא נשאר עד מותו בכלא התורכי כיוון שאסר על היהודים לפדותו במחיר מופקע), התלבט, הצדיק לבסוף את הריגת הילדים, וגם הבטיח שאלה שיוממו על "קידוש השם" לא יחושו כאבים ואפילו ישירו במקום לזעוק. אפשר לתאר כמה המוני אומללים נפלו קרבן להבטחה זו. המהרש"ל (רבי שלמה לוריא, 1510-1573) הגיע ל"פשרה" מעוררת פלצות: "אסור לשחוט בניו בעת הגזירה, ולהצית הבית באש מותר [...] יכול להצית את הבית כדי שיישרפו הוא ובניו בעת הגזירה וזה אינו קרוי חובל בעצמו."

ואת שקיימו בעצמם תבעו יהודי גרמניה משאר קהילות ישראל: יהודי צפון אפריקה שאלו רב אשכנזי מה דינם של יהודים שתחת רדיפות הקנאים המוסלמים העדיפו להודות בנביאותו של מוחמד כדי להציל את חייהם. תשובת הפוסק הייתה חד-משמעית: הם חטאו כשלא "קידשו את השם" ולכן חייבים הם בעונש מוות על פי ההלכה. בכך לא היה לו דין: כל מצווה שהם מקיימים אחרי שהתאסלמו, הוסיף, מהווה בעצמה עבירה!

ואז, מתוך האורגיה המאזוכיסטית, התרומם קול בלתי-מוכר עדיין, צלול, רועם, בז לקנאים ורווי חמלה להמוני הנרדפים: הרמב"ם, שגם משפחתו נמנתה על פליטי ה"אלמוואחידין", היה בן עשרים ומשהו כשחיבר את המסמך המכונן הידוע כ"מאמר קידוש השם" או "איגרת השמך".⁸⁴ בתגובתו תקף הרב הצעיר את הפוסק והציגו, בלעג מושחז, כאידיוט שגרם נזק נורא לעמו:

וכאשר שמענו גידופו וחירופו ואריכות לשונו בסכלות והוללות אמרנו אין ראוי עם כל זה שנתפוס עליו [נשפוט אותו] עד שנשמע סוף דבריו, אולי יהיה כדבר שלמה טוב אֶתְרִית דָּבָר מִבְּרָאשִׁיתוֹ (קוהלת ז' 8). ומצאנוהו בתכלית [בסוף] דבריו אומר, שהמינים והערלים יאמינו כמו כן שהם ימותו ולא יודו לו בשליחות [שגם גויים חייבים להיהרג על קידוש השם]. וכאשר שמענו זה הובהלנו מרוב פלא ואמרנו: המבלי אין אלוהים בישראל, כשיהיה עובד עבודה זרה שורף בנו ובתו לנעבד, קל וחומר שנשרוף אנחנו עצמנו בעבודת האל? אוי לשאלה, אוי למענה!

ראו, הזהיר הרמב"ם, איך נענשו אפילו משה רבנו, אליהו הנביא ועוד מנהיגים רבים שהוציאו מפיהם דיבור המטיל דופי בעם ישראל; ראו כמה מגדולי התנאים הסכימו למראית-עין לעבוד עבודה זרה כדי להציל את חייהם. נכון, "קידוש השם" הוא מצווה גדולה, אבל מי שלא עמד בו כוחו לקיימה לא עבר שום עבירה. מכאן, בעקבות "איגרת הנחמה" של אביו ר' מימון הדיין, המשיך ומנה שורת מקרים שבהם הדין הוא הפוך: "יעבור ואל ייהרג". הוא אף מצא עצמו מאיים באש הגהינום על מי שיקריב את חייו ללא צורך!

ללא הועיל: בימי השתלטות האינקוויזיציה על ספרד נתפסו רבבות "קונברסוס" (מומרים) מקיימים את מצוות היהדות בסתר,

פוסקים רבים אחרי הרמב"ם טענו שפסיקתו מנוגדת להלכה. האחרון שבהם היה --- סולובייצ'יק, שסבר שמי שלא עלה על המוקד כשהגוי תבע ממנו להמיר את דתו הוא חוטא.

לא פחות חמור מהתופעה ההיסטורית הוא היעדר ההתייחסות הביקורתית אליה בהגות הישראלית המודרנית. ספרו של גולדין⁸⁵ על פרעות תתנ"ו (1069), שנכתב מנקודת-ראות מסורתית מובהקת,

מקומם כבר בכותרת שלו: המילים משיר השירים על פן עלמות אהבונך (שיר השירים א' 1) פורשו במדרש כ"על מות אהבונך" (שיר השירים רבה א' 22). גולדין בחר במילים אלה ככותרת ספרו, שהוא, בפשטות, שיר הלל להתאבדויות ההמוניות של יהודי אשכנז, כולל רצח הילדים. לא זו בלבד שגולדין מכנה את התועבה הזאת "דרך מפוארת", הוא גם מסביר את ההבדל בין "מקדש השם" היהודי לבין המרטיר והשאהיד:

כאמור, מקדש השם היהודי הושפע מהעולם הנוצרי שתקף אותו, אך היה שונה באופן מהותי מן המרטירים הנוצרים. התופעה היהודית של קידוש השם לא הייתה כרוכה בהתקפה, ברצון לכיבוש, אלא הייתה ביטוי קיצוני ומוחלט של אמונה. היהודי נקט צעד קיצוני של המתה עצמית ושל הריגת המשפחה כפעולה אחרונה של הגנה על אמונתו. כך בהתנהגותו, כך בתיאולוגיה שלו.^{85, 347}

איזה הבדל תהומי! הנוצרי הברוטאלי מתאבד על מזבח אמונתו לשם "התקפה" ומתוך "רצון לכיבוש", ואילו היהודי – הנחמד, העדין והמתחשב – מסתפק ב"הריגת המשפחה"...

בולט באומץ-לבו בנושא זה הוא ישראל יעקב יובל, שספרו שני גייים בבטנך⁸⁶ עסק גם באותם מאורעות של מסע הצלב הראשון. לא רק שיובל קורא לילד בשמו (תרתי משמע), דהיינו, רצח ילדים, אלא שהוא ממשיך קו מחשבה שכבר גולדין הודה בו, דהיינו ש"מקדשי השם" היהודים חיקו בפרטים רבים את המרטירים הנוצרים. יובל מוסיף ותוהה אם מעשי היהודים לא מצאו, באיזושהי דרך עקומה, הד בלבבות הצוררים עצמם. עובדה: עלילות הדם הראשונות הופיעו רק כמה עשורים אחרי מעשי "קידוש השם" של מסע הצלב הראשון. שמא הנוצרי שהביט בבעתה ובהערצה ביהודי השוחט את ילדיו, נטה ביתר קלות להאמין כי הוא מסוגל לשחוט ילדי אחרים?

ועוד דבר שמעירים עליו ליבס, גולדין ויובל, שפירושים שוליים במדרש לפיהם הסתיימה עקדת יצחק בשחיתתו ושריפתו, ורק אחר-כך קם לתחייה מתוך האפר, נעשו נפוצים בספרות היהודית על פרעות תתנ"ו. שוב ושוב מתארים היהודים את הילדים הטבוחים כ"זבח", "מנחה" ו"קרבן עולה".

ליבס, חוקר הקבלה שלא היסס להצביע לעיל על הצד האירוטי בסיפוק שמקבל האל מקרבן "קידוש השם", הראה כי שורשי המושג נעוצים ברבדיו הקדומים ביותר של המקרא. עליי להודות כי הייתי רוצה להביא כאן את מאמרו של ליבס בשלמותו, אבל אסתפק בקטעים בהם הוא מצביע על אזכורים ברורים בתנ"ך בהם השתמר האל הקדמון התאב לקרבן-האדם:

תולדות עם ישראל, לפי תיאורי מקורות הדת, אינם אלא תיאור אהבתו-קנאתו-שנאתו של האל. תיאורי האהבה המקראיים, שנתחזקו עוד בדברי חז"ל (כגון בדרשנות האליגוריסטית על ספר שיר השירים), מלווים לרוב בתיאורי קנאה-שנאה. לאחר חטא העגל, ראש וראשון לזנויות ישראל, שהיו אז כ"כלה שזינתה בתוך חופתה" לפי ניסוחם של חז"ל, אומר האל למשה: הַנִּיחָה לִי וְיִחַר אִפִּי בָהֶם וְאֶכְלֶם וְאַעֲשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גָּדוֹל (שמות ל"ב 9-10). ואם לא כילם בהזדמנות זו, הרי כמה פעמים במהלך ההסטוריה לא נשאר מהם אלא שריד מועט. וזה נשאר בגלל המתח הפנימי בנפשו של האל, שגודל האהבה מוליד בה קנאה המולידה שנאה, וגודל השנאה מעוררת את האהבה; כי אם יושמד ישראל כולו, על מי תחול האהבה? (19, ע' 31).

...

בכל הדורות הללו נראה שהאל חיפש לו אדם שעליו תחול אהבתו. תחילה מצא את חנוך, שאכן לא יכול היה להאריך ימים תחת נטל אהבה שכזאת, ואז מצא האל את "אברהם אוהבו" (לפי ישעיהו מ"א 8). לא קלים היו הייסורים שהעניק האל באהבתו

לאברהם, ולא בכדי מונים חז"ל עשרה נסיונות שבהם ניסה האל את אברהם. אנו נעיין רק בניסיון האחרון, הוא עקידת יצחק. מה ראה האל לצוות על אברהם להעלות לעולה את יצחק? נדמה לי שהתשובה לכך משתמעת מנוסח הציווי: קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת, את יצחק, ולך לך אל ארץ המזרח והעלהו שם לעלה (בראשית כ"ב 2). מה עניינה של החזרה את בנך את יחידך אשר אהבת? אני שומע כאן את קולו של המקנא: מאה שנה היה אברהם אהובו הבלעדי של האל, ועתה נולד לו בן, והוא יחיד והוא אהוב, והאל חושש מן התחרות. לפיכך הוא מנסה את אהבתו בניסיון העליון, שהוא הדרישה להקרבת בן זה למען האל ואהבתו.

אכן קורבן אדם, ובעיקר קורבן הבן (או הבת), הוא המענה הנאות לאהבה כה תובענית. ולפיכך כדאי לעיין מעט בייחסה של הדת היהודית לקורבן מעין זה. אנו חונכנו לחשוב שהיחס הזה הוא שלילי לחלוטין, וכן נראה גם בעיון שטחי במקורות. למשל, כאשר התורה מבקשת לציין את תועבותיהם של העמים יושבי הארץ לפני הכיבוש הישראלי היא מביאה דוגמה זו: **כִּי כָל תּוֹעֵבַת יְהוָה אֲשֶׁר שָׁנָא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם כִּי גַם אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנֹתֵיהֶם יִשְׁרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם (דברים י"ב 31)**. אבל בעיון נוסף נראה שהיחס הוא מסובך ואמביוולנטי (וכבר עסקו בו חוקרים רבים, איש איש לפי דרכו). סיבוך זה מקורו, לדעתי, בשניות שעליה הצבענו לעיל, בין הדת האישית המקורית והספונטאנית לבין גילוייה הציבורי והממוסד (ע' 32).

...

מעניינת ביותר היא עמדתו של הנביא יחזקאל (כ' 6-25). זה לא יכול היה לפסול מעיקרה את מצוות הקרבת הבכור, שהיתה בודאי בנוסח שראהו כמוסמך, לפיכך הודה בכך שזאת מצוות האל, אבל טען שהיא מצוה רעה שניתנה כעונש: **וְגַם אֲנִי נִתְּתִי לָהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים וּמִשְׁפָּטִים לֹא יָחִיו, בָּהֶם, וְאֶטְמָא אוֹתָם בְּמִתְּנוֹתָם בְּהַעֲבִיר כָּל-פֶּטֶר חֶמֶס**.⁸ ובאמת, משהו ממצוה זו שרד גם בנוסח התורה שבידינו: **כָּל-חֶמֶס אֲשֶׁר יִחַר מִן-הָאָדָם לֹא יִפְדֶּה, מוֹת יוֹמָת (שמות כ"ז 29)**.

אך החשובים ביותר הם הסיפורים הפרטיים של הקרבת בכורות, ומהם נלמד לא רק על ההלכה האנושית, אלא גם יחסו של האל עצמו אל הקרבת הבכורות: כאשר ראה מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה בישראל, ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עלה על-החמה, ויהי קצף גדול על ישראל, ויסעו מעליו וישבו לארץ (מלכים-ב ג' 26-7). כאן, אומנם, קשה לקבוע מיהו הקוצף שקיבל את קורבן הבכור, האם ה' אלהי ישראל, או אולי כמוש אלהי מואב (כנראה במכוון סתם זאת הכתוב בלשון ויהי קצף) (ע' 33).

האם זוכרים אתם את "שיבת המודחק" של פרויד שהובאה במבוא הפסיכואנליטי למאמר זה? אולי, כפי שסבר פרויד עצמו, הוא מתרחשת גם בקנה-המידה ההיסטורי? אכן, לנוכח הממדים המחרידים שלבשה מצוות "קידוש השם" קשה להימלט מהמסקנה: **פולחן קרבן האדם הצלית לשוב ולחדור אל לב-לבה של דת ישראל, שכל כך התאמצה לסלקו מהעולם**.

⁸ ראו איך גם המשך הפסוק תומך יפה בטענת ליבס: **לְמַעַן אֲשַׁמֶּם [מלשון שממה] לְמַעַן אֲשֶׁר יִדְעוּ אֲנִי יְהוָה**.

לה. מקורות אבולוציוניים ונפשיים להכחדה העצמית

איך ניתן להסביר חיזיון אימים כזה, שבני-אדם נדחפים בנחישות כזאת אל מוות בעיניים? שתי תורות, הסוציוביולוגיה והפסיכואנליזה, מציעות לכך הסבר, והן משלימות זו את זו.

הגנטיקאי ריצ'רד דוקינס טבע לפני שנים רבות את המושג "גֵן אנוכי".⁸⁷ נתאר לעצמנו גֵן האחראי להתנהגות הגורמת למות החיה או הצמח הנושאים אותו. ההיגיון האבולוציוני אומר שגֵן כזה ייעלם עד מהרה. בא דוקינס ותיקן: אם, לצד אובדן האורגניזם הנושא אותו, מסייע גֵן כזה לשרידתם של אורגניזמים אחרים הנושאים **העתקים זהים שלו**, הרי שגֵן זה דווקא יגבר על מתחריו. דוגמה בולטת לכך היא הדבורה, שעקיצתה היא מעשה התאבדות: העוקץ הנתלש ונשאר נעוץ בבשרנו קורע את אבריה הפנימיים. התאבדות זו היא מעשה נבון מבחינה גנטית כי הדבורה עצמה אינה מסוגלת להתרבות (שק הארס שלה הוא למעשה צינור ביצים מנוון ששינה את תפקידו), בעוד המלכה שבכוורת, שהיא למעשה אחותה, נושאת העתקים של אותם גנים ולפיכך, למעשה, יולדת עבודה את צאצאיה. כך, גֵן יצליח להשתכפל פעמים רבות יותר אם יגרום להתאבדות החיה או הצמח הנושא אותו, כל עוד יבטיח בכך את שיכפולו במקומות אחרים.

כעבור כמה שנים הרחיב דוקינס את המודל כך שיסביר עוד מערכת המשתכפלת ביעילות רבה יותר: הזיכרון האנושי מסוגל לעבור במהירות ובדייקנות ממוח למוח באמצעות מילים מדוברות או כתובות. אם היחידה היסודית של הגנום (genome) היא הגֵן (gene), הרי ליחידה היסודית של הזיכרון (memory) ניתן לקרוא מֶם (meme). הייתכן, אם כן, בדומה לגֵן האנוכי, שיהיה גם מֶם אנוכי? בוודאי, השיב דוקינס. כשאדם מקריב את חייו למען רעיון, כמו אמונה דתית, הרעיון שקנה שביתה במוחו חודר במוחו ביתר-שאת למוחותיהם של רבים אחרים שילכו בדרכיו.⁸⁸ כיום, כשכל אדם מודע לסכנת ההידבקות של המחשב שלו ב"וירוס" חדש, לא קשה להבין איך גם המוח האנושי יכול להיות חשוף לטפילים וירטואליים כאלה.

המֶם האנוכי, פשטני ככל שייראה, הוא בעיניי אחת התובנות המבריקות ביותר להבנת האדם, למרות האנטגוניזם החריף שמחברו מעורר בשל התבטאויותיו הקיצוניות נגד כל הדתות ודעותיו האנטי-ישראליות (ועל כך אוסיף את התקפותיו המרושעות נגד סטיבן גולד המנוח). לכן אני מציע למודל המֶם האנוכי השלמה פסיכואנליטית, המצביעה על הרווח הנפשי המשמש לו דלק.

כי אם חיפשנו מקורות לשנאה העצמית העומדת על-פי השערתנו ביסוד השנאה המטפיזית, הרי הפסיכואנליזה מצביעה על שני מקורות עיקריים כאלה: התסביך האדיפאלי כרוך בשנאה כלפי ההורה בן המין השני, שנאה החייבת בהדחקה. ממשיכיו של פרויד הצביעו על המקור המשלים: דחף הרצח כלפי הצאצא, בייחוד של האב כלפי בנו, שבתקופות היסטוריות כה רבות התפרץ בצורתו הנוראה ביותר בפולחני קרבן הילדים בדיוק באותן תרבויות שבתוכן התפתחה תורת ישראל ומהן התאמצה בכל מאודה להיבדל. בפרק ז' דנתי ביחסו הכפול של אלוהים לישראל: מצד אחד שבועות אהבה ונאמנות ל"עם סגולה" ומצד שני עונשים ואיומים תמידיים בהשמדה טוטאלית. אין פסיכולוג שאינו מכיר את המצב האנלוגי: הורה המתעלל בילדו אך שב ומצהיר על אהבתו אליו. זה בדיוק מה שהופך את הקשר להרסני כל כך. אני מבקש, לפיכך, להמשיך לחקור בנקודה זו. אלוהים, ראינו, המשיל את בני ישראל פעם לבניו ופעם לאשתו, ולמרות שאיים מדי פעם למחותם מעל פני האדמה היה שב ומצהיר בשוך כעסו על אהבתו הנצחית אליהם. רק איום אחד לא השמיע האלוהים מעולם: שסתם ינטוש את עם ישראל. עם סגולה שחדל להיות עם סגולה – אחת דינו להימחות. הנה, בין דוגמאות רבות, דברי יחזקאל:

לָכֵן, זֹנָה, שָׁמְעִי דְבַר יְהוָה. כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְהוִה: יַעַן הִשְׁפַּךְ נִחְשֶׁתְךָ וַתִּגְלֶה עֲרֹנְךָ בְּתֹנִיּוֹתֶיךָ עַל מֵאֶהְבֶּיךָ וְעַל כָּל גִּלּוּלֵי תוֹעֲבוֹתֶיךָ וְכַדְמֵי בְנֶיךָ אֲשֶׁר נָתַתְּ לָהֶם, לָכֵן הִנְנִי מְקַבֵּץ אֶת כָּל-מֵאֶהְבֶּיךָ אֲשֶׁר עָרַבְתָּ עֲלֵיהֶם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר אֶהְבֶּתָּ עַל כָּל אֲשֶׁר שָׁנֵאתָ

וְקִבְצָתִי אֹתָם עָלַיִךְ מִסְבִּיב וְגִלְתִּי עֲרֹנְתְךָ אֲלֵהֶם וְרָאוּ אֶת כָּל עֲרֹנְתְךָ. וְשִׁפְטִיךָ מִשְׁפָּטִי נִאֲפֹת וְשִׁפְכֹת דָּם, וְנִתְחַיֶּךְ דָּם חֲמָה וְקִנְאָה. וְנִתְחַיֶּי אֶתְךָ בְּיָדָם וְהָרְסוּ גִבְךָ וְנִתְחַיֶּי רַמְתִּיךָ וְהִפְשִׁיטוּ אוֹתְךָ בְּגִדֶיךָ וְלָקְחוּ כָּלִי תִפְאָרְתְךָ וְהִנִּיחוּךָ עִירָם וְעֲרִיָה. וְהִעֲלֹ עָלֶיךָ קֶהֱל וְרָגְמוּ אוֹתְךָ בְּאֶבֶן, וּבִתְקוֹן בְּחִרְבוֹתָם. וְשִׁרְפוּ בְּתִיךָ בָּאֵשׁ וְעָשׂוּ בְּךָ שִׁפְטִים לְעֵינֵי נָשִׁים רַבּוֹת, וְהִשְׁפִּיתִי מְזוֹנָה וְגַם אֶתְנֶן לֹא תִתְּנִי עוֹד. וְהִנְחֹתִי חֲמָתִי בְּךָ וְסָרָה קִנְאָתִי מִמֶּךָ, וְשִׁקְטָתִי וְלֹא אֶכְעַס עוֹד (ט"ז 35-42).

כמובן, ההתפייסות היא לזמן קצר – אחרת היה התנ"ך ספר הרבה יותר קטן – והפרק הבא מביא התפרצות זעם מחודשת. מכה, מתפייס, ושוב מכה... למה נשמע תיאור זה מוכר? אֵלֹן⁸⁹ תרגם את הדברים לעברית פשוטה:

ושיהיה לך ברור, זונה, לעולם לא אוותר עלייך. הנישואין שלנו תקפים לעד ולעולמי עולמים. שכן, נישואין קתוליים יכולים להסתיים אם האשה מזנה תחת בעלה ואילו הנישואין שלנו לא ייגמרו לעולם. לעולם לא אוותר עלייך, זונה. גם אם תעשי את כל המאמצים להינתק ממני. הרי את מעוגנת לי לנצח, הרי את מסורבת-גט שלי לעד ולעולמי עולמים, גם אם תמשיכי לפשק רגלייך לכל עובר ושב. לעולם תהיי שלי... שלי... (ע' 252).

אנחנו מדברים כאן, בכל הפשטות, על **גבר מכה**. הוא מתעלל באשתו וילדיו לא כי הוא שונא אותם – כלומר, לא רק שונא – אלא גם **אוהב** עד כלות, פשוטו כמשמעו, ואינו מסוגל לדמיין את חייהם בלעדיו ולהיפך. **כי מה הבעיה, בעצם, למי ששונא את אשתו וילדיו עד כדי להכותם ואפילו לרצוח אותם, פשוט לסלקם מחייו? ואין מנוס מהשאלה המשלימה: למה, לעזאזל, הם חוזרים אליו ומגנים עליו?**

התשובה כל כך ידועה שספק אם יש טעם להתעכב עליה: כי על פי רוב יש שני שותפים לקשר הרה-גורל זה. קרבן ההתעללות, בין אם המדובר בילד או באשה, אינו מסוגל להתנתק מהמתעלל כל חייו, אפילו לא אחרי מותו, ונעשה דכאוני, אובדני ו/או אלים. המעבר מהתחום האינדיווידואלי אל התחום ההיסטורי הוא בלתי-נמנע: כמעט אין ילד מוכה שאינו הופך בתורו להורה מכה, וכך הופכות קלקלות משפחתיות למורשת קטלנית לאורך דורות.

וכאן מגיעים אנו לאחת מתרומותיה הגדולות של הפסיכואנליזה להבנת ההפרעות הנפשיות הפוקדות לא אנשים בודדים אלא עמים שלמים: **התופעה הנפוצה כל כך של התעללות בתוך המשפחה, שאינספור דורות העבירוה בעל-כרחם זה לזה תחת קשר שתיקה בן אלפי שנים, עברה נורמטיזציה ע"י הדת, והיא החוליה הראשונה בשרשרת התהליכים הפתולוגיים שהשנאה המטפיזית לצורותיה היא תוצאתם.**

לו. המשפחה כמקום סכנה: הביוגרפיה המונוטונית של הרוצח הסדרתי ורוצח-ההמונים

ב-1996 רצה צעיר בשם רעי חורב צעיר אחר, אסף שטיירמן, שאותו לא הכיר, סתם כך. "ברגע שראיתו אותו שנאתי אותו", סיפר לחוקריו בטון החלטי, "כי היה לו פרצוף של פוסית". הוא נתפס כעבור ארבע שנים, אחרי שאיים לרצוח את אשתו, ולא מן הנמנע שהוא גם זה שניסה להצית את הבית על ילדו החורג. במהלך משפטו קלטו מצלמות הטלוויזיה רגע מצמית. סבו של הנרצח, יוסף גומל, ישב בקהל בשורה מאחרי אֵם הרוצח. "זה הבן שלך", נשמע קולו מטיח באשה שלפניו. "את גידלת רוצח! נתת לו לשנות רצח במקום חלב!"

ראוי שנקשיב לדברים שהשמיע הסב השכול מנהמת לבו. איני יודע מה עשה את רעי חורב לרוצח, וגם לא על הדרך בה גידלוהו הוריו, ומן הסתם לא אדע לעולם. ובכל זאת, הבנתו של מר גומל בנפש האדם היא לדעתי טובה בהרבה מזו של כל החוקרים השותפים לניסיון הנואל להעמיד את הפסיכולוגיה

כולה על בסיס ביולוגי. הסבריהם ה"מדעיים" המרשימים מדברים על רצף של נוקליאוטידים בדנ"א של הרוצח האחראי לרצפטורים פגומים לדופאמין, או גידול שפיר בדיוק ליד האמיגדלה שלו שלחץ עליה בדיוק ברגע שהגיעה שעת הכושר. הסברים כאלה הם ללא ספק תקינים פוליטית: גנים וגרעינים נוירונאליים לעולם לא ינעצו בכך מבט מיוסר כמבטה של הגברת חורב והורים אומללים מסוגה שמצאו עצמם מול פשעי ילדיהם. תיאוריות כאלה גם זוכות לתמיכת תעשיית תרופות אדירה ודעת-קהל מפונקת שמאוד לא אוהבת לשמוע שדרך גידולו של אדם מעצבת אותו יותר מכל גורם אחר. דא עקא שתיאוריות אלה נשענות על בסיס מדעי שאינו רחב בהרבה מזה של האסטרולוגיה.⁸ מה לעשות, פסיכולוגיה תקינה-פוליטית כמוה כפיזור אבקת-אפייה על ראש נגוע כינים: אפס נזק, אפס תועלת.

מה, אם כן, הופך אדם לרוצח? למדע יש תשובה לפחות לגבי הצורה הקיצונית של מצב זה. הקרימינולוגיה הקדישה מאמץ ניכר ליצירת פרופיל של הרוצח הסדרתי ואף רשמה כמה הצלחות צנועות באיתורם של פושעים כאלה שהטילו את חתיתם על מדינות שלמות. ווארן וחיב⁹⁰ חקרו עשרים רוצחים סדרתיים שהפיקו הנאה מינית מההתעללות בקורבנותיהם. מחציתם דיווחו על הורה שזנח אותם או התגרש. במחקר אחר של אותו צוות על 41 אנשים מורשעים שלא רצחו, סיפרו 76% מהמרואיינים כי סבלו מהתעללות מינית בילדותם.⁹¹ הנטישה מצד הורה היא רק חלק מהתמונה, ובוודאי קדמו לה דברים חמורים יותר, שכן לאנז'בן⁹² בדק מדגם, אמנם קטן, של 13 רוצחים שהתעללו מינית בקורבנותיהם. רובם ברחו מהבית בילדותם ולשבעה מהם היה אב אלקוהוליסט. רסלר ושכטמן⁹³ חקרו 36 רוצחים מיניים. למחציתם היה מקרה של מחלת נפש במשפחה ולמחציתם הורה עברייני. רובם באו ממשפחות שצרכו סמים או אלקוהול. כולם סבלו מהתעללות נפשית וקצתם סבלו מהתעללות פיזית. הישראלי היחיד עד כה בספרות זו, שנבדק ע"י קליאן ועמיתיו,⁹⁴ מציג פרופיל דומה. הוא ואמו הוכו באופן קבוע ביד אב שיכור והוא עבר התעללות מינית מצד דודו. הוא מציג בכל זאת פרט מעניין: הוא רצח גם את שני הוריו. הרצח הראשון היה של הומוסקסואל זקן שהיה לו "כמו אבא." הקורבן הרביעי היה אביו והקורבן השמיני והאחרון הייתה אמו. כל קורבנותיו היו קשישים, ונימוקיו למעשי הרצח היו "הוא היה סוטה" או "עשיתי לו טובה שלא יסבול." מאלף במיוחד מחקרם של ג'ונסון ובקר,⁹⁵ שחקרו תשעה נערים שהודו ב**פנטזיות** על רצח סדרתי. הממצאים תאמו היטב את הממצאים שלאחר מעשה ברוצחים הסדרתיים שמימשו את הזיותיהם. אחד הנערים היה אובדני, שני כבר הספיק להרוג בעלי חיים והפנטזיות שלו כללו הפרשות ובעלי חיים. החמישי נולד כתוצאה מאונס והיה עד להטרדות של האב-האנס כלפי אמו, וגם הוא כבר הרג שני כלבים. את הנער השביעי פיתתה האם ליחסי מין והוא היה תכופות עד לצעקותיה בעת המשגל. השמיני עבר התעללות מצד קרוב משפחה כשהיה בן שמונה. התשיעי ננטש בידי הוריו, הרג בעלי חיים וניסה להרוג את אחיו. לברוד⁹⁶ סקרה באופן איכותני את המקרים המפורסמים ביותר של רצח סדרתי בארה"ב ומצאה כמעט בכלם התעללות בילדות, אבדן, נטישה וגילוי עריות. לא זו בלבד שקורבנות הרוצחים נשאו דימיון לאמהותיהם, אלא שהאם עצמה הייתה לעתים הקרבן הראשון או האחרון בסדרת מעשי הרצח, ואחד מהם אמר כי לו הרג את אמו תחילה אולי היה נמנע מותם של האחרים. בולטת הישנות ההתעללויות בבעלי-חיים בילדותו של הרוצח כמנבא לסכנה העתידית.

מחקר אחר הולך צעד נוסף. ג'ונתן פינקוס, נוירולוג,⁹⁷ ודורותי לואיס, פסיכיאטרית,⁹⁸ חקרו יחד מאה וחמישים רוצחים, בהם נידונים למוות, רוצחים סדרתיים, ילדים רוצחים, אסירי בתי כלא פסיכיאטריים ונוער עברייני. בין פושעים אלה **שיעור המקרים של התעללות בילדות, מינית או אחרת, הגיע ל-94%, בהם 13 מתוך 14 הנידונים למוות**. למאפיין זה הוסיפו פינקוס ולואיס גם מחלת נפש,

⁸ אלה המבקשים למחות כאן יכולים לחסוך לעצמם את המנטרה השגורה: "כיום מקובל להסביר את ההתנהגות כאינטראקציה בין גורמים ביולוגיים, פסיכולוגיים וסביבתיים." הכל טוב ויפה, אבל מנטרה זו משמשת כמעט תמיד להסבר ביולוגי עם אפס התייחסות לחוויות הילדות והשפעת המשפחה. די לקרוא את ספרה גדוש ההבלים של עדה למפרט - - -

על-פי רוב מאניה-דפרסיה או פֶּרְנוֹיָה, וכן פגיעה מוחית, בין מולדת ובין כזאת שנגרמה כתוצאה מתאונה, מחלה או מההתעללות עצמה. לואיס נחרצת בדעתה שטראומה קשה בילדות מופיעה בביוגרפיה של כל רוצח. ספרה גם מרגש בשל העזתה להשוות בין חוויותיה שלה כילדה דחויה לבין החוויות שסיפרו לה הרוצחים בשורת הנידונים למוות שאיתם בילתה שעות כה רבות. פינקוס המשיך ויישם ממצאים אלה להבנת אופיו של היטלר. מבחינה זו הוא אינו רואה הבדל בין הרוצח האלמוני הנכנע לדחפיו בחשאי לבין הדיקטטור המצליח לרתום אחרים למלאכת הרצח. בכל המקרים האלה נזרע דחף הרצח בשנות החיים המוקדמות, כשהמקום שאמור היה להיות מקור ההגנה והדאגה היווה סכנת מוות.

מה המשותף, אם כן, לרוצחים הסדרתיים החשאיים ולרוצחי-ההמונים שהגיעו לשלטון? עיון בביוגרפיות של דיקטטורים שעסקו ברצח-המוני, אם במהלך דיכוי העם שבו שלטו ואם בטבח בעמים אחרים, מגלה תמונה דומה. הפרופיל של רוצח ההמונים כולל התעללות בילדות, בדרך כלל מצד הורה, וכן מופיעה התעללות שלו עצמו בבני משפחתו. המאפיין השני הוא מאלף, שכן כמעט כל הורה מתעלל מתגלה כמי שהיה קורבן להתעללות בילדותו. לפיכך, נראה לי שדי במאפיין השני כדי לבסס את קיומו של הראשון גם בהיעדר עדות ישירה לו. נטייה אובדנית שכחה אף היא בין רוצחי-ההמונים, וגם כאן הזיקה לחוויות ההתעללות בילדות ברורה. עוד מאפיין, אם כי קשה לבססו באופן ישיר, הוא דמיון כלשהו בין הרוצח לבין קורבנותיו.

על סדאם חוסיין (1937-2006) נכתב מחקר מקיף בידי ג'ורלד פֶּוֹסֶט, פסיכיאטר שעבד בשירות הסי-איי-איי, והמזרחן הישראלי אמציה ברעם.⁹⁹ אביו מת טרם לידתו, אמו ניסתה להתאבד ואחר כך לבצע הפלה, ובשני המקרים נמנע הדבר בידי שכנים יהודים שהעידו על כך כעבור שנים רבות בישראל. כשנולד, לא יכלה אמו להביט בו ומסרה אותו לידי דודו, אך בגיל שלוש נישאה שנית והשיבה אותו אליה ואל אב חורג שהתעלל בו.

קולגה וידיד של סדאם, שנפטר עם תחילת ריצוי עונש מאסר העולם שנגזר עליו, היה סלובודאן מילושביץ (1941-2006). רק מעט ידוע על ילדותו, אבל פרט מאלף הוא ששני הוריו התאבדו, אביו אחרי שנטש את המשפחה ב-1962 ואמו ב-1972. אחי-האם התאבד אף הוא.

יוזף סטאלין (1879-1953) סבל מהכאותיו של אב שיכור שהכה את האם, שבתורה התעללה אף היא בבנה, שפעם הטיל פגיון באביו, שלבסוף נזרק מבהית בידי האם ונרצח כשסטאלין היה בן אחת-עשרה. בבגרותו, לפי כל הסימנים, אהב סטאלין את אשתו הראשונה, יֶקָתֵרִינָה, שדמתה לאמו לא רק בשמה אלא גם במראה פניה, למרות שהזניח אותה. אחרי מותה ב-1907, שלוש שנים אחרי נישואיהם, אמר שלא נותרו בו רגשות – אמירה כנה מאוד בהתחשב בשנאה שחש כלפי בנו מאישה זו, יאקוב. אחרי ניסיון ההתאבדות הכושל של הבן לעג לו על שהחטיא בירייתו. מאוחר יותר הפקיר אותו בשבי הנאצי, שם הצליח הבן לפטור את אביו מעונשו כשהתאבד בנגיעה בגדר החשמלית. אשתו השנייה של סטאלין, נדייז'דה, התאבדה ב-1932. ביכובסקי,¹⁰⁰ בניתוח אישיות מאלף, מתמצת אותו בכינוי "הרודף הרדוף".

יוצא דופן בקבוצה זו הוא סאלות סאר, שנודע לעולם בשם פול פוט, האיש שרצח שני מיליון מבני עמו רק משום שהיו בעלי השכלה כלשהי או גילו סימן אחר כלשהו של תרבות בורגנית.¹⁰¹ הוא שונה מהרוצחים האחרים בכך שגדל על פי העדויות במשפחה אוהבת. הוא דומה להיטלר ולסדאם בכך שהכניס את ארצו ביוזעין למלחמה אבודה ובהתנכרותו לבני משפחתו: שני אחיו, שהיו בעצמם קורבנות מחנות הריכוז של החמר רוז', לא ידעו זמן רב כי "האח מספר אחד" הוא אחיהם הצעיר. אשתו לקתה במחלת נפש, פרט המזכיר את התאבדות הנשים בחיי רבי-הרוצחים האחרים. למרות מיעוט הפרטים עליו אני

¹⁰⁰ ואסור לכסות על חרפתה של ישראל בפרשה זו: במשך שלוש שנים רצופות הצביע שגריר ישראל באו"ם, יהודה בלום, בעד הכרה בפול פוט כמנהיג העם הקמבודי!

מעז להצביע על מקום אפשרי לחיפוש הסיבות לטירופו. הערפל האופף את ילדותו נובע מהעובדה שהוא נמסר בגיל שש למנזר בודהיסטי. האם יש לכך קשר לעובדה שהמהפכה שלו כללה רצח כל אדם שידע קרוא וכתוב?

יש גם יהודי בין רוצחי-ההמונים המודרניים, ולמרבה החרפה יש מרכזים מדעיים על שמו בכמה אוניברסיטאות ישראליות. פרידריך (פריץ) האבר (1868-1934) היה מן הסתם מצטרף בשמחה למכונת ההשמדה הנאצית לו רק ניתן לו. הוא זכה בפרס נובל 1918 בזכות הצלחתו לזרז את תהליך ייצור האמוניה פי אלפי מונים ממה שניתן היה לעשות עד אז. בתקופה שגרמניה עמדה להפסיד במלחמת העולם הראשונה הציע האבר לפגוע בחיילי האויב באמצעות גז הכלור.¹⁰¹ הוא פיקח בקפדנות על הניסויים בשדה הקרב – מתאם את רגע שחרור הגז בהתאם לרוחות, בוחן מקרוב את הגופות החרוכות והמעוותות, וחוזר למעבדתו לשכלל את שיטת ההרג, תוך מציאת דרכים מחוכמות לעקיפת אמתת האג שאסרה על השימוש בגזים. לא חלף זמן רב והאנגלים התאוששו והחלו אף הם להשתמש בגזים, שגרמו אבידות איומות לגרמנים. האבר עבר מיד לגז קטלני יותר, החרדל. אשתו, שניסתה להניאו מפיתוח הנשק הכימי ואיימה בהתאבדות, התאבדה באקדחו במאי 1915. בבוקר שלמחרת נסע האבר לחזית המזרחית להמשיך בעבודתו, מותיר מאחריו ילד המום כבן 14 שהתאבד אף הוא בבגרותו. עד לפיטוריו בידי הנאצים ב-1933, המשיך האבר בפיתוח הנשק הכימי גם אחרי המלחמה, כשזוועות שיטת-ההרג שפיתח כבר היו ידועות לכל, ואפילו ייעץ לממשלת ספרד בשימוש בנשק זה. כן תמך בהחלטת האקדמיה הפרוסית למדעים לגרש את איינשטיין משורותיה. אחרי התבוסה במלחמת העולם הראשונה תיאר את עצמו כ"70% מת", בדומה לטוראי האלמוני, פגוע הגזים, שמירר בבכי לשמע התבוסה ונשבע לנקום את כבוד גרמניה. בכך לא מסתיים הקשר בין האבר להיטלר: הגז ציקלון ב', שבו הושמדו שישה מיליון בני אדם, כולל כמה מבני משפחתו, היה תרומתו האדיבה של האבר לשואת עמו. פרט לעובדה שאמו מתה בלידתו, ושהמיר את דתו בניגוד לרצון אביו, אין בידי די חומר ביוגרפי על האבר כדי לקבוע אם המקרה שלו תואם את המודל הפסיכואנליטי המוצע כאן. אבל עצם היותו יהודי שהזדהה בקנאות עם חברה שתיעבה אותו, די בו כדי לבסס את יסוד השנאה העצמית המקשר אותו לבכירים בין שותפיו לפשע שהאמינו כי דם יהודי זורם בעורקיהם. רק ב-1934 עשה האבר מעשה אנושי ראוי לשבח: הוא התפגר, ובכך פטר מעונשו לא רק את העולם, אלא במיוחד את עירי רחובות, שבדרכו אליה היה על-פי הזמנת חיים וייצמן.

בהקשר זה עולה בזיכרון העובדה שטורקמדה, מייסד האינקוויזיציה הספרדית, היה נכד לאנוסה, ושוולדימיר ז'ירינבסקי, הלאומן האנטישמי הרוסי, הוא בן לאב יהודי. לגבי היטלר, ששמועות ותאוריות רבות הציבו יהודי זה או אחר בתור האב הבלתי ידוע של אביו, דבר אחד אינו מוטל בספק: הוא עצמו חשש מאוד שמא זורם בעורקיו דם יהודי (3). כמוהו סבל אייכמן מהעובדה שכל עמיתיו לגלגו על פרצופו ה"יהודי" ואף כינהו "זיגי", שם יהודי נפוץ. בורשטיין¹⁰² מצטט את ההיסטוריונית השוויצרית מרליס שטיינרט שלפיה אילץ גרינג את אמו לחתום על הצהרה המאשרת כי מוצאו ארי טהור, "ובכך, למעשה, כפה עליה להצהיר שהוא פרי ניאוף, שכן אביו האמיתי היה יהודי" (ע' 57). ואמנם אחיו של גרינג, אלברט, היה חסיד אומות העולם שהציל יהודים לאורך כל המלחמה, ובנו מתיאס נראה ב-2006 מפגין בארץ נגד ההתנתקות מהשטחים. למעשה, כוחה של הבושה במוצא היהודי כמניע לשנאת יהודים היה ידוע גם לראשי המשטר הנאצי, ולפחות פעם אחת הם עשו בו שימוש יעיל מאוד. ריינהארד טריסטאן אויגן היידריך, שהיה האחראי ברייך השלישי לביצוע "הפתרון הסופי", נחשב ליורשו של היטלר והיה בוודאי מתמנה לסגנו לולא חוסל בידי פרטיזנים. את היידריך רדפו ללא הרף השמועות שהילכו בצמרת הנאצית ולפיהן היה אביו יהודי למחצה. השמועות הללו הביאו אותו אל סף ההתערערות הנפשית. הוא החל אוסף בקפדנות כל פירור מידע על אנשים ממוצא יהודי אפשרי בין אנשי הימלר כאמצעי הגנה. פעם, כשנכנס בלילה לחדרו, ירה פתאום בדמותו שבראי. עד כמה השכילו חבריו לנצל את מצבו זה מלמדת עדות הימלר:

הוא התגבר על היהודי שבקרב באמצעים שכליים טהורים ועבר לצד השני. הוא היה משוכנע שהיסודות היהודיים בדמו הם ארורים; הוא שנא את הדם שהכזיב אותו. הפיהרר לא יכול היה לבחור באדם טוב מהיידריך עבור המערכה נגד היהודים. לגביהם היה חסר רחמים או התחשבות (2, ע' 128).

כבר ב-1943 הכינו שלושה פסיכואנליטיקאים דו"ח פסיכולוגי מפורט על היטלר ל-OSS (כיום CIA), דו"ח המרשים בדייקנותו אפילו כיום,¹⁰³ ובו העירו על הקשר בין ההתעללות שחוה היטלר בילדותו לבין מעשיו כפיהרר. מחקרים מאוחרים חזרו ותמכו בהסבר זה (ראו למשל ויקטור¹⁰⁴ וסקירת עבודות קודמות שם). אליס מילר, פסיכואנליטיקאית שנויה במחלוקת בשל הדגש הכמעט אובססיבי שהיא שמה על ההתעללות ההורית כמקור למצוקות נפשיות, עשתה ניתוח מרחיק לכת אבל מעורר מחשבה על היטלר ברוח זו.¹⁰⁵ פרט הראוי לתשומת לב הוא שהיטלר נולד לאמו אחרי שלושה פעוטים נפטרו, ועוד אח צעיר נפטר כשהיטלר היה בן אחת-עשרה (3), אירועים שיכלו רק להעצים את הפתולוגיה המשפחתית. פסט^{4, ע"פ 560-1} מצטט אמירות רבות של היטלר על כך שלא נותר לו זמן רב לחיות כי שני הוריו מתו צעירים. לכך מצטרפת ההיפוכונדריה המתמדת והתלות שפיתח ברופא-האליל מורל. לא ייאמן: **היטלר ראה עצמו כאדם אשר על-פי האידיאולוגיה שלו היה צריך להישלח להשמדה**. ואיך אפשר שלא להזכיר את הצליעה של מבשר "האדם העליון" גבלס, בעל החזות הסלאבית המובהקת, ואת ההתמכרות לסמים של גרינג? ("המסומם הזה", התייפח היטלר בבונקר, כאילו רק עתה נודע לו הדבר). אשר לאף שהזדקק מפרצופו של היידריך... נו באמת, הוא היה מעורר רתיעה אפילו בלב הנמרצת שבשדכניות העיירה היהודית. אין ספק: **היטלר ועוזריו היו פסולי גזע אפילו על-פי הפירוש הסלחני ביותר לקריטריונים של הרייך: בעלי מומים, סוטים, נגועים בשלל מאפיינים "שמיים", ומעל לכל – על נאצים צריך לדבר בנאצית – "מוזלמאנים".**

"כל המשפחות המאושרות דומות", אומר טולסטוי במשפט הדעתני הידוע מ"אנה קרנינה", "אבל כל משפחה אומללה היא אומללה על פי דרכה." צריכים היינו איקונוקלסט שנון כמו פול ג'ונסון¹⁰⁶ שיעיר לנו כי משפט זה הוא מופרך: "אותות ההיכר של האומללות המשפחתית מוכרים לעיפה וחוזרים על עצמם." אכן, דווקא החולי הוא מוגבל, מונוטוני וחוזר על דפוסים שגורים, בעוד הבריאות פירושה חזירות לצמוח ולגדול לכיוונים לא צפויים. הפסיכיאטר עמיחי לוי, שיחד עם מורי המנוח יהודה פריד ניסה להבין את המנגנון הנפשי של הפרנויה, העיר על המונוטוניות הבולטת עד להשמים בהזיותיהם של חולים אלה: "הרודפים: אינם אלא 'מיודעני' מהפרשות הקודמות... הרדיפה: טיבה מוכר כל כך עד כי אתה עלול לחשוב [ש]החולה קראה את סיפורי המקרים האחרים."^{107, ע"פ 162}

קו ישיר מוליך ממונוטוניות זו של האומללות המשפחתית, דרך הפסיכופתולוגיה כולה, אל המונוטוניות של השנאה המטפיזית. "הם ינקו את האנטישמיות עם חלב אמם!" התבטא פעם יצחק שמיר, שמשפחתו נספתה בשואה, על הפולנים. ככל שאמירה זו מקוממת בצדקנותה, אולי אמת פסיכולוגית עמוקה חבויה בדימוי המייחס את מקור השנאה למקום שבו צריכה הייתה להיות אהבה ללא גבול?

לז. המונוטוניות של הרוע: יוגוסלבים, רואנדים ואנטישמים

חוזרים אנו לתקופתנו ולשנאת האחר המשתוללת בה כבימים ימימה. המלחמה בבלקנים בין 1991 ל-1995, שבה נהרגו בין 200,000 ל-300,000 בני-אדם, ממחישה בעוצמה את הגורם הראשון שמצאנו ביסוד השנאה המטפיזית, דהיינו הקירבה בין השונא לשונא. איגנטיף ( ) מציינ כי אף שגורמים היסטוריים ודתיים פילגו את "הסלאבים הדרומיים" במשך זמן רב, הרי שהם אחד העמים ההומוגניים ביותר באירופה מבחינה אתנית ולשונית כאחד. לאחר שנפטרו מהקומוניזם, היו ליוגוסלבים סיבות טובות להישאר מאוחדים: הייתה להם שפה משותפת, כלכלתם הייתה זקוקה לרפורמה ולא לפיצול, ונישואי התערובת היו נפוצים. בחלקים עצומים של הארץ – בוסניה, קרואטיה המרכזית, מקדוניה וקוסובו – היו

קבוצות אתניות משולבות זו בזו באופן שחלוקה למדינות אתניות הייתה בלתי הגיונית, והדרך היחידה להשיגה הייתה רצח-עם וטיהור אתני (ע' 51). ואל הדרך הזאת פנו הסרבים והקראטים במלוא המרץ. רק סיימו הסרבים והקראטים לטבוח זה בזה ומיד פנו לרצח עם שלישי, שהיה אמנם מוסלמי, אבל זהה להם במוצאו ושפתו. סימטריה אכזרית נוצרה בין תחושות ה"לאומיות האתנית" של שני הקולגות לגבי הבוסנים: מילושביץ ראה בהם סרבים מומרים שסטו מהאורתודוקסיה תחת שלטון הטורקים בעוד טוג'מן ראה בהם קתולים מומרים (ע' 50). במילים אחרות: כל צד ראה בנטבחים כשייכים לו!

רצח-עם נוסף של דומים בידי דומים, כמעט באותה עת, התרחש ב-1994 ברואנדה והיווה שיא בכל ההיסטוריה של השמדות-העמים ( ). שלושה עמים חיים ברואנדה: הוטו, טוטסי וטוונדה. אלה האחרונים מהווים אחוז אחד מהאוכלוסייה, הנבדל מכל האחרים בבירור בהיותם פיגמים קטני קומה. אך לא את הטוונדה ביקשו בני ההוטו למחות מעל פני האדמה כי אם את בני השבט האח, הטוטסי, הדובר אותה שפה, קירונדי, המאמין באותה דת והמתחלק על פי אותם קלאנים. רבים היו נישואי התערובת בין הטובחים והנטבחים, ובית המלוכה של רואנדה, מוואמי, היה טוטסי. כה דומים השבטים זה לזה עד כי כל מי שטען שהוא הוטו נדרש להציג מסמכים מלפני 1959. לא חסרו גורמים קונקרטיים לטבח: חשבון דמים היה בין השבטים משנת 1972, שבה עשו הטוטסי טבח בהוטו. עתה יצאה הכנסייה הקתולית מגדרה כדי לעודד את הטבח, בעיקר על ידי בחישת הארכיבישופים הבלגים והצרפתים ברואנדה ובבורונדי. כל אלה סייעו לגנרל הביארימאנה שתפס את השלטון רגע לפני הדמוקרטיזציה ב-1973. ההתנקשות בחייו נתנה את האות לטבח שאותו תכנן לפרטיו.

וכך, במשך כשלושה חודשים נטבחו כ-800,000 בני טוטסי לעיני העולם כולו. ושוב, הדמיון בין העמים ממש צועק. האנתרופולוגית לייזה מלקי רשמה את תיאורו של פליט מבני ההוטו, הנטבחים מאתמול שהפכו לטובחים היום:

ישנם סימנים בעזרתם ניתן לזהות בן הוטו... בכף ידו של בן הוטו נוצרת צורה בסימן האות M. הנה, את רואה? (המרואיין מראה לה את הקווים בכף ידו המתווים את צורת האות M.) ישנו הבדל בין הידיים של בני ההוטו ובין הידיים של בני הטוטסי... לפי סימן זה היו יכולים לזהות מיהו בן הוטו. אבל היו גם סימנים נוספים... אין לבני הטוטסי את העצמות הללו כאן... (המרואיין מתכופף ומפשיל מעלה את מכנסיו בחושפו את עצמות קרסולו)... כאן יש לבני הטוטסי קו ישר... במיוחד יש להסתכל בחניכיים... לבני הטוטסי יש חניכיים שחורות. לרוב רובם של הטוטסים! לפעמים ניתן למצוא כמה חלקים אדומים, אבל כל השאר שחור... אצל בני ההוטו החניכיים והלשון תמיד אדומות או ורודות (57, ע' 35).

כיוון שהדובר מתייחס לסימן האחרון כסימן ההיכר החשוב ביותר, כמעט שאיננו מתפלאים לשמוע עד כמה הסימן הזה אמין:

יש בני הוטו שנתמזל מזלם ולהם חניכיים שחורות וכל שאר הסימנים המייחדים את הטוטסי, וזה מה שהציל אותם והשאיר אותם בחיים (ההדגשה שלי, ע' 35).

גם כאן, הסימן הבולט ביותר המייחד את בן העם השנוא הוא, פשוט, העובדה שאינו נבדל מרודפיו.

ההיסטוריה של עם ישראל חוזרת על אותו צימוד מבעית בשתי הפעמים שבהן הגיעה שנאת היהודים באירופה לממדים של השמדה טוטאלית. בספרד החליטה הכנסייה לטהר את ספרד לחלוטין מלא-נוצרים והעמידה בפני היהודים את הברירה להתנצר או לצאת לגלות. הייתה זו רק הפתיחה למסע רדיפות גזעי טהור: האינקוויזיציה מעולם לא הניחה למתנצרים אחרי שהמירו את דתם והמשיכה לרדוף אותם לדורותיהם. המקרה השני הוא גרמניה הנאצית. מה המשותף לשתי תקופות אלה? התשובה, לדעתי,

פשוטה: בשתייהן עשו היהודים את המאמצים הפתטיים ביותר להיטמע בשפתם, בתרבותם ואף בדתם של הספרדים והגרמנים. דווקא מאמצי היהודי להתבולל בכל היבט והיבט בחיי הגוי עוררו חמת רצח קשה בהרבה מזו שהביא על עצמו היהודי המתנכר בלבושו ובהליכותיו. נראה כי היהודי, בעצם יכולתו להשתלב בכל לאומיות, שם ללעג ולקלס את רעיון הלאומיות עצמו. הוא יכול לייסד את האינקוויזיציה (תומאס דה טורקמדה) כדי להוכיח שהוא ספרדי יותר מהספרדים, להתמסר למסולני ולפאשיזם (מרגריטה סרפאטי) כדי להיות איטלקייה יותר מהאיטלקים, לעסוק ברצח המונים קר ומחושב (פריץ האבר) כדי להיות גרמני יותר מהגרמנים, לפקד על ה"שטאזי" (מרקוס וולף) כדי להיות מזרח-גרמני יותר מהמזרח-גרמנים, לעמוד בראש הקג"ב (לזר קגנוביץ') כדי להיות רוסי יותר מהרוסים, או לזנום את פיתוח פצצת המימן ומלחמת הכוכבים (אדוארד טלר) ולהוכיח שהוא יותר אמריקאי מהאמריקאים. על הדעת עולה כאן הודאתו הכאובה של היהודי ב"ספר הכוזרי": "מצאת מקום כאבי, מלך הכוזרים!... כי אילו רצו [היהודים] היה כל אחד מהם חבר ועמית לאשר יגוש בו, בהוציאו מילה קלה מפיו" (, ע' מ"ג-מ"ד).

במקרים שתוארו בפרק זה ניתן לראות את הראשון משני מרכיבי משוואת השנאה המטפיזית, דהיינו, הנטבח דומה לטובח, אך לא הצלחתי להוכיח את המרכיב השני, שלפיו הצד הטובח נושא שנאה עצמית שהיא מקור שנאתו אל הדומה לו. האם גם בין הסרבים או בני ההוטו, למשל, נתפס יצר המין כמקור סכנה? האם גם הם נאבקים בפיתויי האוננות? האם גם הם נוהגים להתעלל בילדיהם? איני יודע. בנושא זה צריך לפסוק המחקר.

לת. **"Hier ist kein warum"**: הכשל האונטולוגי בחקר השנאה

"אבל יש כל כך הרבה אנשים שהוריהם התעללו בהם," אני שומע את ההתנגדות השגורה, "והם לא נעשו רוצחים סדרתיים ולא דיקטטורים!" נכון, יש גם מיליוני מעשנים כבדים, ומיליוני נהגים פרוצים העוברים באור אדום, שהגיעו לגיל זיקנה ושיבה וקברו הרבה חברים שכן שמרו על בריאותם. האם יש בכך כדי להכחיש את הקשר הסיבתי בין מעשים אלה לקטל הסיטוני שהם זורעים בימינו? הסטטיסטיקה נותרה הגשר החשוב ביותר במחקר נפשו של היחיד אל הבנה טובה יותר של אסונות ההיסטוריה. אבל כל עוד המחקר בתחום זה עודו בלתי מפותח, עדיין יש מהלכים לגישות ניהיליסטיות העוטפות את השואה, את הגזענות ואת מחקר ההרסנות האנושית כולה במעטה מסתורין מיותר. עם כמה מייצגים של "האסכולה האונטולוגית", כפי שאני מכנה אותה, אתידיין בקצרה להלן.

"היטלר: מסע אל שורשי הרוע" מאת רון רוזנבאום⁽¹⁰⁸⁾ הוא ספר מאלף. רק אחת ממעלותיו היא הראיונות החיים עם החוקרים הרבים שעסקו בחידת היטלר. כאן פוגשים אנו את כל מייצגי הקשת המחקרית-אידיאולוגית: מהרב אמיל פקנהיים, הנאבק לשמור על אמונתו באלוהים חרף מה שעבר, דרך טרוור-רופר הקפדן והבהיר שכתביו הם כבר קלאסיקה, ועד מכחיש השואה הפתטי דיוויד אירווינג. בקבוצה ססגונית זו מתבלט בצורה מביכה קלוד לנצמן, יוצר הסרט הענק "שואה". לנצמן האיש, למרבה האכזבה, מופיע כאדם יהיר המעליב ללא רחמים כל אדם, אפילו ניצול שואה, המנסה להסביר את מה שקרה שם. "Hier ist kein warum" – "כאן אין למה!" – הוא חוזר ומצטט את תשובת השומר באושוויץ לפריוו לוי, כדי להסביר שאחרי סרטו לא צריך יותר לחקור את השואה. וכדרכם של להגנים צרפתים המאוהבים בשפתם הוא אף מנפק סיסמה פסקנית: "סביב השואה צריך להיות מעגל של להבות קדושות!"

אבל בסופו של הספר נותר הקורא עם התחושה שגם רוזנבאום עצמו נוטה אל צורה מתונה של שלילת ה"למה". עמודים רבים הוא מקדיש לניסיונות להפריך את ההסברים הפסיכולוגיים להתנהגותו של היטלר. במקומם הוא מציג תזה פוסט-מודרניסטית אופיינית, דהיינו, שנונה, רהוטה, ובסופו של דבר ריקה מתוכן: כל אחד וההיטלר שלו, ומי היה היטלר האמיתי לא נדע לעולם. הבה נבחן את טיפולו של רוזנבאום

בהיבט אחד בחיי היטלר שהוא רלוונטי מאוד לענייננו. אם הייתה פתולוגיה בחיי האהבה של היטלר – במילים אחרות: אם שנאה ואהבה התערבבו בנפשו – הרי יש בכך לשפוך אור חשוב על חידת שנאתו האיומה ליהודים. ואמנם יש עדויות כאלה למכביר, אבל רוזנבאום פוטר אותן בשיטה החביבה על הפוסט-מודרניסטים: העדויות האלה רק מלמדות על הצורך של אנשים למצוא הסברים פסיכולוגיים לתופעות מפחידות. וככל שהקורא עוקב אחרי פרטי ההפרכות של רוזנבאום מתחזקת בו תחושה מוזרה: נכון, כל אחת מהעדויות על המופרעות המינית של היטלר ניתנת להפרכה, אבל כולן יחד יוצרות מסכת ראיות נסיבתיות כה סבוכה עד שהמאמץ של רוזנבאום להתעלם ממנה הופך בעצמו לספקולציה מאולצת. כך, למשל, מצטט רוזנבאום את רוברט וייט שהעיר כי מתוך שבע הנשים שעליהן ידוע שהיו ביחסים אינטימיים עם היטלר, שש התאבדו או עשו ניסיון רציני להתאבד (ע' 129). אפשר לפטור כל מקרה לחוד כפי שמנסה רוזנבאום לעשות, אבל איך ניתן להתעלם מהמכלול? או הנה, למשל, השאלה האם היטלר סבל מסטייה מינית ונמשך לצוואה ושתן במהלך המשגל. רוזנבאום מצטט שלושה עדים עיקריים ובלתי תלויים – היידן, שטראסר והנפשטנגל – שסיפרו כי גלי ראובל, האחיינית-הפילגש, סבלה מאוד ממה שהיטלר דרש ממנה בתחום המיני. הוא מעריך את יושרם של שלושת העדים, אבל ראו כמה פעמים הוא חוזר ונוזקק למילות התנאי בניסיון להמעיט בחשיבות עדויותיהם:

האם ייתכן שהיידן... זו עלולה הייתה להיות... חשבתי שאולי... שייתכן מאוד...
ייתכן שהיידן... אולי זו מטאפורה... אם... כי אז אפשר לראות... במובן מסוים,
אפשר לראות... ייתכן שהיא... ייתכן שאין זה מקרה... (ע' 147-148).

בולטת יותר התעקשותו של רוזנבאום להכחיש את הצד הפתולוגי הגורלי יותר בחייו של היטלר: ההתעללות שעבר בילדותו מידי אביו. הן היטלר והן אחותו קלארה סיפרו על המכות הבלתי פוסקות שספג היטלר בילדותו. רוזנבאום מעדיף לחשוב שאלה הן בדיות, ושוב מנדב הסבר פסיכולוגי מדוע **לנו** נחוצים הסברים כאלה:

ומעבר לכך, הוא טיפוס שאנחנו מכירים, קצת מרחמים עליו – ואולי אפילו מזדהים
אתו – הרי רגשות כאובים בגלל הערכה עצמית נמוכה ויחסים גרועים עם הורים אינם
דבר נדיר כל כך. ומנחמת עוד יותר היא ההנחה המשתמעת שהיטלר היה קורבן/תוצר
של תסמונת הניתנת למניעה. חברה טובה יותר, עם הורים טובים יותר, ותכניות לטיפול
הערכה עצמית בבתי-הספר, פירושם לא עוד היטלרים (ע' 26).

היטלר, אם כן, היה נורמאלי, רק סתם רע. ואולי לא רק היטלר היה רע אלא כל הגרמנים? את התזה הזאת מפתחת זה שנים רבות רבקה שכטר⁽¹⁰⁹⁾. לותר, לדבריה, היה אביו הרוחני של היטלר בכך שיצר תיאולוגיה המתנגדת לתנ"ך ומחזקת את השטן (אבל קאלוויין צמא הדמים ביטא לדעתה חזרה לרוח התנ"ך). בא גתה, וביצירתו "פאוסט" (ששכטר רואה בה לא פחות מאשר את הגורם לאיחוד גרמניה) נתן ביטוי ספרותי להאדרת השטן של לותר. בא קאנט ונתן לה בסיס פילוסופי, וכך לא נותר להיטלר אלא רק להגשים את תורת קודמיו. **בקיצור: הגרמנים גזענים כי זה טבוע בדמם.** איני יכול שלא להיזכר בפתגם המאלף של "הגשמים" בהקשר זה: "המוציא דבר קללה מפיו, ינעל אבי-אביו!"

מחברים אלה ודומיהם מדברים על ה"רוע" כעל דבר-כשהוא-לעצמו, ישות בסיסית כמו חומר ואנרגיה, שלא ניתן להסבירה במונחי משהו יסודי יותר. זהו בדיוק הכשל של השנאה המטפיזית: בעמלק, בחזיר, ביהודים, בגרמנים וכדומה יש רוע אינהרנטי. מול טענות מסוג זה אין ברירה אלא לשוב ולהזכיר כמה אמיתות בסיסיות שהיו אמורות זה מכבר להבדיל בינינו לבין התיאולוגיה והמיסטיקה של ימי הביניים. **אנשים אינם נעשים מנוולים מתוך בחירה חופשית.** שנאה צומחת מסבל, ושנאה אי-רציונאלית צומחת מסבל מוקדם מאוד בחיי הנפש. בשום בית שסיפק לילד אהבה, ביטחון ושמחת חיים לא יגדל אנס או סוחר סמים; שום מחבל לא ייצא למשימת טבח באזרחים וילדים בשם קהילה שיש בה די

לחם וחירויות אדם בסיסיות. לשנאה, גבירותי ורבותי, יש **אפידמיולוגיה**. חוקים ברורים שולטים בהתפרצויותיה, בדרכי ההדבקה שלה ובתנאים המסייעים להתפשטותה באוכלוסיות הסיכון שלה. מה שנכון לגבי החולירע, הפוליו והאיידס נכון שבעתים לגבי הגזענות והפנאטיות. ומשום כך, יש למחלות אלה גם כללים ברורים של רפואה מונעת ואפילו חיסון. שמענו לעיל את רוזנבאום מלגלג על הרעיון ש"חברה טובה יותר, עם הורים טובים יותר, ותוכניות לטיפול הערכה עצמית בבתי הספר, פירושם לא עוד היטלרים", ועל כך התשובה צריכה להיות: בדיוק כך! ולא רק "לא עוד היטלרים" אלא גם לא עוד גרמנים צייתנים. **כשהמונים מתמסרים בהתלהבות לדיקטטור מרושע, אלו הם רק פירות נוהגי "חינוך הילדים" המתעלל הרווח באותה אומה.** אם כבר איננו רואים אנשים מעוותי-גפיים או מוכי חטים בזכות הדברת מגיפות הפוליו והאבעבועות, רק קוצר-ראות מונע תוכניות לאומיות של מניעת הזנחה והתעללות בילדים כאמצעי לביעור פשיעה ומחלות בעתיד. ללגלג על הרעיון שלרוע יש מקורות פסיכולוגיים מחייב את מינימום היושר האינטלקטואלי להיות עקבי ולומר שאבותינו השמידו את העם העמלקי לא בגלל חינוך מיוסד על פחד, בושה ותיעוב עצמי, אלא מפני שאבותינו היו סתם מנוולים. להפקיע את נפש האדם מעקרון הסיבתיות פירושו להאמין שהנאציזם הוא חיזיון טבעי במקום כמו עב"מים, בלתי הדיר כמו טלפתיה או בא מחוץ לכדור הארץ כמו אסטרואידים. זה לא רק טיפשי, זה מסוכן.

לט. רשות הדיבור ליהדות

ההיסטוריון וההומניסט אדוארד גיבון (1737-1794) ידוע בעיקר בשל הגדרתו המרירה "ההיסטוריה אינה אלא רשימת הפשעים, הטירופים והאסונות של האנושות". על כך העיר ישעיהו ליבוביץ:

אדוארד גיבון אמר את האמת אך לא אמר את כל האמת: אמנם ההיסטוריה היא דברי הימים של פשעים, טירופים ואסונות; אך היא גם דברי הימים של מאבקי האדם נגד הפשעים נגד הטירופים ונגד האסונות. הפשעים, הטירופים, האסונות – מקורם בטבע העולם ובטבע האדם עצמו; לפיכך המאבק נגדם מחייב מאמץ עצום של האדם – הפרט והקולקטיב – להתגבר על טבע זה; לשון אחר – זהו מאבק האדם עם עצמו. מאבק זה ימיו כימי ההיסטוריה האנושית, ומן ההכרח שיהא נמשך מדור לדור. מן ההיסטוריה – ואף מהבנתנו את הטבע ואת האדם – אנו למדים שאין ערובה לניצחון במאבק זה; אלא המאמצים המושקעים במאבק הם הם התוכן המשמעותי-ערכי של ההיסטוריה שאינו מותנה בהצלחת המאבק.^{165,110}

מה, אם כן, מקומה של היהדות בתמונה זו? בפשטות, **אותו דבר, רק בעוצמה גדולה יותר.** מעצם העובדה שמדובר בעם עתיק משתמע שעבר יותר פשעים, טירופים ואסונות, והעובדה ששרד פירושה שהיטיב להיאבק בהם. הרבה מחלות ילדות שיצרו מערכת-חיסון יעילה.

כל ציוויי היהדות, ניתן לומר, שואבים את כוחם מהמסר העיקרי של עקדת יצחק: אם הבנת האדם מוגבלת, המוסר אינו יכול להיות אוטונומי. לפיכך יש מצוות הנראות אבסורדיות שאין לשאול מה טעמן, ומצוות הנראות אכזריות שאין לערער על מוסריותן. לא מקרה הוא, אם כן, שאלה הם בדיוק ההסברים הניתנים על-פי רוב לטומאת החזיר ולשנאת עמלק: מצוות הכשרות הן בעיקרן "שמעיות", בניגוד למצוות "שכליות", ומטרתן להרגיל את היהודי להכפיף את חשיבתו ההגיונית לשכל הנשגב מבינתו. הוא הדבר באשר למחייט עמלק: אפייני הדבר כי חוקר המקרא היחיד הידוע לי שכתב עליה, אליצור¹¹¹ (אין קשר משפחתי), בחר כאיש דתי להתמקד לא בשאלה ההיסטורית אלא בפן המוסרי שלה: ראו, הוא מעיר בעקבות המדרש, שאול, שריחם על אגג, לא ריחם על הכהנים בנוב. המוסר האנושי כשל, ולכן המוסר האלוהי גובר כשהוא מתנגש עם הראשון.

לכן, טען ליבוביץ' (O), יהודי מאמין אינו יכול להיות הומאניסט. אבל ליבוביץ' עצמו, כפי שהתריס תלמידו יהודה מלצר (O), דווקא היה הומאניסט. ספרו המונומנטלי של שגיא

לכן, אם תאמרו שהצגת היהדות במאמר זה הייתה חד-צדדית, הצדק אתכם. אין כמעט טענה פסיכואנליטית אחת שלא בוטאה בבירור, ולעתים ביתר עוצמה וביתר חן, במקורותיה הקנוניים של היהדות.

וכל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחה לעולם ואמר שמואל במומו פוסל (קידושין ע 2).

במסכת דרך ארץ זוטא פרק ט': "וכן היה רבי אליעזר הקפר אומר: אהב את השלום ושנא את המחלוקת. גדול השלום שאפילו בשעה שישאל עובדים עבודה זרה, ויש שלום ביניהן, אומר הקב"ה: אין רצוני לנגוע בהן, שנאמר בהושע ד' י"ז: "חבור עצבים אפרים הנח לו". אפילו ששבט אפרים עובד לע"ז (עצבים) - היות שהם מאוחדים, ה' מניח להם.

קידושין פא 1-2

פלימו הוה רגיל למימר כל יומא: "גרא בעיניה דשטן." יומא חד, מעלי יומא דכיפורי הוה, אידמי ליה כעניא, אתא קרא אבבא. אפיקו ליה ריפתא. אמר ליה: יומא כי האידנא כולי עלמא גואי ואנא אבראי? עייליה וקריבו ליה ריפתא. אמר ליה: יומא כי האידנא כולי עלמא אתכא ואנא לחודאי? אתוהו אותבוהו אתכא. הוה יתיב, מלא נפשיה שיחנא וכיבי עליה, והוה קעביד ביה מילי דמאיס. אמר ליה: תיב שפיר! אמר ליה: הבו לי כסא. יהבו ליה כסא. אכמר שדא ביה כיחו. נחרו ביה. שקא ומית. שמעו דהוו קאמרי: פלימו קטל גברא! פלימו קטל גברא! ערק וטשא נפשיה בבית הכסא. אזיל בתריה נפל קמיה. כי דחוייה דהוה מצטער, גלי ליה נפשיה. אמר ליה: מאי טעמא אמרת הכי? ואלא הכי אימא? אמר ליה: לימא מר: "רחמנא נגער ביה בשטן."

פלימו היה רגיל לומר כל יום: "חץ בעינו של השטן." יום אחד, ערב יום הכיפורים היה, התחפש [השטן] לעני, בא וקרא [התדפק] בדלת. הוציאו לו [בני הבית] פת [אוכל]; המדובר בשעת הסעודה המפסקת שלפני הצום]. אמר לו [השטן לפלימו]: יום כיום זה, כל העולם בפנים ואני בחוץ? הכניסו [אל הבית] והגישו לו פת. אמר לו: יום כיום זה, כל העולם ליד השולחן ואני לחוד? הביאוהו [ו] הושיבוהו לשולחן. היה יושב, גופו מלא פצעים ומורסות, והיה עושה בו מעשים מגעילים. אמר לו: שב יפה! אמר לו: הביאו לי כוס. הביאו לו כוס. השתעל [ו] ירק בה את כיחו. גערו בו. השתטח ומת. שמעו שהיו אומרים: פלימו הרג איש! פלימו הרג איש! ברח [פלימו] והתחבא בבית הכסא. הלך [השטן, אלא מי?] אחריו ונפל לפניו. כיוון שראה שהוא סובל [אנדרסטייטמנט תלמודי למצב שבו הבר-מינן רודף אחריו ומתפגר מולך מחדש] גילה עצמו לפניו. אמר לו: למה אמרת כך? [מה בדיוק יש לך נגד העין שלי?] [אמר לו:] אז איך אומר? אמר לו: יאמר אדוני: "הרחמן נגער [?] בו בשטן."

יום הכיפורים הוא היום בו מגיעה מלחמת היהודי בשטן לשיאה, כשהוא משמש כתובע בבית-הדין של האלוהים והיהודי מנסה לשבש את כוונתו בתקיעות שופר ומדחיק את גופניותו ע"י צום ולבישת בגדים לבנים. בא פלימו, מתגרה בשטן כל בוקר ובכך עושה את כל השנה ליום כיפורים. סופו שהוא מוצא את עצמו בערב יום הכיפורים בבית-השימוש מול השטן ובסופו של המפגש באה השאלה "איך אומר?" **הרב שואל את השטן איך לנהוג!**

"אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה. סימן ליראת שמים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדה. אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזו שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כוח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה" (אורות הקודש, חלק ג, ראש דבר, עמ' כז, סעיף יא).

"יקושרו כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו".

ואיך אפשר בלי הרמב"ם, אליו חזרנו מדי מספר עמודים, פה מתפעלים מאומץ לבו ושם נחרדים מקנאותו? "הנשר הגדול" שבעזות-פנים שנראתה לי הכרחית הרשיתי לעצמי להשכיבו על הספה ולהצביע, לפעמים בלגלוג, על חרדותיו לגבי מיניותו של היהודי וסיוטיו בנוגע לחיי המין של הגוי? פעם אחת כתב איש זה על עצמו מסמך מפעים, שכמעט הופך על פניו כמו

-

מ. הפסיכואנליזה של השנאה המטפיזית – יש גם תיראפיה?

השנאה המטפיזית, להוותנו, אינה עניין אקדמי גרידא אלא פולשת אל דיוננו מהמציאות היומיומית. ישראל נמצאת כיום תחת איומים ממשיים מצד הפונדמנטליזם האסלאמי, מולו היא מתייצבת עם ההנהגה העלובה ביותר בתולדותיה. איך הגענו למצב זה? הבה נבהיר תחילה כי בעברנו מהדיון האקדמי אל הממשי, לא תמיד אפשר לדבר על שנאה מטפיזית טהורה, וכי הכרזה גורפת על עוינות מבחוץ כמטפיזית היא עצמה אקט מסוכן במיוחד של שנאה מטפיזית. לכל איבה נלוות על פי רוב גם סיבות אקטואליות, בנוסח "הם התחילו קודם!" המתערבבות עם הצד המטפיזי והופכות את ההתמודדות עמה לקשה במיוחד. רק אחרי הסתייגויות אלה יש מקום לשאלה: מה עלינו לעשות מול אויב שנשבע להכחידנו?

למה מלחמה? פרויד ולורנץ

בעניין זה אני עצמי פונדמנטליסט. לדעתי כשלנו בכך שלא השכלנו לעשות שימוש בתובנות הפסיכואנליטיות נגד השנאה המטפיזית. אם המדובר במחלת-נפש קולקטיבית, ואם הפסיכואנליזה יכולה לתרום להבנתה, רק טבעי הוא לצפות שתוכל לתרום לריפוי, אפילו כשהחולה הוא המון צמא-דם מעבר לגבול שאינו מתכוון לבוא אל הפסיכולוג.

"הוא לועג לדת", הפטרתם בוודאי פעמים רבות בעמודים הקודמים. ובכן, גם אם פה ושם התפתיתי לעשות כן, סבורני שלא ייתכן ניתוח פסיכואנליטי לקנאות דתית כלשהי שלא ייראה לגלגני, אפילו אם האנליטיקאי עצמו הוא יבש ונטול הומור. עצם חשיפת מקורה היצרי של כל קנאות "קדושה" יוצר אפקט קומי. בספרו על הבדיחה העיר פרויד כי מטופלים רבים פרצו בצחוק כשהביא תובנה חדשה לתודעתם. זה המשותף לחומור ולפסיכואנליזה: הם מפרקים הגנות. וזה בדיוק המשותף למחלת הנפש ולכל חברה דיקטטורית: הן מבוססות על הגנות. הדחקה, הכחשה, השלכה – בסין, בקוריאה ובאיראן אלה אינן

השערות פסיכואנליטיות אלא מוסדות ממשיים: הצנזורה, משרד התעמולה, המשטרה החשאית ושאר רשויות סילוף והסתרה שכל מטרתן אחת: למנוע מהאזרחים להכיר את המציאות כהווייתה. שירותי הביון המערביים – אותם שירותים שנחלו כישלונות מבישים בחיזוי יוזמת השלום המצרית ב-1977 ונפילת הקומוניזם בשנות ה-90 – מחפשים ללא הרף דרכים להוציא מידע מארצות טוטליטאריות, אבל כמעט אינם מנסים לעשות את מה שמשטרים אלה פוחדים ממנו יותר מכל: **להחדיר** מידע לאזרחיהם המשוועים לידיעות אמת. מה היה חלקה של המצאת הדפוס בהתמוטטות הכנסיה הקתולית? כמה תרמו שידורי "קול אמריקה" לקריסת הגוש המזרחי? להיסטוריונים אין עדיין שיטות כמותיות להעריך גורמים אלה, אבל כל בר-דעת מבין עד כמה גדול היה כוחם, ומכאן כמה גדול כוח הטלפון הנייד והאינטרנט בימינו, למוטט משטרים אדירי-כוח ללא שפיכות דמים.

אנחנו חיים בחברות חילוניות ודמוקרטיות כי למדנו ללעוג לעצמנו, אבל כשלנו בהפניית לעג זה אל המשטרים שאליהם טרם הגיעו חופש המחשבה והדיבור, למרות שאזרחיהם משוועים לעזרה כזאת מבחוץ ולמרות שהטכנולוגיה כבר סיפקה לנו את כל האמצעים לכך. קיבלנו את הבליו הלבדניים של הנטינגטון) בדבר תרבויות "מקבילות" שוות-ערך, ולא הכרנו בכך שלתרבות המערב, ובראשה זו היהודית, על כל תחלואיהן וקלקלותיהן החמורות, יש בכל זאת ייחוד לטובה: הן למדו לבחון, לבקר ובעת הצורך גם ללעוג לעצמן, ובכך סימנו מסלול התפתחות **טבעי** לכל חברה חפצת-חיים. חוקרים מעולים המחישו לנו בפרקים הקודמים את הדיאלוג הסמוי שהתנהל בין הקנאות הדתית היהודית והנוצרית בכל הקשור למינויות, לשנאת הגוף ולשנאת הזר. אם טענה זו שנויה במחלוקת, הרי משלימתה היא טריוויאלית: המרד בקנאות הדתית ובעריצות התנהל בשתי התרבויות, היהודית והנוצרית, בערוצים משלימים שהזינו זה את זה בסולידאריות ואפילו באהבה אמיתית: וולטייר, רוסו, וזולה מכאן, היינה, מארקס, פרויד ואיינשטיין מכאן ורבים אחרים, אלה היו המתנות שהגישו שתי ה"אחיות" – עכשיו היה הדימוי מוצדק – זו לזו עם כל צעד חדש קדימה. אם האפיפיור הוא כיום דוד חביב העומד לצד נרדפים ומדוכאים תחת לנצח על מסעי צלב ומחזות אוטו דא פה, הרי זה לא מפני שהוויטיקן עשה לבדו חשבון נפש על פשעיו אלא מפני שחילות חמושים היטב "סייעו" לו, עם מבחר כלי נשק, להצטמצם לגודל הנסבל של מתחם סאן-פטרוס. ובואו לא נקל על עצמנו: אם כמעט לא נותרו בישראל אנשים המשוכנעים שבגלל האוננות הם עתידים להישרף בגיהנום, או כאלה המוכנים למות על "קידוש" השם, ואם ההבלותא חושך שְבָטוּ שוֹנָא כְּנֹ (משלי יג 24) נלחשת כיום בזירות בידיעה שמדובר בעברה פלילית, ואם איש אינו צריך לחשוש שמא יתגלה שהוא מזרע עמלק – ובשלב זה הקשר בין כל התופעות לעיל כבר אינו מצריך הסבר – הרי זה במידה רבה בזכות הפסיכואנליזה, שיחד עם מסורת החשיבה המדעית, הליברליזם והדמוקרטיה עזרה לנו להישיר מבט אל המציאות, החיצונית והפנימית כאחד.

כמובן, עצם המושגים "מדעי", "דמוקרטי" ודומיהם מעוררים גיחוץ עליונות על פני פוסט-מודרניסטים המבקשים לטשטש כל הבדל בין תרבות המערב לבין אויבותיה. בתחילת הפלישה האמריקנית לאפגניסטאן נחרת בזיכרוני מראה שהביאה הטלוויזיה מרחוב בקאבול: שורת גברים פשוטנים גבוהי קומה ויפי-תואר עומדים בתור מול מספרה לגילוח הזקנים הארוכים אותם אולצו לגדל בימי הטליבאן. הנה הפנינה שהנפיק למחרת פרשן ישראלי: הם גידלו זקנים למען הטליבאן ועכשיו הם מגלחים אותם למען האמריקאים. הכל סימטרי, הכל שווה – הפוסט-מודרניזם במלוא רפיסותו. אז בואו נאמר די. יש אמיתות אנושיות אוניברסאליות. פירמידת הצרכים של מאסלוב – מהנשימה, האכילה והמין בבסיסה ועד היצירתיות והמוסריות שבקדקודה – אינה "תלויה תרבות" ברוקלינית אלא מאפיין של כל *הומו סאפינס*, ממש כמו האגודל הנגדי וההליכה על שתיים.

נואלנו בכך שלא הזמנו גם את בני ארצות האסלאם לדיאלוג בין החילון הנוצרי והיהודי. כשלנו כשפחדנו לצעוק בזו נגד התועבה של מילת הנשים (כן, גם מילת תינוקות היא לא בדיוק סיבה לגאווה, אבל איוולת אחת אינה סיבה לשתיקה מול איוולת גדולה יותר) במצרים ובסודאן. אשמנו בעצימת עין נגד

נבלות ממשלת סין. המטנו חרפה על ערכינו כשלא תמכנו בגיבורות האלמוניות שהסירו בהפגנות את הצ'אדורים ברחובות טהרן ובבניהן המגדלים בהתרסה את שיערם. בגדנו כשאטמנו אוזנו משמוע את הכמיהה לחופש בעולם הערבי ובשאר דיקטטורות. ופשענו פשעים נגד האנושות, ממש כך, כשסייענו באופן פעיל לאלה שכבר הואשמו בפשעים אלה. ישראל, המרימה כיום קול יללה נגד ספקי הנשק של איראן, עוד זכורה לדראון בשל סחר-הנשק הציני שלה עם דיקטטורות ותמיכתה הגלויה בפול פוט, בבוקאסה, ב"פאפא דוק" ובשאר היטלרים קטנים שעדיף לא להזכיר עוד. ההכרה שעידוד הדמוקרטיה בעולם הוא אחד האמצעים הבטוחים להפחתת אלימותן של מדינות חודרת רק כיום, באיטיות מרגיזה, למוחות מנהיגי המערב, כאילו לא אמר מרטין לותר קינג כבר ב-1963: "אי-צדק במקום כלשהו הוא איום על הצדק בכל מקום שהוא".

אז בואו, בבקשה, נלעג למה שלא רק ראוי ללעג אלא ממש מחייב לעג. אם "במקום שיש חילול השם אין חלקים כבוד לרב" בוודאי שחובה קדושה היא לעשות צחוק מכל קנאי ועריץ. תהיינה למשל ובעיקר לשנינה שבעים ושתיים הבתולות תכולות-עין הממתינות לכל שאהיד ומתבטלות למענו מחדש כל בוקר, ללא שום "רלטיביזם מוסרי" ו"ריבוי נארכיבים", בכעס לא פחות מוצדק מזעמם שלהם לנוכח הקריקטורה של נביאם בדמות חזיר. האם יוכל צחוק לנטרל את אימי הסכנה הגרעינית שבידי אחמדינז'אד ודומיו? לא בטווח הקצר, ובזמן כתיבת דברים אלה עומדת לפרוץ בכל רגע ההתלקחות שסופה מי ישרונו. אבל אם עוד לא מאוחר מדי, הגיע הזמן להכיר בכך שהתובנה, זו המקסימה בבנותיו של חופש המחשבה, ואחיה השד משחת, ההומור, שסייעו למוטט את העריצות והקנאות בארצותינו, יכולים למוטט אותה גם בכל העולם, ובלי שפיכות דמים. אנחנו חזקים יותר פשוט כי "היינו שם", בקנאות, באיוולת ובשנאה, ולכן אנחנו מכירים את חולשות האויב יותר משהיינו רוצים להאמין.

<http://www.dailymail.co.uk/news/worldnews/article-1092843/The-internet-stopped-Hitler-says-Nobel-prize-winner.html>

מא. סיכום המודל הפסיכואנליטי: השיטה שבשיגעון השנאה

יש אולי משהו מייאש במונטוניות של השנאה שנגלתה לנו במאמר זה, אבל באותה מידה יכולה מונטוניות זו להיות מעודדת. היכרות טובה עם אויב מפחיתה בהרבה את סכנתו. הנה, מיליוני בני-אדם בעולם נופלים מדי שנה קורבן להכשות נחשים עקב השילוב הקטלני של ארס רעיל ומהלומת בזק. החדשות הטובות הן שמגוון מהלכי התקיפה של הנחש, דווקא בשל קטלניותם הבדוקה, הוא מוגבל מאוד, ומי שמכיר אותם על בוריים – ויהא זה חוקר טבע, כפרי פשוט או אפילו נמייה צעירה – יכול להערים על כל פתן או קובריה ולהביאם אחר כבוד אל השק או אל בטנו. ואם השנאה המטפיזית לסוגיה היא הנחש קטן-המוח, הרי לוכד הנחשים המיומן הוא, לדעתי, התיאוריה הפסיכואנליטית. זו, עם כל מגרעותיה הידועות, עשתה יותר מכל פרדיגמה אחרת להבנת מחלות הנפש של ההמון. בפרק זה אסכם בקצרה כמה מהמושגים הפסיכואנליטיים העיקריים העושים את עולם השנאה נגיש יותר להבנה.⁸

⁸. למען הקיצור עושה סקירה זו עוול לתורות אדלר ויונג, אבל למתמצא בתורות אלה קל יהיה לזהות את מושגי ה"פיצוי", ה"צל" וכיוצא בהם, המובעים כאן בשפה קצת שונה. נפקד כאן גם מקומם של שני "מטורפים" בהיסטוריה של הפסיכואנליזה, שהגיעו לתובנות חשובות אבל כיוון שביטאו אותם בקיצוניות איבדו את אמינותם, וכיום חשוב לחזור ולהכיר בחשיבותם. הראשון הוא וילהלם רייך, שהבין לדעתי טוב יותר מפרויד עד כמה מכריע חלקה של המיניות המודחקת בפתולוגיה ההמונית – בפשטות, "עשו אהבה ולא מלחמה" – עד שמחלת הנפש שהשתלטה עליו עשתה את תורתו המאוחרת למיסטיקה. התיאורטיקאית השנייה היא בת-ימינו, אליס מילר, המדגישה את נפוצותה של ההתעללות ההורית לצורותיה אבל ממשיכה ללא-צורך אל דחיית הניסוחים הפסיכואנליטיים הקלאסיים בדבר יצירותיו של הילד עצמו. בימים אלה, כשהעיתונים בישראל חושפים מקרי התעללות חסרי-תקדים באכזריותם בילדים ע"י הוריהם, ברור שהפסיכואנליזה לא נתנה לתופעה זו את

ההשערה שביסוד מאמר זה היא כי השנאה המטפיזית היא שנאה עצמית, המוסטת אל אובייקט הדומה ל"אני". כאן מתעוררות שתי שאלות: (א) מהיכן השנאה העצמית? (ב) מה הם המנגנונים המאפשרים להסיטה אל "אני" חליפי?

פרויד¹¹²) מצא מקור בעל חשיבות גורלית לשנאה העצמית ב"אני-העליון", אותה רשות הנוצרת כתוצאה מהפנמת דמויות ההורים. לחלק זה של הנפש חייבים אנו את הישגינו היפים ביותר, כמו חוש האחריות, המצפון, השאיפה להצטיין – כל מה שלמדנו להשיג לבד בלי שאיזה בעל סמכות "יעמוד לנו על הראש". כל זה טוב ויפה כאשר ההורה המגביל והתובעני, שאותו האדם מפנים בילדותו, נתפס, בשורה התחתונה, כהורה אוהב. כשאין זה כך, מפנים האדם לכל חייו קול מציק הרודף אותו **מבפנים**, גם אם באופן מודע התנער מההורה הקשה. "אני-עליון" מחמיר מדי עומד, לדוגמה, ביסוד הדיכאון. מאוחר יותר טען פרויד שגילה מקור עמוק יותר לשנאה העצמית: "יצר המוות". אבל בניגוד למושג "האני-העליון", שצמח מההסתכלויות הקליניות, השערת יצר המוות ביטאה יומרות ביולוגיות ופילוסופיות של פרויד שלא עמדו במבחן, ובצדק נדחה מושג זה על ידי מרבית ממשיכיו. שהרי אם נשאל מדוע נכנע אדם אחר ל"יצר המוות" שלו בעוד חברו דבק בחיים, נמצא עצמנו חוזרים לניסוחים הפסיכואנליטיים המקובלים בדבר מאורעות הילדות שעיצבו אותם בצורה שונה, ולא הרווחנו הרבה. "האני-העליון", אם כן, מציע תשובה מתקבלת על הדעת לשאלה מהיכן באה השנאה העצמית. לכך מוסיף פרויד תשובה לשאלתנו השנייה, בדבר המנגנון המאפשר את הסטת השנאה העצמית אל תחליפי "אני" חיצוניים: ה"השלכה" היא מנגנון הגנה המאפשר לאדם להתכחש לנטייה הקיימת בו על ידי ייחוסה לזולתו.

על הפסיכואנליזה הקלאסית הוסיפו אנה פרויד (37) וממשיכיה את "הפסיכולוגיה של האני". בעוד פרויד עסק בעיקר במנגנון ההדחקה, הראתה בתו כי לאנשים שונים יש רפרטוארים שונים ומגוונים של מנגנוני הגנה, שבהם הם "מתמחים" כבר מילדותם המוקדמת. בין אלה בולטים ההשלכה, עליה הרחבנו את הדיבור, ה"הזדהות עם התוקפן", המאפשרת לאדם להתמודד עם חוויות קשות שעבר מיד אדם אחר, לרוב בילדותו, על ידי התעללות דומה באחרים, והרציונליזציה, המסתירה רגשות קשים כמו חרדה, אימה ושנאה מאחורי מצג מורכב של הנמקות אינטלקטואליות.

בהנחת הנדבך הבא, "תורת יחסי האובייקט", החלה מלאני קליין.¹¹³ היא הקדימה בהרבה את הופעת "האני-העליון" מסביבות גיל חמש במודל של פרויד אל השבועות הראשונים אחר הלידה. לתינוק, כבר בגיל רך זה, היא ייחסה יכולת להרגיש כעס על אמו או על השד שלה כשאינם מספקים את רצונו, וכעס זה, שהתינוק אינו מסוגל להכילו, מושלך החוצה, כך שהתינוק מדמה שהאחרים הם הרוצים לפגוע בו. יש מחלוקת גדולה בשאלה אם קליין לא הגזימה בייחוס תחושות כה מורכבות לתינוק כבר מגיל כמה שבועות. אבל תרומתה הגדולה היא בכך שהרחיבה את החשיבה הפסיכואנליטית מתחום הרגש אל התחום הקוגניטיבי. התינוק אינו מסוגל להכיל את המורכבות הנפשית של עצמו ושל זולתו, כלומר את העובדה שיש בכל אדם צדדים טובים ורעים יחד, ולכן הוא נוקט תחילה עמדה שאותה כינתה קליין "סכיזואידית-פְּרִנּוֹאִידִית": הוא מפצל כל דמות, אפילו את עצמו, ל"טובה" ו"רעה", ומשליך על אחרים את אותם צדדים הרסניים בתוכו שהוא אינו יכול להתמודד עימם. מאוחר יותר מתחלפת עמדה זו בעמדה ה"דיכאונית", המסוגלת להכיל את הניגודים הללו ולהתמודד עם המחיר הנלווה להכרה בוגרת זו, דהיינו, האשמה והבושה. העמדה הדיכאונית כוללת, על פי ההיגיון הפסיכואנליטי, גם את המצב המאני.

מקומה הראוי בחקירת פתולוגיות חברתיות. מה שיפה בתאוריה הפסיכואנליטית הוא שגישות יריבות בתוכה, כגון האסכולות של אנה פרויד ומלאני קליין, ואפילו תורות שפרשו ממנה, מתמזגות לבסוף בטבעיות בזרם המרכזי היונק מכולן, וכיום מתווספים לה גם נדבכים קוגניטיביים ונוירופיזיולוגיים העושים אותה לחלק בלתי נפרד מהפסיכולוגיה הכללית.

אחד מתלמידיה של קליין, וילפרד ביון¹¹⁴, עשה תיקון חשוב לניסוח זה: לא מדובר כאן בשני **שלבים** התפתחותיים אלא בשתי "**עמדות**" המתקיימות זו לצד זו. עמדות אלה – הסכיון-פְּרִנּוּאִידִית והדיכאונית – נותרות באדם כל חייו, ובמצבים קשים יש תועלת בנסיגה זמנית דווקא לעמדה הפרימיטיבית יותר, המתחמקת מהכרת המציאות (נסיגה כזאת אפשר לראות, לדוגמה, בשעות או בימים הראשונים למצב האבל, כשהאדם אינו קולט את מלוא גודל אסונו אלא מתמודד עם המציאות על ידי "מידור"). ניסוחיה של קליין סייעו בהרחבת החשיבה הפסיכואנליטית אל התחומים הקשים של הפרעות האישיות והפסיכוזות.⁽¹¹⁵⁾

על נדבכים אלה בנה קוהוט¹¹⁶ את "הפסיכולוגיה של העצמי", שעיקרה רוויזיה למושג הנרקיסזם, המציין השקעה יצרית של האדם בעצמו. בעוד פרויד ראה בנרקיסזם נטייה נסגנית, שלילית בעיקרה, החוזרת אל מצב האהבה העצמית של התינוק, ראה בו קוהוט נטייה הכרחית לקיומו של האדם כל עוד היא קיימת במידה הנכונה. ההורה הטוב, המספק, מפנק ומעריך את הפעוט ללא גבול, אמור מאוחר יותר לסייע לו לעבור מהנרקיסזם הינקותי אל ה"עצמי" הבוגר. "עצמי" זה משמר את ה"עצמי" הינקותי כמקור של השראה וכוח בלי שיפריע לו להתמודד עם המציאות כהווייתה. זו ההתפתחות הנורמלית, אבל עלולות להתחולל בה תקלות שונות ובעקבותיהן לא מעט מצבים פתולוגיים. בין אלה בולטת הפרעת האישיות שבה משתמרים באדם, זה לצד זה, שני "עצמי"ים: האחד מושלם, כל-יכול, יחיד ומיוחד שהכל מגיע לו, שנותר מימי הינקות ולא הצליח להיטמע באישיות הבוגרת, ולצידו "עצמי" פגוע, מושפל ונחות, פרי האכזבות הקשות שמוליד נרקיסזם עיקש כזה. הפיצול הזה דוחף לחיפוש אובייקטים חיצוניים שעליהם יוכל האדם להשליך את חלקיו הפגועים ולהעצים את החלק המגלומאני שבתוכו. לאדם כזה, האיום על ה"עצמי" השביר הוא בלתי פוסק, ולכן די לפעמים אפילו בפגיעה של מה-בכך שיפגע בו משהו כדי לגרור תחושות עלבון והשפלה קשות מנשוא: חייו אינם חיים כל עוד לא נקם בשנוא נפשו. המודל של קוהוט מציג, אם כן, מקור נוסף לשנאה העצמית, דהיינו הפער בין ה"עצמי" המגלומאני לבין המציאות, וכן מנגנון נוסף להגנה מפני שנאה עצמית זו, דהיינו תחליפי "עצמי" נחותים שאליהם תופנה השנאה.

באופן מתון, מתגלות תופעות כאלה בכולנו ברגעים מסוימים בחיים. אבל כשהן דומיננטיות באישיותו של האדם, נוצרת הפרעה קשה. הפְּרִנּוּיָה היא צורה קיצונית של הפרעה זו, והפסיכואנליטיקאים מרבים להשתמש בה כאנלוגיה מועילה לגזענות.⁶⁹ הנה כמה ממאפייניה:

(א) הפְּרִנּוּאִיד מייחס לאויבו המדומה תכונות הנמצאות, למעשה, בו עצמו, כגון נטיות אסורות בתחום המיניות והתוקפנות. בין השאר, אם נברר את יחסיו בעבר עם האדם שאותו הוא מאשים כיום בכל אסונותיו, יתברר לא-אחת שהוא עצמו חש לפנים שנאה כלפיו, ועכשיו הוא משוכנע שאותו אדם הוא השונא אותו.

(ב) לפעמים מתברר שגם השנאה הזאת, שהפְּרִנּוּאִיד אינו יכול להודות בקיומה, אינה כל הסיפור אלא שהיא עצמה מסתירה משהו שקשה אף יותר להתמודד איתו: ייתכן שבעבר חש דווקא אהבה, ואולי אפילו משיכה ארוטית, כלפי אותו אדם, וכדי שלא להודות בה החליף אותה בשנאה, שעברה אחר כך השלכה, המייחסת את השנאה לאחר.

(ג) וביסוד המצב הזה ניתן לזהות פתולוגיה נפשית יסודית עוד יותר. משהו מוזר מתגלה לפעמים בדרך שבה רואה הפְּרִנּוּאִיד את עצמו. מצד אחד קיימות מגלומאניה וארוטומאניה: הוא מיוחד, מושך מינית ונועד לגדולות. מצד שני, יש אנשים שכל חפצם הוא להרוס אותו ולהשפילו. אנשים אלה, מדרך הטבע, חייבים להיות אף הם מיוחדים ומבינים את סגולותיו הנסתרות. וכך, השכן ממול או הפקיד המציק אינם אנשים רגילים אלא שותפים למזימת סתר רבת משתתפים ואולי אף עומדים בראש ארגון חשאי עצום שמטרתו לפגוע בו. וכך, בכל מקום, וכמעט בכל אדם, יכול הוא לראות את הרמזים לפעולת אויבו.

ד) המאמץ האדיר לקיים ניגודים אלה בתוך השקפת עולם הנותנת טעם ומשמעות לחיים, שבלעדיה היו אומללים מאין-כמותם, יוצר מערך עקבי להפליא של אמונות שלא ניתן להפריכן. בניגוד לסכיוזופרניה, המתבטאת לעתים קרובות בשיטיון אכזרי ההורס עם הזמן את כישוריו האינטלקטואליים של החולה, בפרנויה ה"טהורה" משתמר האינטלקט ואפילו מתחדד. אבל גם בחשיבה הפרנואידית הלא פסיכוטית נעשה העולם כולו רווי משמעויות: שום דבר אינו מקרי וכל התרחשות, אפילו רחוקה ומקרית, נושאת מסר מיוחד. ומכיוון שהאחר חשוד מראש כאויב, לא ניתן לערער על תמונה זו. כל הסתירות מתיישבות באמצעות לוגיקה סגורה ובלתי ניתנת להפרכה.

הדמיון לכל השקפות העולם המכילות שנאה מטפיזית ניכר. ציבורים, כמו יחידים, סובלים לא-אחת מהתאכזרות "הורה", לעתים קרובות תוך התמסרות צייתנית ואף הערצה לו, ובמקום לשנוא אותו הם מפגינים את כל קשת הסימפטומים המוכרת מאנשים שעברו התעללות בילדותם, מזדהים איתו ופוגעים באחרים. ציבורים, כמו יחידים, מוצאים עצמם מתמודדים עם רגשות השפלה ובושה במצבים, כגון תבוסה צבאית או אובדן נכסים לאומיים העלולים לפגוע ב"עצמי" מגלומאני ובלתי מציאותי. כל אלה יוצרים את המתח הפנימי הגורם להרסנות העצמית להתפרץ על אובייקט שאיתרע מזלו להיות שער לעזאזל מתאים מבחינת תכונותיו. לצד כל אלה מתפתחת תמונת עולם מורכבת הנותנת צידוק למעשי השנאה. תמונה זו חייבת להישען על נימוקים מטפיזיים, שאינם לקוחים מהמציאות הקונקרטית. היא מעניינת, דרמטית, קוסמת בפשטותה ובשל כך בעלת כוח משיכה עצום על שומעיה. דא עקא שהיא תובעת מחיר כבד: היא כושלת בהבנת המציאות המורכבת עוד יותר, שבה נגזר עלינו לחיות.

מב. סוף דבר: ושנאת לרעך כמוך

כשגמר היטלר להכתיב לגברת יונגה את צוואתו לפנות בוקר ה-29 באפריל, הלך לישון. יום עמוס עבר עליו. הוא הספיק להוציא להורג קצין קשר שניסה לברוח, נתן פקודה לחיסולם של גרינג והימלר והורה להביא לבונקר מאתיים ליטר בנזין. בשבועות האחרונים כבר התרגלו דרי הבונקר לאותם התקפי בכי וצעקות שבהם היה נתקף הפיהרר בכל פעם ששמע שמפקדיו וחייליו כבר אינם נשמעים לו. "אדולף המסכן, המסכן!" התייפחה אֵיפֶה בראון (שהקצין שהוצא להורג היה, במקרה, גיסה), "כולם בגדו בו!" אל פיו כבר לא היה מסוגל להכניס כמעט דבר מלבד עוגות קרם וקקאו, שעליהן היה רופאו האישי, ד"ר מורל, מוסיף כל מיני תרופות אליל לחיזוק עצביו. את הרופא הקודם, שניסה להזהירו מפני מורל, כבר הורה להרוג.

בין השעות אחת לשלוש לפנות בוקר התפנה היטלר לעשות עוד דבר. הוא התחתן עם פרויליין (העלמה) בראון. בפני הנוטריון ולטר ואגנר, ששירת במיליציה סמוכה והובא לבונקר לצורך זה, ניצבו החתן והכלה והעידו בשבועה כי הם ממוצא ארי טהור וכי אין להם מחלות תורשתיות. איש לא העז לגחך לנוכח ההקפדה על האקט הפורמאלי הזה שהונהג ברייך השלישי, שנועד להבטיח כי הזוג המאושר יביא לעולם רק ילדים בריאים וחסונים (החתן, ברוב טאקט, גם נמנע מלציין בטופס את שם אביו, שהיה בן לאב בלתי ידוע). איש גם לא הבחין, מן הסתם, באירוניה שאפילו כאן, ואפילו עכשיו, קרויה הכלה אֵיפֶה (אֵנֶה), שם שמי מובהק הלקוח היישר מהתורה (בראשית ג' 20) ומובנו אֵם פֶלֶתִי, ואחד העדים, ד"ר יוזף גבלס, נושא שם עברי לחלוטין שמקורו בדברי רחל אמנו (בראשית ל' 24) יִסֵּף יְהֵנָה לִי בֶן אֶחָד.

ההמשך, כעבור חצי יממה, אירע כמתוכנן: החתן הטרי ירה לעצמו בגולגולת, בחירת-לבו בלעה רעל, ושניהם סיימו יחד בכבשן בנזין. פסט, שכבר העיר כי "יכולים אנו לראות עקיבות גם בעובדה שמ-1905 והלאה חזר [היטלר] ואיים לטרוף את נפשו בכפו" (4, ע' 208), מסיק נכונה כי "דחף ההתאבדות

שליווה אותו כל ימי חייו והטה את לבו להסתכן עד קצה גבול האפשר מגיע היה סוף-סוף אל מטרתו" (ע' 763). גדול המשמידים השמיד את המעט שעוד נותר תחת ידיו.

בעקבות הזוג המאושר הייתה גרמניה כולה בדרכה לאבדון. זו הייתה המטרה המפורשת של סדרת הפקודות האחרונה שיצאה מהבונקר. החריבו, ציווה היטלר, את כל המפעלים התעשייתיים, כל מתקני החשמל, המים והגז, מחסני המזון והלבוש, הגשרים, כל מתקני התחבורה ונתיבי המים, כל האוניות, הקרונות והקטרים. שכן לעת הזאת הגיע למסקנה שהגורל הועיד דווקא לשנואי נפשו, הרוסים, את תפקיד הנהגת העולם. עמו שלו נידון להימחות:

אם תופסד מלחמה זו ייספה גם העם הזה. הגורל הזה הוא בלתי נמנע. אין צורך להביא בחשבון את הבסיס שיהיה דרוש לעם להמשך קיום פרימיטיבי יותר. להפך, מוטב יהיה להרוס את הדברים האלה עצמם משום שאומה זו הוכיחה עצמה כחלשה יותר והעתיד יהיה שייך אך ורק לאומה המזרחית החזקה יותר. חוץ מזה, אלה שיישארו בחיים אחרי הקרב הם הנחותים משום שהטובים נהרגו (ע' 906).

אני מאמין שגם פקודה זו להחרבת גרמניה, כמו הפקודה להשמדת היהודים, ביטאה לא רק את רצונו של היטלר אלא משהו בנפש העם הגרמני: גרמניה כולה הייתה מוקסמת מהמוות. שמא כאן טמונה, לפחות חלקית, התשובה לשאלה הכואבת ששאל גולדהגן בראשית מאמר זה? אולי, לפני שנשאל למה הרגו חיילים גרמנים אסירים יהודיים גם אחרי התאבדות הפיהרר, צריכים אנו לשאול למה המשיכו שוטים ארורים אלה להרוס את מולדתם עד נשימת אפם האחרונה? לא בכדי נתן פרידלנדר¹¹⁷ את הכותרת "קישט ומוות" למחקרו על האסטיזציה של המוות שעשה הנאציזם בטקסיו, באמנותו ובסרטיו. גבלס, שכבר השלים עם קריסת הרייך המתקרבת, שיקע עצמו בעשיית סרטים כדי שלפחות מורשתו האמנותית של הרייך תישאר לדורי דורות. אבל שום פרויקט שהפיק הדחליל הצרחני הזה לא ישווה למחזה הריאליטי האחרון שאותו ביים, הפיק וליהק במו ידיו. בסרט שפרסם הצבא האדום עוברת המצלמה לאט על גוויותיהן הקטנות של ששה ילדים אריים, שכובים זה לצד זה בסדר פרוסי:

הלגה סוזנה גבלס, בת 12,
הילדגרד טראודל גבלס, בת 11,
הלמוט קריסטיאן גבלס, בן 9,
הדוויג יוהנה גבלס, בת 8,
הולדינה קתרין גבלס, בת 7,
והיידרון אליזבט גבלס, בת 4.

כולם נרצחו באותו לילה בהוראת "אבא" ו"אמא"
שבחרו למות עם הפיהרר שלהם. עכשיו כבר איננו
מופתעים: שנאת הזר, שנבעה, לכאורה, מאהבה
עצמית בלתי מרוסנת, התחלפה לבסוף במעשי

רצח בכיוון ההפוך: רצח בני עמו של השונא, חבריו, זוגתו, ילדיו, ולבסוף השונא עצמו. ההסבר לכך, עם תום חקירתנו, כתוב גם הוא על הקיר: השנאה אל אהוביו של השונא ואל עצמו הייתה כנראה מלכתחילה השנאה האמיתית, ששנאת הזר רק שימשה לה כיסוי.

כאן המקום לסכם את התזה שלנו. בכל מקום שבו מצאנו שנאה מטפיזית, הבה נחפש:

1. שנאה של אדם אל גופו, אל המתחולל בנפשו ואל "יקיריו",

2. משיכה אל מאפיינים מקבילים בשנואי-נפשו,

3. מערכת אמונות נוקשה המחלקת את העולם לשחור ולבן בניסיון להימנע מסכסוכי-הנפש הנובעים מסתירות אלה,

4. ואובייקט חריג בעל תכונות מעורבות, המאיים בעצם קיומו על מערכת אמונות זו.

וזה, אם כן, חטאם של החזיר ועמלק:

א. האדם הוא יצור שזללנותו, תאוותנותו ורצחנותו עולים על אלה של רוב החיות, אבל אינו אוהב להכיר בכך ורואה עצמו כנשגב ונבדל מכל הברואים. בא החזיר והעז להתפאר בכמה תכונות אנושיות, מהאינטליגנציה הגבוהה עד חיי-היצר הבלתי-מרוסנים, ואם לא די בכך גם הציג סימני זיהוי מעורבים המבלבלים את הגבולות המקובלים בעולם החי. על כן נגזר עליו להיות מושא לתיעוב שהלך וגבר עם הדורות.

ב. היהודי החזיק עצמו אף יותר נשגב ונבדל מכל עמי האנושות, אבל אותה דת שהעניקה לו אמונה זו גם חזרה והבהירה לו, בו-זמנית, כי הוא שקוע בתהומות החטא; כי אמהותיו, אחיותיו, נשותיו ובנותיו אפופות טומאה; כי הנגיעה או אפילו ההסתכלות באבר המין שלו היא פשע; כי רק מתוך רחמים נמנע האלוהים מלהשמיד את עמו כליל; וכי המצווה הגדולה ביותר שיכול יהודי לקיים היא למות בפומבי מוות נורא מידי הגויים למען אלוהיו. בא עמלק, והנה הוא קצת "ישראל" וקצת "הגויים", וגם נושא בבירור כמה מתכונותיו המגונות של דודנו החסוד, והבלבול הזה מאיים למוטט את השקפת-העולם הנוקשה שטיפח דודן זה ביגיעה רבה. על כך שילם את המחיר עד תומו.

*

אנו שולחים עתה מבט אחרון בקומץ העמלקים המתבצרים עם משפחותיהם בראש הר שְׁעִיר. מלמטה הולכים וקרבים קולות חמש-מאות השמעונים המשולהבים המכתרים את ההר וקריאות העידוד של ארבעת האחים המובילים את ההמון. ללא ספק מבינים הנצורים את העברית הדרומית שבפי פלטיה, נעריה, רפיה ועוזיאל ויודעים כי זאת הפעם כלתה הרעה אל עמם להיספות מעל פני האדמה. שְׁאָרִית הַפְּלָטָה, זה הכינוי היהודי הטעון כל כך שסופר דברי הימים א (ד' 42) מכנה אותם, מבלי להיות מודע לאירוניה הנוקבת שתעניק ההיסטוריה לביטוי זה. אנו, שארית הפליטה בעצמנו, חניכי סיפורי מצדה וארבעים הימים של מוֹסֶה דָּאג, איננו יכולים להתבונן ברגעיו האחרונים של עם, אפילו ממרחק שלושת אלפים שנה, מבלי להיזכר במאות מיליוני הכושים, האינדיאנים, הטסמנים, הארמנים, היהודים, הצוענים, הביאפרים, הכורדים, בני ההוטו והבוסנים העומדים ללכת בעקבותיו אל האבדון. מי הבא בתור? מה ביכולתנו לעשות?

מה שמלמדת אותנו הפסיכואנליזה הוא כי השנאה לעם אחר היא אחד הבלופים המטופשים ובו-בזמן היעילים ביותר שהמציאה האידאולוגיה של הרצח. על יעילות הבלוף תעיד העובדה כי רובנו עדיין **מאמינים** לו. טרם הבינונו כי הגזען באשר הוא אינו שונא, לאמיתו של דבר, לא עמלקים, לא יהודים, לא מדגסקרים ולא הונדורסים ולא שום קבוצה אחרת, אלא את בני עמו, את בני משפחתו, ובסופו של דבר את עצמו. הניסיון להתגונן מפני הרסנות עצמית זו הוא המנקז אותה אל הזר, ביוצרו גם באלה העומדים מן הצד את התקווה כי אם ייתנו לשונא לפגוע רק בשנואי נפשו, יצליחו הם עצמם לצאת בלי פגע. את האשליה הזאת מטפחים לא רק פוליטיקאים אלא גם חוקרים בעלי יומרות אובייקטיביות, שמפחד הדטרמיניזם הפסיכולוגי עושים שמיניות באוויר כדי שלא להודות שהשנאה המטפיזית היא מחלה ככל המחלות שניתן ללמוד אותה ולהתחקות על גורמיה. מי שקדם לפסיכולוגיה בהבנת מקורות השנאה המטפיזית הייתה, לעתים קרובות, היהדות, שאזרה מדי-פעם אומץ להתמודד עם השנאה שטיפחה, פן תוריד לשאול-תחתיות גם את עצמה יחד עם שנואי-נפשה.

אם בשום תקופה בתולדות האדם לא הופר הדיבר לֹא תִרְצֹחַ כמו במאות ה-20 וה-21, הרי זה מפני הקלות היומיומית בה נרמס הציווי המשלים לֹא תַעֲמִיד עַל דָּם רַעֲךָ. כי אין רוצח-המונים שלא עמד בראש הפירמידה המוכרת: למעלה הוא וכנופיתו, מתחתיהם צבא חיילים צייתנים, נעזרים בהמון משת"פים ומלשינים, ולמטה, בבסיס כולם, מיליוני אנשים הגונים ומפוחדים שאינם עושים שום דבר רע, רק שותקים. היטלר נמשך אל המוות, אבל התמצא היטב בפסיכולוגיה של חפצי החיים.

הצדק, על כן, עם גולדהגן,¹¹ הטוען שהסכנה אינה נשקפת רק מקומץ הפסיכופאטים שניחנו באינטליגנציה ובכריזמה הדרושה לסחוף את בני דורם אל האבדון. אלה, בכל דור, הם רק מתי מספר. עיקר הסכנה נשקפת לעולם מאיתנו, ה"נורמלים" הסרים באימה מדרכם של ההיטלרים, הסטאלינים והסדאמים מתוך רצון הישרדות גרידא. כמה חודרת, חייבים אנו להודות, הסתכלותו של הימלר, הביורוקרט עגול המשקפיים שכמעט התעלף כשנכת פעם בהשמדת יהודים, בנאומו הסודי לפני הגרופנפיהררים של האס.אס. באוקטובר 1943:

אדבר אתכם כאן בכל הכנות על נושא רציני מאוד. אנו נדון בו עכשיו בפתחות מוחלטת בינינו, אך לעולם לא נדון בו בציבור. אני מתכוון לפיני היהודים, להשמדת העם היהודי. זהו אחד מאותם דברים שקל לומר אותם. "יש להשמיד את העם היהודי", אומר כל חבר מפלגה. "זה ברור, זה חלק מהתכנית שלנו, סילוק היהודים, השמדה, בסדר, נעשה זאת." ואז באים כולם, שמונים מיליון הגרמנים הטובים, ולכל אחד מהם היהודי ההגון שלו. כמובן שהשאר הם חזירים, אולם זה יהודי ממדרגה ראשונה. מכל אלה שמדברים כך, אף לא אחד הביט, אף לא אחד התקומם. רובכם יודעים מה פירוש הדבר לראות מאה גופות מוטלות יחד, חמש מאות, או אלף. לעבור כל זאת ובכל זאת – להוציא כמה חריגים, דוגמאות של חולשה אנושית – להישאר הגונים, זה מה שעשה אותנו קשוחים. זהו דף מפואר בהיסטוריה שלנו שמעולם לא נכתב ולעולם לא ייכתב.¹¹⁸

בתנ"ך, הרוצח הראשון הוא גם האח הראשון, ואב-הרוצחים הלז הוא גם אבי כל העומדים על הדם לדורותיהם: הַשְׁמֵר אָחִי אֶנְכִי? הגיע הזמן להבין סוף-סוף את הלקח ולענות על שאלה זו, בקול רם וברור, "כן!" הבה ונכיר כי גם עמידה מהצד מול דם הנשפך בידי אחרים כמוה כרצח; כי מרגע שפקעה אי-שם בעולם זכותו של אדם אחד לחירות ולכבוד ניתן לדעת היכן מתחילה ההפקרות אבל לא היכן תיגמר;¹¹⁹ וכי מאחרי כל שנאה מטפיזית מסתתר אותו שונא עתיק, רב-פנים ואומלל מאין כמותו, שונא החיים באשר הם.

מג. ביבליוגרפיה

1. שיירר, ו. ל. (1985) עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי. תל-אביב: שוקן.
2. פלמינג, ג'. (1987) היטלר ו"הפתרון הסופי". ירושלים: יד ושם.
3. קרשו, א. (2003-2005) היטלר. א: היבריס: 1889-1936. ב: נמסיס: 1936-1945. תל-אביב: עם עובד.
4. פסט, י. (1986) היטלר: דיוקנו של לא-איש. ירושלים: כתר.
5. פרידלנדר, ש. (1997) גרמניה הנאצית והיהודים. תל-אביב: עם עובד.
6. גיורדאנו, ר. (1991) אילו ניצח היטלר במלחמה. תל-אביב: מטר.
7. נוימן, ב. (2002) ראיית העולם הנאצית: מרחב-גוף-שפה. חיפה ותל-אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה/מעריב.
8. ראושנינג, ה. (1941) שיחות עם היטלר. תל-אביב: מסדה ומוסד ביאליק.
9. הלל, מ. (1978) ילדי הס.ס.: "בשם הגזע". ירושלים: משכל.
10. פסט, י. (2006) בתוך הבונקר של היטלר. תל-אביב: אחוזת-בית.

11. גולדהגן, ד. י. (1998) תליינים מרצון בשירות היטלר : גרמנים רגילים והשוואה. תל-אביב : ידיעות אחרונות.
12. אליצור, א., ועומר, ח. (1999) מה תאמר לאדם שעל הגג? הצעה לטקסט למניעת התאבדות בזמן אמת. נפש, א : 11-19.
13. פרויד, ז. (1933/1968) מלחמה למה? מתוך : מסות נבחרות, כרך ה'. תל-אביב : דביר, ע' 7-18.
14. נוי, פ. (2006) הפסיכואנליזה אחרי פרויד. תל-אביב : מודן.
15. Dever, W. G. (2005) *Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans.
16. אליצור, א. (2004) על שמונה הבלים פוסט-מודרניסטיים. <http://www.a-c-elitzur.co.il/site/siteArticle.asp?ar=27>
17. אליצור, א. (2004) על תלאתיו של שם האב : עיון ביקורתי בתיאוריה של לקאן. נפש : רבעון לפסיכולוגיה, לטיפול, לטיפוח רגשי ולחינוך יצירתי, 15-16 : 10-29.
18. אורון, י. (2006) ג'נוסייד, מחשבות על הבלתי-נתפס : היבטים תיאורטיים בחקר רצח-עם. תל-אביב : הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
19. ליבס, י. (תשנ"ד) אהבת האל וקנאתו. דימוי 7 : 30-36.
20. זולדן, י. (תשנ"ח) שלוש מצוות – מלך, עמלק ובית הבחירה. שמעתין, 132 : 105-124.
21. אהרן הלוי מברצלונה (1953) ספר החינוך : על תרי"ג מצוות. ירושלים : אשכול.
22. אושפיזאי, ד. (תשנ"ז) חג הפורים – המן ועמלק עפ"י מקורות מקראיים ומדרשיים. מחקרי חג, 8 : 49-59.
23. אליצור, י. (1962) מלחמת שאול בעמלק ומקומה בהגות הנבואית. אל העין, י"ג. <http://www.daat.ac.il/daat/tanach/rishonim/shmua15eli-1.htm>
24. סידלר, מ. (1998) "אותו ואת בנו" ובעיית טעמי המצוות. דף שבועי מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות, 235, <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/emor/sai.html>.
25. ליבוביץ, י. (1975) יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל. תל-אביב : שוקן.
26. שגיא, א. (1998) יהדות : בין דת למוסר. תל-אביב : הקיבוץ המאוחד.
27. גרינץ, י. (1969) מוצאי דורות. תל-אביב : הקיבוץ המאוחד.
28. אליצור, י. (תשנ"ב) הנער המגיד ומשפטו בצלקל. עיונים בספר שמואל, דברי חוג העיון בתנ"ך בבית ראש הממשלה דוד בן גוריון תשכ"ב, א'. <http://www.daat.co.il/daat/tanach/rishonim/hanaar-2.htm>
29. קנוהל, י. (2008) מאין באנו : הצופן הגנטי של התנ"ך. תל-אביב : דביר.
30. גרנות, מ. (1986) התנ"ך – כף החובה. תל-אביב : תמוז.
31. אליצור, א. (2000) מבשרי אחזה אלוה : התבוננויות פסיכודינמיות בחוויית ההתגלות ובאמונה הדתית. א' : אבל לא-תקין ומנגנוני הגנה. שיחות, י"ד : 122-134. מהדורה מורחבת : <http://www.a-c-elitzur.co.il/site/siteArticle.asp?ar=123>
32. Jung, C. G. (1952) *Symbols of Transformation*. New York: Bollingen Foundation.
33. קורמן, א. (תשל"ז) פרשת עמלק. שמעתין, 50 : 55-76.
34. פסט, י. (1987) פני הרייך השלישי. תל-אביב : משרד הביטחון.
35. תנא דבי אליהו. זולקוח : תקס"א.
36. שניאורסאהן, מ.מ. (תרע"א/1993) דרך מצוותיך. ברקלין : קה"ת – קרני הוד תורה.
37. אלבוים, ע. (תשמ"ג) רבי אלעזר המודעי ורבי יהושע על פרשת עמלק. מתוך מחקרים באגדה ובפולקלור היהודי. עורכים י. בן-עמי וי. דן. ירושלים : מאגנס. עמ' צ"ט-קט"ז.
38. הורוביץ, א. (1999) מדורו של משה עד דורו של משיח : היהודים מול "עמלק" וגלגוליו. ציון, 64 : 425-454.
39. לוביץ, ר. (תשנ"ז) מחיית עמלק – פרשנות, חינוך ומוסר. שמעתין, 130-129 : 134-148.
40. עמיר, ד. (2000) עמלק כמשל. מקום למחשבה – בשער, 9 : 16-18.
41. תשבאי, י. ולחובר, פ. (1950-1976) משנת הזוהר. כרכים א'-ב'. ירושלים : מוסד ביאליק.
42. הס, י. (תש"ן) אמונות. ירושלים : תחיית ישראל.
43. בולס, כ. (2000) צלו של האובייקט : פסיכואנליזה של הידוע שלא נחשב. תל-אביב : דביר.

⁴⁴ Tebes, J. M. (2006) "You shall not abhor an Edomite, for he is your brother": The tradition of Esau and the Edomite genealogies from an anthropological perspective. *Journal of Hebrew Scriptures* 6(6), 1-30.

45 דגני, ש. (תשס"ד) האם אבד זכרו של עמלק? המעין ב, <http://daat.ac.il/DAAT/kitveyet/hamaayan/haim-2.htm>

46 Freud, S. (1911) Psycho-analytic notes on an autobiographical account of a case of paranoia (*dementia paranoides*). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 12: 1-82. London: Hogarth Press.

47 פרויד, א. (1977) *האני ומנגנוני ההגנה*. תל-אביב: דביר.

48 פרידמן, א. (2008) *האשכנזים הראשונים - תולדות היהודים באירופה הצפונית מראשית התיישבותם עד פרעות תתנ"ו*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

49 איש שלום, מ. (1902) *סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא המובאים בשם תנא דבי אליהו*. על-פי כתב-יד רומי משנת תתל"ג. וינה: אחיאסף

50 אלון, ע., עורך (1988) *החי והצומח של ארץ ישראל*. תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור.

⁵¹ פינקלשטיין, י. וסילברמן, נ. א. (2003) *ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי*. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

52 *מקבים א-ב*. תרגום ופירוש: דניאל שוורץ. ירושלים: 2005.

53 ר' משה בן מימון (---) *פרקי משה בחכמת הרפואה*. (לבוב, 1884, וינה, 1888). ירושלים: מוסד הרב קוק.

54 לוינגר, י. (תשמ"ג) המאכלות האסורות וטעמיהן לפי הרמב"ם. *מחקרי ירושלים במחשבת ישראל*, ב, ד, 515-528.

55 סרי, י. (תשס"ב) "וואת החזיר..." דף שבועי מס' 465 של המרכז ללימודי יסוד ביהדות, אוניברסיטת בר-אילן, <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/reeh/zar.html#21>.

56 ר' משה בן מימון (1977) *מורה הנבוכים*. ירושלים: מוסד הרב קוק.

57 הריס, מ. (1987) פרות קדושות וחזירים משוקצים: חידות של מזון ותרבות. תל-אביב: מסדה.

58 דגלס, מ. (2004) טוהר וסכנה. ניתוח של המושגים זיהום וטאבו. תל-אביב: רסלינג.

59 ויניקוט, ד. ו. (1999) *הילדה פיגי*. תל-אביב: דביר.

60 לורנץ, ק. (1974) *איש איש וכלבו*. תל-אביב: הדר.

61 גולד, ס. ג' (1994) *הידד לברונטוזאורוס*. תל-אביב: דביר

62 *האנציקלופדיה העברית*, "חזירים". תל-אביב: מסדה.

63 שטיינלץ, ע. (תשכ"ז) "עתיד הקב"ה להחזירו", *תרביץ*, ל"ו: 297-298.

64 קרלינסקי, ח. (תשל"ב) החזיר ו"היתרו" לעתיד לבא. *שנה בשנה*, ספר שנה תשל"ב, 243-254.

65 חימנו, ח. ר. (!?) *פלטרו ואני*. תל-אביב: עם עובד.

66 לורנץ, ק. (1969) *הרע לכאורה: על התוקפנות בטבע*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

67 Nisbett, A. (1976) *Konrad Lorenz*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

68 מילר-היל, ב. (1994) מדע קטלן: בידול של יהודים, צוענים וחולי-נפש. ירושלים: מאגנס.

69 Elitzur, A. C. (2004) On transgression: Some unknown aspects of Konrad Lorenz's Nazi past. A preprint.

70 ליקי, ר. (1998) *מוצא האנושות*. תל-אביב: הד ארצי.

71 פרויד, ז. (2000) *התרבות והדת*. תל-אביב: ספריית פועלים.

72 ביאל, ד. (1992) *ארוס והיהודים*. תל-אביב: עם עובד.

73 לוינגר, א. (2003) רפואה והלכה בהבנתו של הרמב"ם ב"יד החזקה". *אסיא*, עא-עב: 79-86.

74 אחיטוב, י. (1999) צניעות בין מיתוס לאתוס. מתוך: *מתוך עין טובה: דו-שיח ופולמוס בתרבות ישראל*. עורכים: י. אחיטוב, נ. אילן, מ. בן-ששון, ג. זיוון וא. שגיא. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. עמ' 224-263.

75 ורבלובסקי, ר. י. צ. (1996) *ר' יוסף קארו: בעל הלכה ומקובל*. ירושלים: מאגנס.

76 פכטר, ש. (2007) *שמירת הברית: לתולדותיו של איסור זרע לבטלה*. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים,

77. Stengers, J., and Van Neck, A. (2001) *Masturbation: The History of a Great Terror*. New York: Palgrave.
- 78 Darby, R. (2003) The masturbation taboo and the rise of routine male circumcision: A review of the historiography. *Journal Of Social History*, 27, 737-757.
- 79 Heynick, For (2002) *Jews and Medicine: An Epic Saga*. Hoboken, NJ: Ktav,
- 80 שטינברג, א. (2007) זרע והשחתת זרע. מתוך *האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית*. ירושלים: מכון שלזינגר.
- 81 ביאל, ד. (1992) *ארוס והיהודים*. תל-אביב: עם עובד.
- 82 בשביס-זינגר (2005) *העבד*. תל-אביב: עם עובד.
- 83 עמנואל, י. (1996) תשע מאות שנה למסעי הצלב. *המעין*, ניסן תשנ"ו.
- 84 ר' משה בין מימון (דפוס ליפסיה, 1860) מאמר קידוש השם. <http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/mekorot/kidush-2.htm>
- 85 גולדין, ש. (2002) *עלמות אהבוך, על-מות אהבוך*. תל-אביב: זמורה ביתן.
- 86 יובל
- 87 דוקינס, ר. (1991) *הגן האנוכי*. תל-אביב: דביר.
- 88 דוקינס, ר. (2008) *יש אלוהים? האשליה הגדולה של הדת*. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- 89 אֶלון, א. (2005) *בא אל הקודש*. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- 90 Warren, J.I., Hazelwood, R.R., & Dietz, P.E. (1996) The sexually sadistic serial killer. *Journal of Forensic Science*, 41, 170-974.
- 91 Hazelwood R, Dietz PE and Warren JL (1995) The criminal sexual sadist, in Hazelwood, R and Burgess, AW (eds) *Practical Aspects of Rape Investigation*. pp. 463-475. Boca Raton, CRC Press
- 92 Langevin, R. (1991) The sex killer. In Burgess, A. [Ed.] *Rape and Sexual Assault*. Vol III. New York: Garland. pp. 258-273
- 93 Ressler, R. K., & Shachtman, T. (1992) *Whoever Fights Monsters*. New York: St. Martin.
- 94 Kallian, M., Bar-El, Y. C., Durst, R., & Witztum, E. (1996) Jacob – the case of a serial killer. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 33, 221-227.
- 95 Johnson, B. R., & Becker, J. V. (1997) Natural born Killers? The development of the sexually sadistic serial killer. *Journal of the American Academy of Psychiatry and Law*, 25, 335-348.
- 96 LaBrode, R. T. (2007) Etiology of the Psychopathic Serial Killer: An Analysis of Antisocial Personality Disorder, Psychopathy, and Serial Killer Personality and Crime Scene Characteristics. *Brief Treatment and Crisis Intervention* 7:151-160.
- 97 Pincus, J. H. (2001) *Base Instincts: What Makes Killers Kill?* New York: W.W. Norton & Company.
- 98 Lewis, D. O. (1998) *Guilty by Reason of Insanity: A Psychiatrist Explores the Minds of Killers*. New York: Balantine Publishing
- 99 Post, J. M., and Baram, A (2002). *Saddam is Iraq: Iraq is Saddam*. Maxwell Air Force Base, Ala.: Air Univ. Press.
- 100 Bychowsky. G. (1971) Joseph V. Stalin: Paranoia and the dictatorship of the proletariat. In Wolman. B. B. [Ed.] *The Psychoanalytic Interpretation of History*. New York: Basic Books. pp. 115-149.
- 101 פרוץ, מ. (1997) המאניה, האמוניה, והאירוניה. *גליליאו*, כתב-עת למדע ומחשבה, 20 : 46-52.

102 בורשטיין, ז'. ז'. (2004) הפסיכואנליזה של הנאציזם : מסה על הרס הציביליזציה. תל-אביב : רסלינג.

103 Langer, W. G. (1972) *The Mind of Adolph Hitler*. New York: Basic Books.

104 Victor, G. (1999) *Hitler: The Pathology of Evil*. Dulles, VA: Brassey's.

105 Miller, A. (1990) *For Your Own Good : Hidden Cruelty in Child-Rearing and the Roots of Violence*. New York: Farrar, Straus & Giroux.

106 ג'ונסון, פ. (1996) *אינטלקטואלים*. תל-אביב : דביר.

107 לוי, ע. (1997) *רודפי משפט*. ההגשמה הסמלית : משפטים בפאראנויה. ירושלים : כתר.

108 רוזנבאום, ר. (1999) *היטלר : מסע אל שורשי הרוע*. תל-אביב : מטר.

109 שכטר, ר. (1990) *השורשים התיאולוגיים של הרייך השלישי*. תל-אביב : האוניברסיטה המשודרת.

110 ליבוביץ', י. () *אמונה*,

111 *אליצור*

112 פרויד, ז'. (1921/1968) *פסיכולוגיה של ההמון ואנאליזה של האני*. כתבי זיגמונד פרויד, כרך ה : ע' 19-77. תל-אביב : דביר.

113 קליין, מ. (2002) *כתבים נבחרים*. תל-אביב : תולעת ספרים.

114 סימינגטון, ג'. ונ. (2000) *החשיבה הקלינית של וילפרד ביון*. תל-אביב : תולעת ספרים.

115 אוגדן, ת. (2001) *הקצה הפרימיטיבי של החוויה*. תל-אביב : עם עובד.

116 קוהוט, ה. (2000) *מבחר טקסטים*. מתוך : אופנהיימר, א., *היינץ קוהוט*. תל-אביב : תולעת ספרים.

117 פרידלנדר, ש. (1985) *קיטש ומוות : על השתקפויות הנאציזם*. ירושלים : כתר.

118 <http://www.holocaust-history.org/himmler-poznan>

119 אליצור, א. (2002) מהטמה יש רק אחד. Y-net (ידיעות אחרונות), 17 בנובמבר, שלושים לרצח רחבעם זאבי. <http://www.ynet.co.il/home/1,7340,L-1447-1322728,FF.html>

מפתח

מפתח?! תגיד אתה לא מזרע עמלק במקרה? למה צריך לעשות לך גם אינדקס? אנחנו בעידן המחשב. פשוט תלחץ Control F ותכניס את המילה המבוקשת, נודניק.